

SoBiAD

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ

HUKUK ve İKTİSAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (Online)

ISSN: 2146-0817

Yıl: 2024 Cilt: 16 Sayı: 2

Amaç ve Kapsam

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD) tarafından Temmuz ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Sadece Türkçe makaleler yayın için kabul edilmektedir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) içerisinde Ekonomik Kamu Hukuku, Regülasyon İktisadı, Mülkiyet Hakları İktisadı, Kurumsal İktisat, Kamu Tercih, Anayasal İktisat, Sosyal Sermaye, Vergi Hukuku, Suç Ekonomisi, Yolsuzluğun Politik İktisadı, Çevre Ekonomisi ve Çevre Hukuku, vb. alanlarında yazılmış makalelere yer verilir.

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi'nin amacı Hukuk ve İktisat Yaklaşımı (Law and Economics Approach) alanındaki çalışmaların ülkemizde yaygınlaşmasına hizmet etmektir. Hukuk ve İktisat Yaklaşımı genel olarak iktisat bilimindeki temel araçları, varsayımları ve metodolojiyi kullanarak formel ve informel kuralları ve kurumları inceleyen bir inter-disipliner (multi-disipliner) araştırma alanıdır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir.

Ücretsiz Yayın

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD)'nde makale yayınlanması için yazarlardan hiçbir ücret talep edilmemektedir.

Yazarların Sorumlulukları

Yazarların makalelerini dergi web sayfasında sunulan yazım kurallarına ve örnek şablona göre hazırlamaları gerekir. Yazarların, hakem raporlarında belirtilen düzeltmeleri zamanında yapmaları beklenir.

Etik İlkeler

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), yer alan etik görev ve sorumluluklarda Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından kabul edilen ve yayınlanan ilkeler benimsenmektedir. Yazarlardan aşağıda belirtilen etik kurallara uymaları beklenmektedir.

- Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
- Yazılar makalelerinde kullandıkları tüm alıntılara referans vermiş olmalıdır.
- Yazarlar makaleye bilimsel katkı verdiklerini garanti etmelidir.

- Yazarlar makalenin başka bir kişi ya da kurumun fikri mülkiyet haklarını ihlal etmediğini, intihal içermediğini ve kendi çalışmaları olduğunu garanti etmelidir.
- Makalede adı geçen tüm yazarlar, gönderilen ve yayınlanan makaleler üzerinde eşit sorumluluğa sahiptir.
- Yazışmadan sorumlu yazar adı geçen tüm ortak yazarların yayına ve ortak yazar olarak adlandırılmaya razı olduğunu garanti etmelidir. Çalışmaya önemli bilimsel ve yazınsal katkı sağlayan tüm kişiler ortak yazar olarak adlandırılmalıdır.
- Yazarlar gerekli görülmesi halinde makalede yer alan veri setlerine ulaşımı sağlamalıdır.

Hakemlik Süreci

Makaleler, hakemler tarafından altı ölçüt –bazı ölçütlerin belirli türdeki bildirilere uygulanamaması halinde daha az- dikkate alınarak değerlendirilir. Hakemlerin raporları tamamlandıktan sonra yazılar, Yayın Kurulu'nun onaylaması durumunda yayıma hazır hale gelir ve kabul sırası dikkate alınarak uygun görülen sayıda yayımlanır. Makaleler yayınlanmadan önce turnit-in ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir.

Telif Hakları

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD), bünyesinde yayınlanan yazıların fikirlerine resmen katılmaz, basılı ve çevrimiçi sürümlerinde yayınladığı hiçbir ürün veya servis reklamı için güvence vermez. Yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir. Yazılarla birlikte gönderilen resim, şekil, tablo vb. unsurların özgün olması ya da daha önce yayınlanmış iseler derginin hem basılı hem de elektronik sürümünde yayınlanabilmesi için telif hakkı sahibinin yazılı onayının bulunması gerekir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD), yazarlardan devraldığı ve derginin çevrimiçi (online) sürümünde yayınladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel açık erişimin (open access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını (ilgili içerikte tersi belirtilmediği sürece) Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported (CC BY-NC-ND3.0) Lisansı aracılığıyla bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için alınması gereklidir.

Yazarlar yazılarının bütün yayın haklarını derginin yayıncısı Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği (SoBiAD)'ne devrettiklerini kabul ederler. Yayınlanan içeriğin (yazı ve görsel unsurlar) telif hakları dergiye ait olur. Dergide yayınlanması uygun görülen yazılar için telif ya da başka adlar altında hiçbir ücret ödenmez ve baskı masrafı alınmaz; ancak ayrı baskı talepleri ücret karşılığı yerine getirilir. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) aşağıdaki indexing/abstracting servislerinde kayıtlıdır.

| Index Copernicus | Sobiad Atıf Dizini | Academic Research Index | AJIndex | InfoBase Index | Jurix | Directory of Research Journals Index | CiteFactor | JournalGuide | Index of Academic Documents |

Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (HİAD) ayrıca TÜBİTAK - ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) çerçevesinde DergiPark'ta kayıtlıdır.

KURUCU EDİTÖR

Prof.Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

EDİTÖR KURULU

Prof.Dr. Coşkun Can Aktan, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye, (Editör)
Prof. Dr. Metin Toprak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Doğan Bakırtaş, Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hülya Derya, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mehtap Tunç, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Serdar Yay, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Dr. Billur Güner Cohen, Loyala University, Maryland, ABD

DERGİ SEKRETERYASI

Dr. Servet Taşdelen, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

İLETİŞİM

sobiadsosres@gmail.com

**SOSYAL
BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

KAMU HARCAMALARI VE VERGİLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ:
KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK TESTİ UYGULAMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
*THE EFFECTS OF PUBLIC EXPENDITURES AND TAXES ON ECONOMIC GROWTH: APPLICATION OF
COINTEGRATION AND CAUSALİTY TEST; EXAMPLE OF TURKEY*
Yasemin İrem YİĞİT

143-172

Araştırma Makalesi

TÜRK MEDENİ KANUNUNDA VELAYET HAKKININ KALDIRILMASI VE ÇOCUĞUN
ÜSTÜN YARARI
*ABOLITION OF THE RIGHT OF CUSTODY IN THE TURKISH CIVIL CODE AND THE OUTSTANDING
BENEFIT OF THE CHILD*
Tuğba ÇELİK

173-186

Araştırma Makalesi

KARTEL TAZMİNATI VE HUKUKİ MAHİYETİ
CARTEL DAMAGE COMPENSATION AND ITS LEGAL NATURE
Halil Emre GÜLER

187-208

Araştırma Makalesi

HUKUKUN İKTİSADİ ANALİZİ: Eleştiriler, Tartışmalar ve James M. Buchanan'ın Görüşleri
ECONOMIC ANALYSIS OF LAW: Criticisms, Debates and Thoughts of James M. Buchanan
Serdar YAY & Hamza Onur ZENGİNER

209-227

Araştırma Makalesi

SİGORTA ACENTELERİNİN HUKUKİ GENEL SORUNLARI VE BU SORUNLARIN NEDEN
OLDUĞU OLUMSUZLULARA YÖNELİK ERZURUM İLİ ARAŞTIRMASI
*GENERAL LEGAL PROBLEMS OF INSURANCE AGENCIES AND THE ERZURUM PROVINCIAL
RESEARCH ON THE NEGATIVES CAUSED BY THESE PROBLEMS*
Yavuz KOTAN

228-242

Araştırma Makalesi

OPTİMAL VERGİLEME ve RAMSEY OPTİMUM VERGİ KURALI
OPTIMAL TAXATION and RAMSEY OPTIMUM TAX RULE
Coşkun Can AKTAN & Ebru KARAŞ

243-263

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

KAMU HARCAMALARI VE VERGİLERİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ: KOENTTEGRASYON VE NEDENSELLİK TESTİ UYGULAMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Yasemin İrem YİĞİT¹

Uzman

Süleyman Demirel Üniversitesi

E-mail: yaseminiremyigit@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6041-6102

Öz

Ekonomik büyümeyi sağlamada para ve maliye politikaları önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda maliye politikası ekonomiye yön vermede kullanılan, büyüme hedeflerinin gerçekleşmesini sağlayan ya da kriz dönemlerinde ülke ekonomisini canlandırmak için başvurulan, ülke ekonomisinin gelişmesini sağlayan önemli bir politika aracı olmuştur. Yapılan bu çalışmada kamu harcamaları ve vergiler ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı ve nedensellik yönlerine ulaşılması amaçlanmıştır; Türkiye örneğinde değişkenler Koentegrasyon ve Granger nedensellik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda; 1995-2019 yılları arasındaki kamu harcamalarının, ekonomik büyüme ve vergilerin bir nedeni olduğu; değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğu ek olarak ekonomik büyüme, vergiler ve kamu harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Politikaları, Ekonomik Büyüme, Büyüme Teorileri.

Alan Tanımı: İktisat

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** yaseminiremyigit@hotmail.com

Atf (APA): Yiğit, Y. İ., (2024), Kamu Harcamaları ve Vergilerin Ekonomik Büyüme üzerine Etkileri: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması: Türkiye Örneği, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 143-172.

THE EFFECTS OF PUBLIC EXPENDITURES AND TAXES ON ECONOMIC GROWTH: APPLICATION OF COINTEGRATION AND CAUSALITY TEST; EXAMPLE OF TURKEY

Abstract

Monetary and fiscal policies play an important role in ensuring economic growth. In this context, fiscal policy has been an important policy tool used to guide the economy, to achieve growth targets or to revive the country's economy in times of crisis, and to ensure the development of the country's economy. In this study, it was aimed to reach the causality aspects and whether there is a significant relationship between public expenditures and taxes and economic growth; Variables in the Turkish sample were analyzed using the cointegration and Granger causality analysis method. In the results of working; The economic growth between 1995-2019 was a cause of public expenditures and taxes; It has been concluded that there is a long-term relationship between the variables, in addition, there is a significant relationship between economic growth, taxes and public expenditures.

Key Words: *Fiscal Policies, Economic Growth, Growth Theories.*

JEL Codes: *O110*

1.GİRİŞ

Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabı ile klasik iktisadın temelleri atılmıştır. Başta Adam Smith olmak üzere, Jean-Baptiste Say, David Ricardo ve John Stuart Mill bu düşünce kuramını geliştiren iktisatçılardır. Klasik iktisat okuluna göre devlet piyasaya müdahale etmemeliydi çünkü "görünmez el" sayesinde piyasaların kendiliğinden dengeye geleceği düşüncesini savunmuşlardır. Ancak Büyük Buhran ile "görünmez el" mekanizması işe yaramamış ve krizin şiddeti gittikçe şiddetlenmiştir; bu sebeple Keynes, klasik okula eleştiriler yaparak maliye politikası araçları ile piyasaya müdahale edilmesini savunmuştur. 1970'li yıllara kadar Keynesyen okul görüşleri benimsenmiş olsa da Bretton Woods sisteminin çökmesi, Vietnam Savaşı, petrol fiyatlarında meydana gelen hareketlilik vs. ile ekonomiye müdahale konusunda yetersiz kalması sonucunda birçok eleştiriye maruz kalmış ve yeni okulların doğmasına sebebiyet vermiştir. Piyasalara müdahale için farklı görüşler barındıran ekonomi bilimi ekonomik büyüme konusunda da birçok düşünce barındırmaktadır.

Ekonomik büyüme insanlar arasında gelir dağılımında adaletin sağlanması, refah seviyelerinde yükselme ya da alım gücünde yükselme gibi faktörlerle yakından ilişkilidir. Kısaca ülke ekonomisinde büyüme sağlanması sonucunda; bireyler

arasında gelir dağılımının eşitliğine, yaşam kalitelerinde ve refah seviyelerinde artışlar meydana getirmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ülkelerin temel hedefleri ekonomik büyüme gerçekleştirmektir. Bu sebeple refah artışı sağlamak, ekonomiyi canlandırmak ya da yoksulluk oranlarını düşürmek için politika rotası oluştururlar. Bu rota dahilinde maliye politikası araçları ve para politikası araçları ile müdahale ederler; maliye politikasını içeren teşvik, canlandırma ve kalkınma programları oluşturarak ekonomiye müdahale etmektedirler.

Yapılan bu çalışmada ekonomik büyüme kavramı iktisat tarihindeki teoriler çerçevesinde araştırılmış olup; ekonomik büyümenin belirleyicisi olan maliye politikaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de iktisat tarihi açısından incelenmiştir. Çalışmada Türkiye örneğinde 1995-2019 yıllarını kapsayan dönemde toplam kamu harcamaları ve vergi değişkenlerinin ekonomik büyümeye etkisi analiz edilmiştir. Yöntem olarak zaman serisi analizi benimsenmiş olup aynı zamanda değişkenler arasındaki Koentegrasyon ve Nedensellik ilişkisi de analize dahil edilmiştir.

Türkiye örneğinde yapılan çalışmada; ekonomik büyüme, vergiler ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemek için Birim kök testleri olan Dickey-Fuller (ADF) ve Philip-Perron (PP) uygulanmıştır. Ardından serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini anlamak için Johansen tarafından geliştirilen Koentegrasyon (Eşbütünleşme) testi yapılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik olup olmadığını anlamak amacıyla da Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

2.İKTİSAT TARİHİNDE EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ

İktisat tarihinde ekonomik büyüme tüm toplumlar için vazgeçilmez bir hedef olmuştur. İnsanoğlunun refahını yükseltmek, gelir dağılımında eşitsizlikleri azaltmak, üretimi arttırmak ya da işsizlik seviyesini azaltmak gibi değişkenler ekonomik büyümeye yön vermektedir. Bu sebeple geçmişten günümüze ekonomik büyümenin belirleyicilerinin ne olduğu tartışılmaktadır. Büyüme teorilerinin amacı ise büyümenin belirleyicilerini belirleyerek ülkeler arasında oluşan gelir farklılıklarını ve kişi başına düşen gelir düzeyleri arasındaki farklılıkları analiz ederek ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri açıklamaktır.

Geçmişten beri tartışmalara konu olan ekonomik büyüme konusu ilk başta Adam Smith ile gündeme gelmiş arkasından R. Malthus, D. Ricardo, K. Marx ve J. Schumpeter gibi iktisatçıların görüşünde açıklanmaya devam edilmiş. Solow, Harrod-Domar, Romer, Rebelo, Barro ve Lucas gibi iktisatçılar tarafından farklı büyüme modelleri geliştirilmiştir.

1450-1750 dönemlerini kapsayan yıllarda merkantilist düşünce hakimdi ve bu düşünceye göre ekonominin temelinde devlet iradesi yatmaktaydı. Devlet ile ekonominin beraber büyümesi esasına dayanan bu düşünce doktrini, hazinenin büyümesi için ülkedeki kıymetli madenlerin çoğaltılması ile büyümenin gerçekleşeceğini savunmuşlardır.

1750-1776 dönemlerini kapsayan yıllarda fizyokrat düşünce hakimdi ve bu düşünce merkantilist düşünceye tepki olarak doğmuştur. Benimsedikleri düşünce “*birakınız yapınlar, bırakınız geçsinler*” olmuştur. Ekonomik büyümenin asıl kaynağının tarım olduğunu savunmuşlardır, merkantilistlerin aksine ticarete önem vermemişlerdir. Üretim kaynağı olan toprak fizyokratlar için büyümenin temel yapı taşı olarak kabul edilmiştir.

Fizyokrazi’ de şekillenen düşünceler Klasik iktisadın zeminini oluşturmuştur. Bu ekolün oluşmasında başlıca faktör Sanayi Devrimi olmuştur. Özellikle o yıllarda B. Say, R. Malthus, D. Ricardo ve S. Mill gibi iktisatçılar ekonomik büyümenin belirleyicilerini açıklamaya çalışmışlardır. Klasik iktisadın temelinin atılmasıyla ekonomik büyüme kavramı önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

1929 Buhranının gerçekleşmesiyle Keynesyen görüş ortaya çıkmıştır. Ekonomiye devletin müdahale etmesini savunan John Maynard Keynes ekonominin düzenli işleyebilmesi için devletin müdahale etmesini savunmuştur. 1936 yılında Büyük Buhranın devam etmesi ve devamında artan işsizlik oranları ile ekonomide durgunluk meydana gelmesiyle klasik iktisadi düşünce doktrini yerini Keynesyen iktisada bırakmıştır. Keynesyen iktisat, istihdamı belirleyen faktörleri tespit edip o etkenleri açıklamaya çalışmıştır. İstihdam ve talep arasındaki ilişkiyi açıklayan Keynes istihdamı belirleyen faktörün üretilen mal ve hizmetlere olan talep olduğunu savunmaktadır. Keynes devletin para politikasından çok maliye politikaları ile ekonomiye müdahale etmesini savunmuştur. Bu düşüncelerinden sonra devletin iktisada müdahalesi giderek artmıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde işsizliğin yanında enflasyon da yaşanmaya başlamıştır. Bu durumu stagflasyon ile açıklayan Keynesyen görüş, bu ekonomik (kargaşa) durumu açıklamada ve çözüm üretmede başarısız olması sebebiyle, başta monetaristler olmak üzere birçok iktisadi düşünür tarafından eleştirilere maruz kalmıştır.

1970’lerde yaşanan stagflasyon ile Keynesyen teorisinin açıklayamadığı yüksek enflasyon ve işsizliğin sebebi Keynesyen teorisinin, enflasyonun sıkı işgücü piyasalarından kaynaklandığını buna ek olarak kitlesel işsizliğe fiyat deflasyonunun eşlik etmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu durum sonucunda Keynesyen iktisadın yetersiz kalmasıyla Yeni Klasik İktisadın temelleri atılmıştır.

1970' li yıllarda geliştirilen bu modelin önde gelen isimleri R. Lucas, J. Muth, T. Sargent, R. Barro ve J. Miller' dir. Bu düşünce doktrinine göre piyasalar sürekli kendini temizlemekte ayrıca fiyat ve ücretlerin esnek ve tam rekabet koşullarının geçerli olduğu savunulmaktadır. Ekonomide doğal işsizlik düzeyinin olduğunu ve para ve maliye politikalarının etkisiz olduğunu savunmuşlardır.

1976 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle Yeni Keynesyen iktisat düşüncesi hâkim olmuştur. Yeni Keynesyenler literatürde “gevşek monetaristler” olarak tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre devletin piyasaya müdahale etmesi görüşü hâkim olmuştur.

Keynesyen görüşleri kullanan Harrod ve Domar' ın katkılarıyla 1940 yılında Solow Büyüme modeli oluşturulmuştur. Daha sonrasında ise asıl büyümenin belirleyicilerini belirleyen günümüzde de hala fayda sağladığımız İçsel Büyüme Modeli ortaya çıkmıştır.

2.1.Klasik Büyüme Teorisi

Adam Smith 1776 yılında “Ulusların Zenginliği” adlı kitabında iş bölümünde uzmanlaşma ile gelir seviyesinde yükselmelerin yaşanacağını vurgulamıştır. Yaptığı çalışmalarda kişi başına düşen gelirdeki artış ile emek verimliliğinin belirleyicileri üzerinde durmuştur (Kurz ve Salvodori,2003:4). Smith' e göre emek verimliliği belirleyici faktör olmuştur, bu durumu “*Emek üretim gücündeki en büyük gelişme ve iş bölümü ile ortaya çıkar*” şeklinde ifade etmiştir.

Bu büyüme modeline göre iş bölümüne dayalı olarak teknolojik ilerleme sağlandığında emek verimliliği artışı meydana gelecektir. Bu sayede hasıla artışı meydana gelecek bunun sonucunda ekonomik büyüme ve refah artışı sağlanmış olacaktır. Hasıla artışı pazarın genişlemesine bu sayede talebin artmasına olanak sağlayacaktır. Dengeli ve verimli sağlanan işgücü ile daha geniş bir pazar yapısı sağlanarak emeğin verimliliğindeki bu artış ile ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceğini savunmuşlardır (Derin, 2008:4-22). Dolayısıyla ekonominin arz yönüne ağırlık vermeleri ve her arzın kendi talebini oluşturacağı düşüncesi “toplam talep” kavramını arka plana atmıştır (Savaş,1984:182)

2.2.Thomas R. Malthus Büyüme Teorisi

Malthus 1798 yılında “Nüfus Üzerine Deneme” eserini yayımlayarak, Nüfus ile gıda artışı arasında gerçekleşen ilişkiden bahsetmiştir (Dunn, 1998: 76). Malthus' un savunduğu düşünce savına göre nüfusa müdahale edilmediği takdirde her yirmi beş yılda nüfusun iki katına çıkacağıdır. Yani nüfusun geometrik bir şekilde artış göstereceğini savunmuştur. Ek olarak Malthus' a göre gıda artışlarında da Azalan

Verimler Kanununun geçerli olduğunu iddia etmiştir (Hiç,1994:22). Malthus ‘un geliştirdiği bu teoride asıl anlatılmak istenen, nüfus geometrik bir dizilim ile (1,2,4,8,16...) artarken, gıda ürünleri ise aritmetik bir dizi halinde (1,2,3,4,5...) artış gösterdiğidir (Ünsal,2007:51). Bu düşüncesinin temel savı gıda kaynaklarının üretimine göre nüfus oranının daha fazla artması ve gıda fiyatlarında gerçekleşen aritmetik artışa karşı nüfusun geometrik olarak yükselmesi durumudur (Thomas, 1965:18). Özetlemek gerekirse nüfus oranının yükselmesi ile gıdaya olan taleplerinin artması ancak gıdanın sağlanabilmesi için tarımın yetersiz kalması durumudur. Daha fazla toprağın işlenmesi durumu da verimliliğin düşmesine neden olacak, kişi başına düşen gelir düzeyinde azalmalar meydana gelecek. Yani nüfusun yükselmesi iktisadi büyümede olumsuz etkiler yaratacaktır.

2.3.David Riardo Büyüme Teorisi

David Ricardo’ ya göre ekonomide büyüme kendiliğinden gerçekleşir ve zamanla durgunluk yaşanmaya başlar. 1815 yılında “Karlara Üzerine Deneme” eseri ile bölüşüm teorisinin temelini atmıştır (Akyüz,1977:17). Bölüşüm teorisi ile Smith’ in büyüme teorisine katkıda bulunan Ricardo, büyüme ve bölüşümün iktisadın temeli olduğu düşüncesini savunmuştur (Ricardo,1817:16-17).

Ricardo’ nun iktisadî büyüme teorisinin temel düşünceleri şöyledir:

1. Tam rekabet,
2. Tam istihdam,
3. Devletin ekonomik hayata karışmaması,
4. Tarımda azalan verimler kanununun geçerli olması,
5. Ücretler kısa dönemde emek arz ve talebine bağlı iken, uzun dönemde ise asgari geçim düzeyine bağlı olması (Malthus ‘un nüfus teorisi etkisini gösterir),
6. Sanayide ise artan verimler kanununun geçerli olmasıdır (Özgüven,1988:12).

2.4.Karl Marx Büyüme Teorisi

19.yüzyıl’ da İngiltere’ nin ekonomik problemlerinden etkilenen Marx daha öncesinde Ricardo’ nun da analiz ettiği sanayi devrimi çerçevesinde analizler gerçekleştirmiştir. Marx’ a göre kapitalist girişimcilerin değeri arttırılmalı bunun sonucu olarak sermayede artışlar gerçekleşir bunun da ücretlerde artış meydana getireceğini savunmuştur. Bu düşüncesiyle Ricardo’ dan etkilendiği görülmektedir (Hiç,2002:30-31).

Marksist kapitalist büyüme sisteminde; “*Kapital birikimi önem arz eder. Teknik değişme ön planda rol oynarken, kapitalist birikim için tekrar -sürekli üretim*

gereklidir. Artı-değer elde etmek için kullanılan kapital, birikime gidiyorsa; yeniden üretim sürecine girerek tekrara dayalı bir üretim söz konusu olmaktadır.” (Kazgan, 1991:387).

Kısaca; Marx’ a göre büyüme, kapitalistler arasında rekabet durumunun artmasıdır. Sermaye birikimini belirleyen faktör artı-değer’ in kapitale dönüşüdür. Uzun dönemde kapitalizm hâkim olduğundan dolayı karların düşeceği ve yatırım oranlarının azalmasına sebebiyet vereceği, bu sebeple ekonomik büyümenin olumsuz etkileneceği görüşü savunulmuştur.

2.5.Keynesyen Büyüme Teorisi

Büyük buhranın etkisiyle klasik iktisadın yetersiz kalması durumuyla 1930 da ortaya çıkan ve 1960 yıllarına kadar pek çok devletin politikalarını şekillendirmiş bir teoridir. J. M. Keynes’ in 1980 yılında “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı çalışmasında “Devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmazdır. Bunda birçok faktör olmakla birlikte, ana neden toplam talep yetersizliğinden kaynaklanmaktadır” demiştir (Han,2006:44).

Keynesyen Büyüme Teorisinin görüşleri şu şekildedir:

1. Ekonomide tam istihdam dengesi tesadüfi bir denge dir. Devlet piyasaya müdahale etmezse ekonomide dalgalanmalar meydana gelecektir.
2. Fiyatlar ve ücretler klasik iktisatçıların savundukları gibi esnek değildir.
3. Ekonomiye talep yönlü bakmışlardır. Her talep kendi arzını yaratır düşüncesi hakimdir. Ekonomide büyüme ve canlanma ancak talep yanlı politikalarla gerçekleşebilir.
4. Klasiklerin aksine devlet müdahalesi anlayışı hakimdir. Tam istihdam seviyesine ulaşmak ancak ve ancak devlet müdahalesi ile sağlanabilmektedir. Yatırım ve tüketim harcamaları için sağlanacak optimum seviye ancak devletin piyasaya müdahale etmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu sebeple müdahaleci politikalar ekonomide büyüme sağlayacaktır (Savaş, 1994:190-207).

2.6.Harrod ve Domar Büyüme Teorisi

Keynes 1936 yılında piyasa mekanizmasının otomatik olarak tam istihdam dengesine ulaşamayacağını “Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi” kitabında vurgulamıştır. O zamanlar Keynesyen devrim olarak nitelendirilen bu düşünce geliştirilirken yatırımların sadece toplam talep üzerindeki etkileri üzerinde durulurken; yatırımların sermayeye olan etkisi göz ardı edilmiştir. Yani kısa dönemli statik analizler modele dahil edilmiştir. Bu sebeple Keynes’ in genel teori kitabının basımından sonra iktisatçı F. Harrod (1937) tarafından “Bay Keynes ve

Geleneksel Teori” başlıklı makalede eleştirilmiştir. Ardından Harrod 1935 yılında Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme adlı makalesinde, yatırımların toplam taleple ve sermaye birikimleriyle aralarındaki ilişkiden bahsetmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında Domar (1946) Harrod modeline benzer bir analiz yapmıştır. Bu sebeple iki modelin aynı analizi yapması Harrod ve Domar modelinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Ünsal,2019:83-84). Keynesyen ekole bağlı olan ve modern büyüme teorisi adı altında isimlerini duyuran Harrod ve Domar, emek- sermaye faktörlerinin sabit ve ölçeğe göre getiri varsayımı üzerinde durmuşlardır. Ancak Keynesyen iktisatla ayrıldıkları nokta; ekonomiye uzun dönemli bakmış olmalarıdır.

Bu teoride büyümeyi etkileyen unsurlar;

- Tasarruflar,
- Sermaye-hasıla oranı,
- Yatırımlar’ dır (Berber,2006:72-83).

Yani Harrod-Domar modeline göre iktisadî büyüme, tasarrufların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

2.7.Neo-Klasik Büyüme Teorisi

Neoklasik büyüme teorisi Solow’ un geliştirdiği modern büyüme teorisinin ikinci dalgası olarak nitelendirilmektedir. Neo-klasik iktisadın büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen Solow büyüme teorisi literatürde Neo-Klasik büyüme modeli olarak da bilinmektedir (Ünsal,2019:111).

1956 yılında iki iktisadi düşünür olan Solow ve Swan tarafından Neo-Klasik iktisadın temelleri atılmıştır.

Bu teorinin üç varsayımı bulunmaktadır. Bunlar;

1. Girdiler iki kat artarsa, çıktılarda iki kat artacaktır.
2. Üreticiler ve tüketiciler fiyat kabul edici konumundadır ve piyasada arz ve talebi eşitlerler, bu sayede piyasalar sürekli olarak temizlenmektedir.
3. Dışsallık yoktur (Ünsal,2019:111-114).

Model aslında kapalı bir ekonomide yaşanan tasarruf ve nüfus artışı ayrıca teknolojik ilerlemelerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği konularına yoğunlaşmıştır. Neo-klasik büyüme teorisinin temel düşünce savları şu şekildedir;

1. Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir (azalan verimlere dayalı).
2. Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.
3. Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır.
4. Faktörler arası ikame olanaklıdır.

5. Nüfus dışsal olarak sabit hızla büyümektedir (Kibritçioğlu,1998:205-231).

Neoklasik büyüme teorisi düşünürleri, büyümenin belirleyicileri olan nüfus artışı, Teknolojik yenilikler ve Yatırımlar üzerinde araştırmalar yapmışlardır. Bu teoride iktisadi büyümenin gerçekleşmesi tasarruf-sermaye ve sermaye birikimi sayesinde gerçekleşmektedir. Bu teoriye teknoloji faktörü dahil edilmemiş olsa bile teorinin ana dinamiklerinden biriside teknolojidir. Çünkü tasarruf-sermaye ve yatırımları teknoloji sürekli olarak yenileyerek geliştirmektedir (Parasız,2003:131). Ek olarak teknolojiyi dışsal olarak kabul etmelerinin yanı sıra, ekonomik büyümenin de belirleyicisi olduğunu savunmuşlardır.

Bu teoriye göre devlet piyasaya müdahale etmemelidir, çünkü; devletin müdahalede bulunması bir süre sonra durgunluğu meydana getirecektir. Ayrıca büyümenin belirleyicisi olarak kabul edilen sermaye-yatırım ve tasarrufların dışsal olması durumu, 1985' lerde içsel büyüme teorilerinin (yeni büyüme teorisi) de harlanmasına sebep olmuştur. Bu iki teori arasındaki fark ise; solow modelinin yapısal varsayımları terk etmiş olmasıdır (Ünsal,2019:112). Neoklasik büyüme teorisinin temelde iki sonucu bulunmaktadır;

1. Teknik ilerleme olmazsa ekonomik büyüme gerçekleşemez
2. Tasarruf oranlarında artış sağlanırsa ekonomik büyüme gerçekleşecektir

Bu teori birçok düşünür tarafından çalışmalarının temelini oluşturmuş ancak ülkeler arasında meydana gelen gelişmişlik farklılıklarını açıklamada başarısız olmuştur (Parasız,2003;135-136).

2.8.İçsel Büyüme Teorisi

İçsel büyüme teorilerinin temellerini atan ve öncülüğünü üstlenen kişiler Romer (1986) ve Lucas (1988) dir ancak bu teorisinin temelleri Adam Smith' e kadar dayanmaktadır. Romer ve Lucas' ın içsel büyüme alanında yaptıkları çalışmaların asıl amacı, büyüme teorilerinde savunulan düşüncelerin gerçek hayatta bağlantılı olmaması durumudur. Savunulan bu düşünce sistemini oluşturan şey aslında neoklasik teorisinin eksiklikleridir. Romer ve Lucas büyüme hızını içsel olarak kabul etmişlerdir ve büyümenin iki yol aracılığıyla sağlanacağını savunmuşlardır. Bunlardan ilki, teknolojik ilerleme olurken; ikincisi, AR-GE faaliyetleri olarak literatürde kabul görmektedir (Bocutoğlu,2011:567).

Açıklanan neoklasik büyüme teorisinin eksiklikleri baz alınarak düzenlenen içsel büyüme teorisince, büyümenin içselleştirilmesi için teknolojik gelişmelerinde içselleştirilmesinin yanlış olduğunu, teknolojik gelişmeleri sabit tutan neoklasiklerin ölçüğe göre getirinin değişmediğine dair bütün varsayımları gizlemiş ve

sadece biriktirilen üretim faktörünün marjinal verimliliğinin azalmadığının düşünülmesi durumunda bile büyüme sürecinin oluşabileceğini kuramsal olarak kanıtlamış olan bir teoridir (Kibritçioğlu, 1998: 13).

İçsel büyüme teorilerinin temel belirleyicileri; eğitim, teknoloji ve sağlık politikalarına ek olarak kültürel ve sosyal politikalarda bir belirleyicidir. Ülkelerde oluşan AR-GE sayesinde yeni ürünler keşfedilmesine sebep olur. Bu durumda daha etkin bir üretimin temellerini oluşturmaktadır. Yani aslında buradan anlaşılacak şey Schumpeter büyüme teorisi ile bu yönüyle benzeşmiş olmasıdır (Berber,2006:174).

3.MALİYE POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesinde yaşadığı artışın etkisiyle verimliliğin yükselmesi ve giderek artan üretim kapasitesi ile sağlanır. Üreticilerin çıktı seviyelerinde yaşanan artış ile daha fazla üretim yaparak mal ve hizmet faktörlerinde büyüme gerçekleştirirler (Kızıltan,2011:2). Ülkede yaşayan insanlar arasında gelir dağılımında adaleti sağlamak, yaşam kalitelerini arttırmak ve refah artışı sağlamak ekonomide büyümeyi gerçekleştirecektir. Bu sebeple makroekonomik hedeflerin en başında ekonomik büyüme gelmektedir (Ünsal,2017:14).

Özetle ekonomik büyüme, üretim ve kalkınma kanallarıyla kademeli olarak ekonomide iyileşme ve canlılık yaratır. Bu etkiler sayesinde refah ve gelir dağılımında adalet sağlanması hedeflenir.

İktisat alanında ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin fert başına yıldan yıla yükselerek daha yüksek bir gelir düzeyi oluşturma durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde büyüme ülkelerin değişkenleri baz alınarak ölçülebilmektedir. Smith, Malthus ve Ricardo gibi iktisadi düşünürler ekonomik büyüme alanında kuramlar geliştirmişlerdir. 1870 ile 1940 yıllarını kapsayan dönemde klasik iktisat düşüncesi hâkim olduğu için devlet piyasalara müdahalede bulunulmazdı. Daha sonra bu kurama eleştiri ile doğan ve devletin piyasalara müdahale etmesini savunan, Keynesyen İktisat düşüncesi hâkim oldu ancak 1980'lerde yaşanan ekonomik problemler neticesinde, Romer (1986) ve Lucas'ın (1988) ortaya koydukları yeni büyüme teorisi ya da içsel büyüme teorisi olarak da adlandırılan yeni bir kuram doğmuştur. Bu teori ekonomik büyümeyi merkezi olmayan piyasa mekanizması içinde serbest olarak faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak tespit edildiğini ileri sürdü. Teknolojik gelişmelerin ekonomide olumlu bir etki yarattığını, sabit ya da artan getiri şeklini savunan bu model, istikrarlı bir büyüme sağlamada devletin piyasaya müdahale etmesi

gerektiğini yani maliye politikalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur (Dökmen, 2011: 293).

1990' lı yıllar itibariyle, Maliye politikası araçları olan vergiler, kamu harcamaları ve kamu borcu değişkenlerinin büyümeye olumlu ya da olumsuz yönde etki edecekleri ileri sürülmüştür. Vergilendirmenin olumsuz etki yaratabileceğine ya da yapılan kamu harcamalarının verimsiz alanlara yapılması büyümede olumsuz sonuçlar doğurabileceği sonucuna varılmıştır. Bu sebeple maliye politikalarının büyümede hangi yönde etki edeceği konusunda da birçok görüş ortaya atılmıştır. Bazı düşünürler vergilerin büyümeyi arttırdığını savunurken; bazı düşünürler ise, büyümeyi olumsuz etkilediğini savunmuştur. Bu sebeple maliye politikası araçlarının ekonomideki payını doğru bir şekilde analiz etmek için devlet bütçesinin hem gelir hem de gider tarafı dikkate alınarak hesap yapılması gerekmektedir (Turan,2008:17).

Özetlemek gerekirse iktisat politikalarının asıl amacı ekonomide istikrarlı bir büyüme sağlamaktır. Makroekonomik denge hedefinde kullanılacak politikalar;

- Maliye politikaları,
- Para politikaları,
- Dışsal politikalar,
- Kontrol politikaları' dır (Savaş,1998:28).

Maliye politikasının amaçları ise şunlardır;

- Ekonomide İstikrar Sağlamak,
- Gelirde ve Servette Eşitlik sağlamak,
- Ekonomide Büyüme ve Kalkınmayı Sağlamak (Ataç, 2013:40-51).

Maliye politikası en önemli araçları kamu harcamaları ve vergilerdir.

Örneğin, kamu harcamalarında ya da vergilerde artış ve azalış yaşanması durumunda bütçe açığı ya da fazlası meydana gelmektedir (Ataç, 2013:42-45).

Açıklamalar doğrultusunda maliye politikaları ekonomiyi yönlendirmede etkili politikalarlardır. Maliye politikasının temelini oluşturan araçlar kamu gelirleri (vergiler, borçlanma, para basma) ve kamu harcamalarıdır (cari harcamalar ve yatırım harcamaları). Maliye politikası araçları sayesinde ekonomiye piyasa mekanizmasıyla müdahale edilmektedir (Eker, Altay ve Sakal, 1996:31-35). Ek olarak; Devletin uyguladığı maliye politikaları en başta toplam talebi ve istihdamı etkilemektedir. Kısaca maliye politikaları aynı zamanda toplam talepte de canlılık yaratan etkilere sahiptir (Bocutoğlu,2011:171-174).

Maliye politikasının makroekonomik hedefler doğrultusunda, piyasaya müdahalede kullandığı vergiler ve kamu harcamaları değişkenleri aşağıda açıklanmıştır;

3.1.KamuHarcamaları

Kamu harcamaları, devletin sosyal, siyasi ve ekonomik düzeni sağlamak için politika oluşturarak makroekonomik hedeflere ulaşmada sağladığı bir maliye politikası aracıdır (Akyüz ve Ertel,1990:152-153).

Kamu harcamaları ekonomik açıdan, sermaye ve cari harcamalar; fonksiyonel olarak, genel kamu hizmeti harcamaları, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, savunma harcamaları ve çevre koruma harcamaları gibi harcamalardan oluşur (Turan,2008:17).

Ekonomik açıdan sermaye ve cari harcamalarından olan sermaye harcaması büyümede önemli bir rol oynamaktadır; özel sektörde karlılığı arttıran ve yatırım oranlarında yükselmeler meydana getiren harcamalardır. Örneğin altyapı harcamaları özel sektör açısından pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Bu durum sonucunda sermaye birikimi meydana gelerek ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Kar ve Taban, 2003:155). Ancak üretkenliği arttıran ve düşüren de kamu harcamaları mevcuttur. Bu durum verimli kamu harcamaları ve verimsiz kamu harcamaları şeklinde ayrılabilir. Verimli kamu harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu etkileyen kamu harcamalarıyken; verimsiz kamu harcamaları büyümeyi olumsuz etkileyen harcama türüdür. Buna ek olarak kamunun ekonomideki payının artması harcamaların verimliliğini olumsuz etkileyeceğinden, büyüme hızı git gide yavaşlayacaktır (Işık ve Alagöz, 2005:64). Bu duruma zıt olarak, kamunun ekonomide itici bir güç olduğunu ve yatırımları arttırdığını, büyüme ve kalkınmanın sağlandığı görülmektedir (Ram, 1986:191). Söylenenler ışığında kamu harcamalarının etkinliği aslında kamunun etkinliği ile ve iktisadi politikalarla da ilişkilidir. Örneğin, ekonomide verimsiz üretilen mala kamu müdahalesi ile verimli koşullar sağlanarak çıktıda artış meydana getirilebilmektedir (Barro, 1996:123). Ek olarak ekonomide sadece kamu harcamaları ile büyüme gerçekleşmez bu harcamaların yanında doğru siyasi politikalar, temel makroekonomik hedefler için uygun bir politikada belirlenmesi gerekir.

Yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde verimli yapılan kamu harcamalarının ekonomide üretim seviyesini arttırarak yatırım seviyelerinde artış meydana getirdiği bu sayede ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

3.2.Vergiler

Maliye politikası araçlarının en önemlilerinden biri de vergiler’ dir. Maliye politikası hedeflerinin gerçekleşmesinde mali araç olan vergiler; mükelleflerden cebri olarak karşılıksız olarak alınan para’ dır (Ulusoy, 2016: 50; Pehlivan, 2015: 85).

Ülkeler ekonomik dalgalanmaları önlemek için tedbir ve politikalar belirlerler, bazen üretim ve istihdam düzeyleri düşmekte bazen de artmaktadır; örneğin üretim seviyesi arttığı zaman işsizlik seviyelerinde düşüşler meydana gelirken tersi durumda ise, üretim seviyesi düştükçe işsizlik seviyesinde artışlar görülmektedir. Tam bu noktada devlet piyasaya vergiler kanalıyla müdahalede bulunarak piyasalarda düzen sağlamaktadır (Bocutoğlu,2011:256).

Vergiler sadece üretim ve istihdam seviyelerine etki etmez aynı zamanda kaynak dağılımında etkinlik ve gelir dağılımında adaletin sağlanması içinde en etkili maliye politikası aracıdır. Buna ek olarak piyasalarda istikrar sağlamak amacıyla bir kontrol mekanizması görevi görmektedir (Altay, 2015: 146).

Kontrol mekanizması görevi gören vergiler aslında ekonomik hayatı düzenleyen bir stabilizatör’ dür. Yani “kendiliğinden kavuşturucu ve istikrarlandırıcı” demektir. Bir ekonomik stabilizatör olan vergiler istikrar sağlamada ve iktisadi kalkınmada piyasaya müdahale ederek üretimde hareketlilik meydana getirebilir, istihdam seviyesinde meydana gelen dengesizlikleri düzeltebilir ve/veya gelir dağılımında eşitliği sağlayan bir istikrar araç olarak da tanımlanabilmektedir (Bocutoğlu,2011:256).

Devletin sağlamış olduğu kamu gelirleri piyasada üretim miktarını etkilemektedir. Bu sayede toplumların refah seviyelerinde artışlar meydana gelmektedir. Piyasadan vergilerle elde edilen kamu gelirleri sayesinde toplumsal kamu hizmetleri sağlamaktadır (Öztürk, 2016: 16). Ek olarak toplam tasarrufları arttırıcı etkisiyle “teşvik eden vergilendirme” “iktisadi gelişme sağlayan vergilendirme” ya da “kalkınmayı destekleyen vergilendirme” adı altında tasarruf elde eden bir stabilizatör olarak da kullanılabilir (Ulusoy,2017:32).

Özetlemek gerekirse maliye politikası aracı olan vergiler, ekonomide kamu harcamaları gibi uzun dönemde istikrarlı bir büyüme gerçekleştirebilmek için kullanılan bir politika aracı olarak bilinen ve ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen bir araç olarak kabul görmektedir

4.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ülkelerin nihai hedefi ekonomide büyüme sağlamalarıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde temel amaçlardan biri haline gelen ekonomik büyüme hedefi, geri kalmış ülkeler içinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir.

Çalışmada, ekonomik büyümeye etki eden Vergiler ve Kamu Harcamaları değişkenleri irdelenmiştir. Geçmişten günümüze birçok iktisadi düşünürün gözleminde kaçmamış olan ekonomik büyüme kavramı ve belirleyicileri hakkında birçok düşünce sistemi geliştirilmesinin yanı sıra aynı zamanda birçok araştırmanın da temel yapı taşını olmuştur.

Kamu harcamaları ve vergilerin ekonomik büyümeye olan etkisi araştırıldığında söz konusu olan maliye politikası araçlarının ekonomik büyümeye etkisinin ağırlıklı olarak bağımsız değerlendirildiği görülmüştür. Ele alınan vergiler ve kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisi için günümüze yakın olan çalışmalara ağırlık verilmiş olup aynı zamanda Türkiye'yi baz alarak inceleyen araştırmalar irdelenmiştir.

Bu durumlar neticesinde Kamu Harcamaları ve Vergi değişkenlerinin ekonomik büyüme ilişkisinin literatürü iki başlık altında incelenecektir.

4.1.KamuHarcamaları ve Ekonomik Büyüme Literatürü Araması

Ram (1986), çalışmasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi yatay kesit veri analizi ile 115 ülke kapsamında aynı zamanda da 17 ülke özeline indirgeyerek zaman serisi yöntemi ile analiz etmiştir. Bu araştırmanın sonucunda kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Landau (1986), 1960-1980 yıllarını kapsayan dönemde 65 gelişmekte olan ülkeyi Cross-Section (Kesit Veri Analizi) yöntemi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda Kamu cari harcamalarının ve kamu yatırım harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Eğitim harcamalarının etkisi pozitifdir ancak bu etki çok küçük olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Romer (1990), 1960-1985 yıllarını kapsayan dönemde 112 ülkeyi Cross-Section (Kesit Veri Analizi) yöntemi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda Toplam kamu harcamalarının etkisi negatif, kamusal yatırım harcamalarının etkisi ise pozitif bulunmuştur.

Devarajan ve Viyana (1996), 1970-1990 yıllarını kapsayan dönemde 43 ülkeyi baz alarak regresyon analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda Harcamaların payının artmasının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yarattığına ulaşılmıştır.

Yıldız ve Sarısoy (2012), 1980-2010 yıllarını kapsayan dönemde OECD ülkelerini Keynes ve Wagner Hipotezini baz alarak kamu harcamaları ve ekonomik büyümeyi incelemiştir. Araştırma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde anlamlı ilişki olduğuna ve kamu harcamalarının ekonomik büyümeden etkilendiğine ulaşılmıştır.

Türkiye için literatür incelemesi yapıldığında farklı modeller ve zamanlar çerçevesinde ele alınan çalışmaların sonuçları da değişiklik göstermektedir.

Kar ve Taban (2003), 1971-2000 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için kamu harcamalarının değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkisini Eşbütünleşme analizi yöntemi ile incelemiştir. Araştırmanın sonucunda sağlık alanında yapılan harcamalar ile büyüme arasında negatif, altyapı harcamaları ile büyüme arasında anlamsız; eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ise büyümeye pozitif etki ettiğine ulaşılmıştır.

Işık ve Alagöz (2005), 1985-2003 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için Wagner Yasasını beş analiz yöntemi ile incelemiştir. Johansen Eş Bütünleşme analizi sonuçlarına göre ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttırdığı; Granger Nedensellik Testine göre, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.Vergiler ve Ekonomik Büyüme Literatür Taraması

Durkaya ve Ceylan (2006), 1980-2004 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'yi baz alarak vergiler ve ekonomik büyüme değişkenlerini Koentegrasyon, Granger Nedensellik yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Araştırmanın sonucunda Dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu, ancak dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında nedenselliğin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Temiz (2008), 1960-2006 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye için vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Eş bütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Yöntemi ve Granger Nedensellik Testi kullanarak analiz etmiştir. Araştırmanın sonucunda Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, dolaysız vergi gelirleri ile reel gayrisafi milli hasıla arasında pozitif, dolaylı vergi gelirleri ile reel gayrisafi yurtiçi hasıla arasında negatif bir ilişki olduğu; nedensellik testi sonuçlarına göre ise dolaylı vergi gelirleri ile reel gayrisafi milli hasıla büyüme oranı arasında neden

sonuç ilişkisi olmadığı, dolaysız vergi gelirleri ile reel gayrisafı milli hasıla büyüme oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Mucuk ve Alptekin (2008), 1975-2006 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'yi baz alarak vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Eş bütünleşme Analizi, Granger Nedensellik Testi ve VAR Analizi yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, dolaysız vergiler ile dolaylı vergilerin ekonomik büyüme oranı değişkeni ile birlikte hareket ettiklerini; nedensellik testi sonuçlarına göre ise dolaysız vergilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Arısoy ve Ünlükaplan (2010), 1968-2006 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'yi baz alarak vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Regresyon Analizi kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda Dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu buna karşılık dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir anlamlı ilişki olmadığını belirlemiştir.

Kolçak ve Arpa (2017), 1975-2016 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'yi baz alarak vergiler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL Sınır Testi uygulayarak incelemiştir. Araştırmanın sonucunda Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemde bir ilişki söz konusudur. Dolaylı vergiler ile ekonomik büyüme arasında pozitif, dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında ise negatif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Literatür taraması kamu harcamaları ve vergiler olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiş olsa da bu çalışmada olduğu gibi kamu harcamaları ve vergileri aynı anda inceleyen çalışmalarda mevcuttur; Dökmen ve Vural (2011), 1990-2010 yıllarını kapsayan dönemde Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak kamu harcamaları ve vergi gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisini incelemiş, yapılan araştırma sonucunda hem kamu harcamaları hem de vergi gelirlerinin ekonomik büyümeye pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tüzün, Ekinci ve Karabulut (2018), 1955-2015 yıllarını kapsayan dönemde kamu harcamaları ve vergilerin ekonomik büyümeye olan etkisini VAR yöntemi kullanarak incelemiş çalışmanın sonucunda kamu harcamalarının ekonomik daralmalarda etkin bir araç olduğu, vergilerin ise, yüksek konjonktür ile mücadelede etkin bir araç olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Detaylı olarak başlıklar altında açıklanmış olan Kamu harcamaları ve Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkilerin literatür incelenmesi sonucunda net sonucuna ulaşamamıştır. Bunun nedeni ekonomik büyümenin belirleyicisi olan kamu

harcaması değişkenini ele alan yazar (lar) ın farklı zamanlarda farklı ülkeleri örneklem (ler)ine dahil etmiş olmalarıdır. Bunun yanında gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ya da gelişmemiş ülkelerin verileri birbirlerinden uzak sonuçlar doğmasına sebep olmuştur. Ek olarak ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre politika belirlediği ve belirlenen maliye politikası aracı olan kamu harcamalarının da verimli alanlara yapılması sonucunda büyümeye pozitif etki edeceği kanısına ulaşılmıştır.

Ekonomik büyüme ile vergi arasındaki ilişkiyi konu almış araştırmalar incelendiğinde çok fazla tartışılan bir konu olduğu tespit edilmiştir. Vergi sistemlerinin düzgün bir şekilde oluşması bakımından ülkeler için son derece önem teşkil eden bir konu olmuştur. Bu bağlamda vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri literatürde incelendiğinde büyüme modellerinin düşüncelerine bağlı olarak farklı bakış açılarına yer vermiştir. Ancak doğru vergilendirme politikaları uygulayan ülkeler için, devletin elde ettiği vergi gelirlerini; altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlara aktarması ile ülke ekonomisinde finansman artışı sağlayacağından ötürü olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca gelir ve servet eşitsizliğini önlemek amacıyla alınan vergilerinde ekonomik büyümeye olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. Ancak doğru vergilendirmenin yapıp yapılmadığı ya da ülkelerin kriz dönemlerine denk gelmesi ile uygulanan politikaların belirsizliği sebebiyle literatürde oldukça farklı sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Bu sebeple vergilemenin net etkisini saptayabilmek ve ekonomi için tam anlamıyla olumlu etki yaratıp yaratmayacağını belirtmek oldukça zorlaşmıştır.

Dökmen ve Vural (2011) 1990-2010 dönemi için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) sonuçlarına göre hem kamu harcamaları hem de vergi gelirleri ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Umutlu vd. (2011)'in 1990-2008 dönemi için EKK yöntemiyle yapılan çalışmalarında ise dış borçlanmanın, ekonomik büyümeyi pozitif yönde, iç borçlanmanın ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği ve vergilerin ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

5. VERİ SETİ, METODOLOJİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Yapılan çalışmada 1995-2019 yıllarını kapsayan dönemde toplam kamu harcamaları ve vergi değişkenlerinin ekonomik büyümeye etkisi incelenmiştir. Yöntem olarak zaman serisi analizi benimsenmiş olup aynı zamanda değişkenler arasındaki Koentegrasyon ve Nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

Tablo 2. Veri seti ve Kaynakları

Veri	Tanımı	Kaynak
B_Y_ME	Büyüme (%)	Dünya Bankası
VERGI	Vergi geliri (milyon dolar)	Dünya Bankası
KAMU HARCAMAS_	Kamu harcamaları (milyon dolar)	OECD Stat

Not: Çalışmada kullanılan tüm parasal değişkenlere ait veriler bir önceki yılın paritesine göre Euro'dan Dolar'a dönüştürülmüştür.

Model şu şekilde kurulmuştur;

$$Büyüme = \beta_0 + \beta_1 \text{ Kamu Harcamaları} + \beta_2 \text{ Vergiler} + \epsilon$$

Çalışmada bir bağımlı (GSYH) ve iki bağımsız değişken (Vergiler ve Kamu Harcamaları) olmak üzere üç değişken kullanılmıştır. Analizler E-Views 10.0 programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye' de ekonomik büyüme, vergiler ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemek için öncelikle, Birim kök testleri olan Dickey-Fuller (ADF) ve Philip-Perron (PP) uygulanmıştır. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini anlamak için, Johansen tarafından geliştirilen Ko-entegrasyon (Eşbütünleşme) testi yapılmıştır. Daha sonradan değişkenler arasında nedensellik olup olmadığını anlamak amacıyla Granger nedensellik testi yapılmıştır.

5.1 Ekonometrik Metodoloji ve Analiz

Ekonomik büyüme ile vergiler ve kamu harcamaları değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini saptayabilmek için öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadıkları yapılacak olan analizin anlamlılığı bakımından önem arz etmektedir.

Birim kök testi zaman serilerinde durağanlık olup olmadığını araştırır. Eğer bir zaman serisi (X) durağan değil ise durağanlığa erişinceye kadar farkları ($\Delta = X_t - X_{t-1}$) alınır. Bu zaman serisinin Δ . Dereceden durağan olduğu söylenir ve $X_t \sim I(\Delta)$ ile gösterilir.

Bunun için değişkenlerin durağan olup olmadığının, durağan olmamaları halinde kaçınıcı dereceden durağan hale geldiklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple değişkenler ADF (Augment Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testleri ile test edilmiştir. Yt serilerinin birim kök özelliğini test etmek için aşağıdaki regresyon denklemi kullanılır (Günaydın, 2004: 172-173):

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (1.1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Yukarıdaki modelde (p) gecikmelerin uzunluğunu, (v) ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmemektedir. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorunu ortadan kaldırılabilir. Hataların, zamanın belli bir noktasında birbiriyle ilişkili olması durumunda yani aralarındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda ise, hatalardan birindeki değişim, zamanın belli bir noktasında diğerini etkilemektedir. Bu durumda modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96). Değişkenler arasındaki ilişkileri belirtilen yöntem dahilinde yapabilmek amacıyla aşağıda belirtilen sıralama takip edilmektedir:

- Modele dahil edilecek bütün değişkenlere ilişkin durağanlığın, birim kök testleri ile araştırılması,
- Optimal gecikme uzunluğunun bilgi kriterleri kullanılarak tespit edilmesi, Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerinin koentegrasyon ve Granger nedensellik testleri ile belirlenmesi,
- VAR modelinin tahmin edilerek, yapısal testlerin gerçekleştirilmesi,
- Etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırılmaları ile değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi.

ADF için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri; PP için uygun band genişliğinin belirlenmesinde ise, Newey-West Bandwidth kriteri kullanılmıştır. Vergi ve kamu harcamaları değişkenlerinin ilk düzeyde 0.05' ten büyük olması seride durağan olmadıklarının göstergesidir. Serilerin 1. Derece farklılaştırması yapılarak elde edilen olasılık değerleri (prob) incelendiğinde iki değişken içinde olasılık değeri 0.05' ten küçük çıktığı görülmektedir. Bu durumlar doğrultusunda değişkenlerin (vergi ve kamu harcamaları) 1. Derece farklılaşmasında seri durağanlaşmıştır. Birim kök testine ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

				Büyüme	Vergi	Kamu Harcamaları
ADF	<i>Sabit</i>	Düzye	T istatistiği	-4.352503	-1.321216	-1.335334
			Olasılık	0.0024	0.6026	0.5951
		1.Fark	T istatistiği	-7.804747	-3.886937	-7.338178
			Olasılık	0.0000	0.0074	0.0000
PP		Düzye	T istatistiği	-4.352503	-1.310538	-1.788257
			Olasılık	0.0024	0.6076	0.3769
		1.Fark	T istatistiği	-8.479510	-3.886937	-7.203203
			Olasılık	0.0000	0.0074	0.0000
			Olasılık	0.0000	0.0074	0.0000
ADF	<i>Sabit ve Trend</i>	Düzye	T istatistiği	-4.260982	-0.167466	-2.126845
			Olasılık	0.0133	0.9900	0.5060
		1.Fark	T istatistiği	-7.616087	-4.102233	-7.443572
			Olasılık	0.0000	0.0192	0.0000
PP		Düzye	T istatistiği	-4.260982	-0.310211	-2.123521
			Olasılık	0.0133	0.9853	0.5077

		1.Fark	T istatistiği	-8.258035	-4.102233	-7.465772
			Olasılık	0.0000	0.0192	0.0000

Tablo 3' de görüldüğü üzere bağımlı değişken olan büyüme, olasılık değeri 0.05' ten küçük olduğu için durağan düzeyde durağan olurken; bağımsız değişken olan kamu harcamaları ve vergi, olasılık değeri birinci farkı alınarak I (1) durağan hale getirilmiştir.

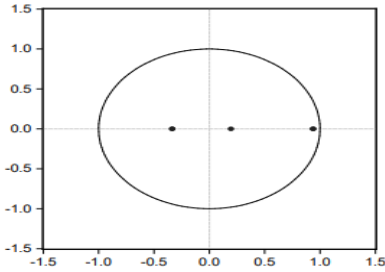
Vergiler ve kamu harcamaları değişkenleri birinci derece farklılaşmada durağan olduğu için tüm değişkenlerin aynı düzeyde anlamlı olmasını sağlamak amacıyla, değişkenlerin (vergiler, kamu harcamaları ve Büyüme) birinci düzey farkları regresyona dahil edilmiştir.

Tablo 4. VAR Ters Birim Kök Testi Sonuçları

Root	Moduls
0.937883	0.937883
-0.334909	0.334909
0.195243	0.195243

Serilerin birinci dereceden farklılaştırılması yapılarak elde edilen değerlerin. Serilerin aynı seviyede durağan olması durumu aralarında eş bütünleşme olabileceğini göstermektedir. Ve bu durumda Engle-Granger eş bütünleşme yönteminin kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Şekil 1. Ters Birim Kök Sınaması

Tablo 4' te gösterilen VAR Ters birim kök testine göre modulus değerleri 1' den küçük çıkmıştır. Buda şekil 1' de görülen noktaların birim çember dışına çıkmamasını sağlamaktadır. Yani noktaların çemberin içinde olması durumu

modelin Johansen Eş Bütünleşme testine uygun bir model olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Dependent	Tau-statistic	Olasılık	z-statistic	Olasılık
VERGI	-5.697426	0.0021	-27.50518	0.0020
KAMUHARCAMAS_	-6.173257	0.0008	-28.91313	0.0010
B_Y_ME	-6.397333	0.0005	-30.85853	0.0003

E-G yöntemine göre ilk önce en küçük kareler yöntemi yardımıyla hata terimi tahmin edilmiştir. Ardından elde edilen hata terimi analizden çekilerek birim kök sınaması yapılmıştır. Sonucun durağan çıkması durumunda eş-bütünleşmeden söz edilebilmektedir. Durağan çıkması ise bu değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Analizde olasılık değerleri 0.05' ten küçük olduğu için yokluk hipotezi reddedilmiştir. Buna göre değişkenler eşbütünleşiktir. Bu durumda serilerin uzun dönemde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) İstatistiği				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik	Olasılık (p)
Koentegre vektör yok	0.614674	34.53364	29.79707	0.0132
En fazla 1 Koentegre vektör var	0.361850	12.59931	15.49471	0.1304
En fazla 2 Koentegre vektör	0.093907	2.268108	3.841466	0.1321

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level.

Maksimum Öz Değer (Maximum Eigen Value) İstatistiği				
Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik	Olasılık (p)
Koentegre vektör yok	0.614674	21.93433	21.13162	0.0385
En fazla 1 Koentegre vektör var	0.361850	10.33120	14.26460	0.1911
En fazla 2 Koentegre vektör	0.093907	2.268108	3.841466	0.1321

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn (s) at the 0.05 level denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level.

Tablo 6 da bulunan test sonuçlarına göre; hem iz' de hem de maksimum öz değer istatistiğine göre değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Modelin anlamlılığına bakmak için model, otokorelasyon testi, Değişen varyans testi ve Normallik testleri ile sınanmalıdır.

Tablo 7. Normallik Testi (Jargue-Bera) Sonuçları

Component	Jargue-Bera	df	Prob
1	0.373230	2	0.8298
2	4.132894	2	0.1266
3	0.664320	2	0.7174
Joint	5.170444	6	0.5221

Normallik testine göre ise; Jargue-Bera istatistiğine göre, joint Prob değeri 0.05'ten büyük bulunmuştur sonuç olarak serilerin normal dağıldığı saptanmıştır.

Tablo 8. Değişen Varyans Testi Sonuçları

Chi-sq	df	Prob.			
35.95215	36	0.4709			
Dependent	R-squared	F(6,17)Prob.	Prob.	Chi-sq (6)	Prob.
Res 1 * res 1	0.325744	1.368827	0.2825	7.817849	0.2518
Res 2 * res 2	0.131786	0.430069	0.8488	3.162853	0.7881
Res 3 * res3	0.211048	0.757930	0.6123	5.065158	0.5355
Res 2 * res1	0.450814	2.325814	0.0799	10.81953	0.0941
Res 3 * res1	0.153806	0.514994	0.7889	3.691351	0.7184
Res 3 * res2	0.204679	0.729168	0.6326	4.912286	0.5551

Yapılan otokorelasyon testi sonucunda değişkenlerin Prob değeri 0.05' ten büyük çıkmıştır. Yani otokorelasyon probleminde bahsedilemeyeceğine ulaşılmıştır. Değişen varyans testine göre; ki kare değeri kritik değerlerden yüksek olduğu için ve Prob değeri 0.05' ten büyük olduğu için değişen varyans sorunu bulunmamaktadır

Yapılan eş bütünleşme analizleri değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olup olmadığını belirlemektir ancak ilişkinin yönü hakkında bilgi sağlamamaktadır. Bundan dolayı değişkenler arası ilişki yönünü belirlemek için Granger Nedensellik Testi yapılmıştır. Bu testin yapılması için öncelikle VAR modeli incelenmiş; daha sonra Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

Tablo 9. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Chi-sq	Olasılık (Prob.)	Değeri
Büyüme	Kamu Harcamaları	0.871902	0.3504	
	Vergiler	0.898602	0.3432	
Kamu Harcamaları	Büyüme	2.591064	0.1075*	
	Vergiler	21.37383	0.0000*	
Vergiler	Büyüme	0.371329	0.5423	
	Kamu Harcamaları	0.715181	0.3977	

%1, %5, %10* Anlamlılık Düzeyinde

Tablo 8’ de Granger nedensellik testinin sonuçları incelendiğinde; her birinin bağımlı ve diğer değişkenlerin bağımsız olma durumunda, olasılık değerleri göz önünde bulundurulduğunda vergiler kamu harcamalarının Granger nedenidir. Ek olarak büyüme ve vergiler, kamu harcamalarının Granger nedeni çıkmıştır. Ayrıca kamu harcamaları ve vergilerin ekonomik büyümeye etkisinin %10 önem seviyesinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişten günümüze iktisat literatüründe en çok tartışılan konulardan biri de ekonomik büyümedir. Bir ülke ekonomisinin büyümesinde belirleyici olan faktörlerin belirlenmesi için birçok düşünce akımı ve modelleri geliştirilmiştir. Yapılan literatür taramasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu durum aslında ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde uygulanan kamu harcamalarının iktisadi büyümede olumlu bir etki yarattığı gözlenirken gelişmiş ülkeler için durum belirsiz sonuçlar doğurmuştur. Aslında gelişmişlik düzeyleri ile yapılan harcamaların ilişkisi de literatürü yönlendirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin yatırım harcamalarına ağırlık vermesi ya da gelişmiş ülkelerin AR-GE ya da yatırım harcamalarına ağırlık vermesi bu durumu örneklendirebilmektedir. Bu sebeple

kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği konusunda genel bir kanı ortaya atılamamıştır.

Türkiye için, 1995-2019 yıllarını kapsayan dönemde vergiler, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme rakamlarının esas alındığı nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Öncelikle değişkenlere birim kök testleri yapılmıştır. Bu test sonucunda ekonomik büyümenin düzeyde durağan olduğu, kamu harcamaları ve verginin ise birinci farkında durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple Vergiler ve kamu harcamaları değişkenleri birinci derece farklılaşmada durağan olduğu için tüm değişkenlerin aynı düzeyde anlamlı olmasını sağlamak amacıyla, değişkenlerin (vergiler, kamu harcamaları ve büyüme) birinci düzey farkları regresyona dahil edilerek Koentegrasyon testi yapılmıştır. Koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik testi sonucuna göre; ekonomik büyüme ve vergi değişkenlerinin kamu harcamalarının bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik test sonucunda göre %1 anlamlılık düzeyinde vergilerden kamu harcamalarına bir nedenselliğin olduğu ancak kamu harcamalarından vergilere bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. %10 anlamlılık düzeyinde ise, büyümenin kamu harcamalarını arttırdığı ancak kamu harcamalarının büyümeye önemli ölçüde etki etmediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, %1 anlamlılık düzeyinde vergilerden kamu harcamalarına doğru nedenselliğin olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlara göre literatürde, Yüksel & Songur'un (2011) çalışmasını desteklemekte olup; Easterly ve Rebelo (1993) yapmış oldukları çalışmada vergilerin ekonomik büyümeye etkisini negatif bulmuşlardır buda çalışmayı destekler niteliktedir. Ek olarak Keynesyen iktisadi düşüncenin savunduğu "Pump-Priming" modeli verginin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini, kamu harcamaları çarpan vasıtasıyla ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır. Ancak kamu harcamaları türlerine göre farklı sonuçlar doğurduğu için özellikle yatırım harcamalarının büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini saptamışlardır.

Bu bulgular ışığı altında bu çalışma, vergisel teşviklerin kamu harcamalarını arttırdığı bu vasıtaıyla kamu harcamalarında meydana gelen artışın ekonomik büyümede olumlu sonuçlar doğuracağına; vergilerin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğine, verimli kamu harcamalarının(yatırım/AR-GE) büyümeyi olumlu etkilediğine; Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında derin bir ilişki olduğu gibi vergiler ile ekonomik büyüme arasında da kuvvetli bir bağ olduğuna; vergilerin uzun dönemde ne yönde etki edeceği vergi türüne ya da düzeylerine göre farklılık göstereceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Adam, S. (2008). *Milletlerin Zenginliği*, Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, s. 5-23, İstanbul.
- Akyüz, M. ve Ertel, N. (1990). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Dünya Yayınları, Üçüncü Basım, 152-153, İstanbul.
- Akyüz, Y. (1977). *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara.
- Arısoy, İ. (2005b). Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Arısoy, İ. ve Ünlükaplan, İ. (2010). “Tax Composition and Growth in Turkey: An Empirical Analysis”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 59, 50-61.
- Ataç, B. (2013). *Maliye Politikası, Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, (Gözden Geçirilmiş Onuncu Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara.
- Barro, Robert J. (1996). “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study”, *NBER Working Paper Series*, No: 5698, Cambridge, MA, August.
- Berber, Metin (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Basım, Trabzon.
- Bocutoğlu, E. (2011). *Makro İktisat teoriler ve Politikalar*, Murathan Yayınevi, 8. Baskı, Trabzon.
- Çelik, S. ve Başkonuş Direkci, T. (2013). “Türkiye’de 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemler İçin Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi (19912010)”, *Electronic Turkish Studies*, 8(3).
- Çoban, O., Doğanalp, N. ve Uysal, D. (2008). “Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Makro Ekonomik Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 245-255.

- Deshpande, A. (1997). “The Debt Overhang and the Disincentive to Invest”, *Journal of Development Economics*, 52, ss. 169-187.
- Devarajan, S. / Vıyana, S: (1993). “What Do Governments Buy? The Composition Of Public Spending And Economic Performance”, *Policy Research Working Paper*, The World Bank.
- Dökmen, G. (2011). “Maliye Politikalarının Etkinliğine Yönelik Paradigmalar: Literatür İncelemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 14, ss. 291-316.
- Dunn, P. M., (1998). “Thomas Malthus (1766-1834): Population Growth And Birth Control”, *Arch. Dis. Child. Fetal Neonatal Ed.*, Cilt:78, Sayı:1, ss.76- 77.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). “Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, 150, 79-89.
- Easterly, W. ve Rebelo, S. (1993). “Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation”, *NBER Working Paper*, 4499, Cambridge, Mass.
- Eker, A., Altay, A. ve M. Sakal (1996). *Maliye Politikası*, Takav Matbaacılık, İzmir.
- Erataş, F. ve Başcı Nur, H. (2013). “Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 207-230.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Şve Dam, M.M. (2010). “Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 97-110.
- Grier, K. / Tullock, G. (1989). “An Empirical Analysis Of Cross-National Economic Growth: 1951-1980”, *Journal Of Monetary Economics*, (Vol. 24): 259-276
- Gürak, H.(2006). *İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Yayınları, Bursa.
- Hansen, Henrik (2001). “The Impact of Aid and External Debt on Growth and Investment: Insights From Cross-Country Regression Analysis”, *Wider Development Conference on Debt Relief*, Helsinki.
- Hiç Gencer, E. (2002). “Çağdaş Büyüme Modellerinin Değerlendirmesi ve Türkiye Uygulaması” İst. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İstanbul.
- Hiç, M.(1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Filiz Kitapevi, 1.Baskı, İstanbul.
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). “Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ocak-Haziran, 24, 63-75.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*, 58 (3). 145-169.

- Kazgan, G. (1991). *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul.
- Kızıltan, A., (2011). *İktisada Giriş*, Atatürk Üniversitesi Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, Ankara.
- Kolçak, M. ve Arpa, T. (2017). “Vergi Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1976-2016)”, *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Cilt: 9, Sayı 33, ss.279-288.
- Kurz, H.D. ve N. Salvadori (2003). Theoricks of Economic Growth -Old and New in Neri Salvadori (Hrsg.): *The Theory of Economic Growth. A. Classical Perspevtive* Chelctnham. Edgar Elgar,1-22.
- Landau, D. (1986). “Government And Economic Growth İn The Less Developed Countries: An Empirical Study For 1960-1980”, *Economic Development And Cultural Change*, (Vol.35): 35-75
- Lın, S. (1994). “Government Spending And Economic Growth”, *Applied Economics*, (Vol. 26): 83-94
- Lın, Shuanglin ve Kim SOSIN (2001). “Foreign Debt and Economic Growth”, *Economics of Transition*, 9(3), ss. 635-655.
- Lucas, Robert (1988). “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, Vol:22, No: 1, s. 3-6, North- Holland.
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). “Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006)”, *Maliye Dergisi*, 155, 159-174.
- Muhteşem, Kaynak (2011). *Büyüme Teorileri Giriş*, Gazi Kitapevi Yayınları, 2.Baskı, Ankara.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Yayınları, İstanbul.
- Parasız, İ. (2003). *İktisadi Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Paul M. Romer, 1990. “*Endogenous Technological Change*”, *Journal of Political Economy*, Vol: 98, No: 5, Part: 2, s. 71-102, October.
- Ram, R. (1986). “Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data: Reply”, *American Economic Review*, 79/1, 272-80.
- Ricardo. (1817). *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Vol 1 of *The Works and Correspondance of David Ricardo*. Edited by P. Sraffawith the Collaboration of M.H. Dobb, Cambridge University Press, 1951.

- Romer, P. (1990). “Human Capital And Growth: Theory And Evidence”, *Carnegie-Rochester Conference Series On Public Policy*, 32: 251-286
- Sarıbaş, H. Sekmen, F. (2008). *Türkiye'nin Muasır Medeniyete Ulaşma Çabası*, Değişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- Savaş, V. (1994). *Politik İktisat*, Beta Basım Yayın, 2. Baskı, İstanbul.
- Savaş, V. (1998). *Politik İktisat*. Beta Basım A.ş, 4. Baskı, İstanbul.
- Temiz, D. (2008). “Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960-2006 Dönemi”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat, İzmir.
- Thomas R. M. (1965). An Essay on The Principle of Population, *Sentry Press*, New York, s. 18.
- Tosun, M.S. ve Abizadeh, S. (2005). “Economic Growth and Tax Components: An Analysis of Tax Changes in OECD”, *Applied Economics*, 37, 2251-2263.
- Turan, T. (2008). Maliye Politikası Araçlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Literatür İncelemesi, *Sayıştay Dergisi*, 69, 17-36, Erişim Tarihi (28.12.2022) <https://dergipark.org.tr/en/pub/sayistay/issue/61525/918958>.
- Tüzün, O., Ekinci, R. ve Karabulut, Ş. (2018). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirlerinin Ekonomik Konjonktür Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.13, s. 45-54. Eskişehir.
- Ulusoy, A. (2006). *Devlet Borçlanması*, 3. Baskı, Mikro Yayıncılık, Trabzon.
- Uysal Doğan, Özer Hüseyin ve Mehmet Mucuk (2009). “Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965–2007)”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, S: 4, s.161–178.
- Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayıncılık, 1.Baskı, Ankara.
- Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat*, Murat Yayınları, 11. Baskı, Ankara.
- Ünsal, E. (2019). *İktisadi Büyüme*, BB101 Yayınları: 10 2. Baskı, Ankara.
- Vural S. (1994). *Politik İktisat*, Beta Basım Yayın, 2. Baskı, s.182, İstanbul.
- Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2012). “OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33(2), 517-540.
- Yüksel, C., ve Songur, M. (2011). Kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Ampirik bir analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*, 161, 365-380.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

TÜRK MEDENİ KANUNUNDA VELAYET HAKKININ KALDIRILMASI VE ÇOCUĞUN ÜSTÜN YARARI*

Tuğba ÇELİK¹

Hakim

E-mail: ayaztugbaa@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-7988-3693

Öz

Ülkemiz aile yapısında veli ile çocuk arasındaki ilişki oldukça önem arz etmektedir. Aile içinde veya eşler arasında yaşanacak problemlerde en çok etkilenen çocuk olmaktadır. Velayet hakkı çerçevesinde çocuğun sağlığı, gelişimi ve üstün yararı için ana-babaya yüklenmiş hak ve ödevler bulunmaktadır. Velinin çocuk üzerindeki hak ve ödevlerinin bilincinde olması gerekir. Aksi durum çocuğun yararını tehlikeye düşürecek ve gerekli koruma önlemlerinin alınmasını zorunlu kılacaktır. Türk Medeni Kanunu, çocuğun korunması amacıyla uluslararası sözleşmelere uygun önlemler öngörmüştür. Bu önlemler somut durumun gereklerine ve çocukta oluşacak etkiye göre hafiften ağıra doğru sıralanmış şekildedir. Kanunda hükmedilen önlemlerin en ağırı ise velayetin kaldırılmasıdır. Kanun koyucu velayetin kaldırılmasını hakim kararına bağlamıştır. Bu çalışmada velayetin kaldırılması hususunun önemi, ağırlığı açıklanmış ve velayetin hangi durumlarda ve ne şekilde kaldırılacağı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Velayet, çocuğun üstün yararı ilkesi, velayetin kaldırılması, çocuk hukuku, aile hukuku

Alan Tanımı: Aile Hukuku

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Sorumlu Yazar: ayaztugbaa@gmail.com

Atıf (APA): Çelik, T., (2024), Türk Medeni Kanununda Velayet Hakkının Kaldırılması ve Çocuğun Üstün Yararı, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 173-186.

ABOLITION OF THE RIGHT OF CUSTODY IN THE TURKISH CIVIL CODE AND THE OUTSTANDING BENEFIT OF THE CHILD

Abstract

The relationship between the parents and the child is highly important in the family structure of our country. Childs are the most affected from the problems which to be experienced in the family or between the spouses. There are rights and duties that imposed to the parents for the health, development and best interests of the childs in the scope of the right of custody. Parents must aware of the child's' rights and duties of them. Otherwise, it will affect harmfully the interests of the childs and make it necessary to take the necessary protection measures. The Turkish Civil Code predict that the measures regarding the protection and best benefits of the childs in accordance with the International Conventions. These measures are ordered from mild to severe in scope of the requirements of the concrete situation and the effect on the childs. In this study, it's explained that the importance and weight of the abolition of custody, moreover it is investigated in which cases and how the custody will be removed.

Key Words: *Custody, Best benefits of the child, Removal of custody, Child law, Family law*

JEL Codes: *K15, K36*

1.GİRİŞ

Türk Medeni Kanunu, çocuk ile ilgili hükümlerde, çocuğun korunmasında ve çocuğun velayeti hususunda bazı emredici kurallar getirmiştir. Velayet hükümlerinde, emredici kuralların olması, hakim kararının aranması gibi düzenlemeler çocuğun üstün yararının korunması amacını güder. Çocuğun korunması, onun 'insan' olarak sevgiye ve şefkate layık olması aynı zamanda toplumun bir parçası olması düşüncesinden gelir(İnan, 1968). Çocuğun toplumun bir ferdi olarak hukuk kuralları ile korunması gerekir ve bu koruma çocuğun olduğu kadar toplumun da yararınadır(Akyüz, 2013). Türk Medeni Kanununa göre; çocuğun yararı ve gelişimi tehlikeye düşer ve ana baba bu tehlikeye çare bulamaz ise hakim çocuğun korunmasına uygun önlemleri alır(TMK m.346). Çocuğun korunması için alınacak önlemlerin en ağırı velayetin ana babadan kaldırılmasıdır. Bu sebeple öncelikle çocuğun ailesinden alınacağı kadar ağır koşullar oluşmadan, tehlikenin önlenmesi ve çocuğun ailesinin yanında korunması amaçlanır(Akyüz, 2013). Çocuğun korunması hükümlerinde hakime geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. Hakim her somut olayda çocuğun yararının tehlikeye düşüp düşmediği

araştırmalı, gerekirse uzman görüşüne başvurmalı, ailenin ve idrak çağındaki çocuğun görüşünü almalı ve tüm bunlarla birlikte ölçülü ve uygun bir koruma tedbirine kadar vermelidir(Akyüz, 2013).

Velayetin kaldırılması ana baba ve çocuk açısından oldukça önemli sonuçlar doğurur(Akyüz, 2013). Velayet hususu hem ana baba hem çocuk için bu kadar önemli ve velayetin kaldırılması önlemi bu denli ağır olduğundan kanun velayetin kaldırılmasını belli şartlara bağlamıştır. Hegnauer'e göre; ana babanın bakım hakkının kaldırılması için onların vereceği eğitimin hiç olumlu yönü kalmamış olmalıdır(Hegnauer, 1964). Velayetin kaldırılması ana babaya karşı uygulanan bir cezai yaptırım değildir, çocuğun korunması için alınan bir önlemdir(Akyüz, 2013). Ana babanın kusurlu olup olmadığına bakılmaz, önemli olan ana babanın çocuğa yeterli özeni göstermemesi, görevlerini yerine getirememesi sonucunda çocuğun yararının ve gelişiminin tehlikeye düşmesidir(Akyüz, 2013). Velayetin kaldırılması, kamu düzenini ilgilendirir. Bu sebeple hakim kendiliğinden araştırma yapar. Velayetin düzenlenmesinde ve kaldırılmasında asıl olan çocuğun üstün yararadır.

2.VELAYET HAKKININ KALDIRILMASI

Velayet, hakkı ana-babanın kişilik haklarından. Türk Medeni Kanunu yasal bir sebep olmadıkça velayetin ana babadan alınamayacağını açıkça hüküm altına almıştır. Bu hakka en ağır müdahale ise velayetin kaldırılmasıdır. Velayet hususunda çocuğun korunması için alınabilecek tedbirler sırasıyla basit önlemler ve nitelikli önlemlerdir. Çocuğun yerleştirilmesi, velayetin değiştirilmesi, velayetin kaldırılması önlemleri nitelikli önlemlerdir (Gençcan, 2021). Nitekim kanun da velayetin kaldırılmasının son çare olması için alınması gereken tedbirlere yer verir ve tedbirlerde ölçülülük ilkesi uyarınca dereceli bir sistemle ilerler. Öngörülen tedbirlerin faydasız olması veya durumun niteliğine göre çaresiz kalacağını aşıkâr olması ise başvurulacak yol en ağır tedbir olan velayetin kaldırılmasıdır (TMK m.348/1) (Ergün, 2004).

Velayetin kaldırılması ancak hakim kararıyla ve kanunun çizdiği sınırlar çerçevesinde olur. Velayet hakkı devir ve ferağ edilemez. Velayetin kaldırılmasına ana babanın rıza gösterip göstermemesinin hukuki anlamda önemi yoktur (Öztürk, 2009). Bu hak ana ve/veya babadan alınabilir (Gençcan, 2021). İstisnai durumlarda ise eşler bir aradayken sadece ana veya sadece babadan kaldırılması mümkün olabilir. Velayetin her ikisinden de kaldırıldığı durumda çocuğa vasi atanır.

velayetin kaldırılması ispatlanmış sabit olgulara dayanmalıdır. Velayet hususu çocuğu önemli ölçüde etkileyeceği için soyut ve çelişkili ifadeler velayetin kaldırılması için yeterli olmaz. Velayet hususunda asıl olan çocuğun üstün yararı olduğu için velayetin kaldırılmasında velinin kusurlu olup olmadığına bakılmaz. Önemli olan velayetten doğan ödevlerin gereği gibi yerine getirilip getirilmediğidir. Velayetin kaldırılması kamu düzeninden olup hakim davayı resen araştırır(Grassinger, 2009).

3.VELAYETİN KALDIRILMASINI GEREKTİREN HALLER

Türk Medeni Kanununda çocuğun üstün yararı adına korunması için hüküm altına aldığı tedbirlerden sonuç alınamaz yahut bu önlemlerin yetersiz kalacağı anlaşılırsa hakim kararıyla velayetin kaldırılması sonucu doğar. Velayetin hangi hallerde kaldırılacağı kanunda düzenlenir. Velayet hakkının kaldırılmasına karar verilebilmesi için kanunda yer alan şartların gerçekleşmiş olması gerekir(Özdemir/Ruhi, 2012).

3.1.Ana Babanın Velayet Görevini Gereği Gibi Yerine Getirememesi

TMK 348/I maddesinde velayetin kaldırılması için ana ve babanın deneyimsizliği, hastalığı, başka bir yerde bulunması halleri sayılmış ve bu hallerin yanında “veya benzeri sebeplerden dolayı velayet görevinin yerine getirilememesi” diyerek tahdidi bir sayıma gitmemiştir. “Benzeri sebepler” ifadesinden sayılan hallerin örnek teşkil ettiği ve somut duruma göre hakime takdir yetkisi tanındığı anlaşılır(Özer Taşkın, 2020). Anılan maddede geçen sebeplerin ortak özelliği velâyet görevinin gereği gibi yerine getirilmesini engelleyen ve belli bir süreklilik arz etmeleridir(Baygın,2010).

3.2.Ana Babanın Deneyimsizliği

Ana babanın çocuk yetiştirme ve çocuğu koruma konusundaki deneyimsizliği velayeti kaldırma sebebidir. Ana babanın, çocuğun bakım, gözetim ve eğitiminde yapması gerekenleri idrak edememesi, sorumluluklarını yerinde getirmemesi ve gerekli kararları almakta aciz kalması, çocuğun aşırı hoşgörülü bir ortamda kuralsız büyümesi, aşırı şımartılması ya da tam tersine aşırı disiplin altında çok fazla kuralla büyümesi ana babanın deneyimsizliğinden kaynaklanabilir(Akyüz, 2009). Ana babaların deneyimsizlik hali yaşlarının küçüklüğü, çocuk yetiştirmek açısından hazır olmamaları, kişilik özellikleri gibi durumlara yükletilebilir. Ancak velayetin kaldırılması için bu deneyimsizlik ve yetersizlik halinin sürekli olması gerekir(Özlu,2002). Sadece deneyimsizliğe dayanılarak velayetin kaldırılması kararının verilmesi hususu öğretilerde de tartışmalıdır. Çocuğun menfaati de göz

gönünde bulundurularak ana babanın deneyimsizliğinin ortadan kaldıracak ve tecrübe edinmesini sağlayacak önlemlere öncelikle yer verilebilir(Karaca, 2014). Burada velinin deneyimsiz olmasının yanı sıra bu durumu değiştirmek için çabalaması ve tecrübe edinme vasfına sahip olabilmesi önem taşır. Ana babanın çocuğa iyi bir gelecek hazırlama konusunda ana babalık duygusuna haiz olup olmadığına bakılmalıdır(Yavuz, 2002). Ana babanın yoksul olup mali desteğe ihtiyaç duyması tek başına velayetin kaldırılması sebebi değildir(Oğuzman/Dural, 1998; Özlü, 2002).

Devlet çocuğun korunması, sosyal güvenlikten yararlanması için ana babaya gerekli maddi yardımı sağlamalıdır(ÇHDS m.26-27). Bunun yanında ana babanın sağlıklı ve çalışabilir durumda olmasına rağmen çalışmıyor, çocuğun bakımı için para sarf etmekten kaçınıyorsa velayet kaldırılabilir(Özlü, 2002).

3.3.Ana Babanın Hasta Veya Özürlü Olması

Velayet hakkını haiz olan ana veya babanın hasta ve engelli olma halini velayetin kaldırılma sebebi olarak düzenler ancak her hastalık velayetin kaldırılması sebebi değildir. Geçici hastalık velayetin kaldırılmasına neden olmaz(Gençcan, 2021). Burada hükmün amacı ana babanın velayetten doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini engelleyen durumlarda çocuğun üstün yararının korunmasıdır(Karaca,2014). Örnek olarak ana babanın hasta olmasına rağmen bakıcı tutarak çocuğun iyi koşullarda bakılabilmesi için uygun ortam hazırlamışlarsa velayetin kaldırılmasına karar verilmemesi gerekir(Ergün, 2004). Ana babanın hastalığının bulaşıcı olup çocuğun sağlığını tehdit edecek olması, kişinin felç vb. hastalıklarda olduğu gibi bedenini kullanamaması, akli melekelerinin yerinde olmayışı, ölümcül bir hastalığa tutulmuş olması gibi sebepler yüzünden çocuğun ihtiyaçlarını karşılayamaması ve çocuğa yeterli ilgiyi gösterememesi velayetin kaldırılması sebebidir. Burada değerlendirilmesi gereken hususlar ana babanın hastalığı sebebiyle çocuğun sağlığının tehlikeye düşüp düşmediği, veli çocukla ilgilenemese dahi çocuk için yerinde kararlar alıp alamadığı ve çocuğun menfaatinin en çok nasıl korunacağıdır(Grassinger, 2009). Yine velayetin kaldırılmasından başka bir önlem alınıp alınamayacağı da değerlendirilmelidir(Grassinger, 2009; Ergün, 2004).

3.4.Ana Babanın Başka Bir Yerde Bulunması

Türk Medeni Kanununa göre velayet altında bulunan çocuğun yerleşim yeri, ana ve babasının yerleşim yeridir(TMK m.21). Kanun maddesinden de yola çıkarak söylenebilir ki, asıl olan çocuğun velayeti elinde bulduran ana baba ile birlikte yaşamasıdır. Ana babanın başka bir yerde olması sebebinden anlaşılması gereken,

ana babanın uzaklık nedeniyle çocuğa gereken sevgi ve özeni gösterememesi, çocuğu temsil etme görevini yerine getirememesi, çocuğun bakım ve eğitimi ile ilgilenememesidir(Özer Taşkın, 2020). Velayet hakkına sahip olan ana veya baba coğrafi olarak uzak olmasına rağmen çocuğun ihtiyaçlarıyla ilgilenebiliyor, çocukla iletişimde kalabiliyor ve acil durumlarda çocuğun yanında olabiliyorsa velayetin kaldırılması sebebi oluşmaz(Grassinger, 2009). Ana babanın çocuğu terk etmesi, çocuğu tehlikeli bir muhitte korumasız bırakması, ana babadan uzun süreden beri haber alınamaması, nerede olduklarının bilinmemesi velayetin kaldırılması için gereken durumlara örnek teşkil eder. Bahis olunan ayrı yaşama, başka bir yerde bulunma, halinin haksız olması gerekmektedir(Karaca, 2014). Değerlendirilmesi gereken ana babanın çocuğa olan fiili uzaklığının velayetten kaynaklanan ödevlerini yerine getirmelerini engelleyip engellemediğidir.

3.5.Ana Babanın Kısıtlı Olması

Türk Medeni Kanununda kısıtlılık halleri küçüklük, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, savurganlık, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılığı, kötü yaşam, kötü yönetim ve bir sene ya da daha fazla bir süre ile hürriyeti kısıtlayan bir cezaya mahkum olunması olarak değerlendirilir. Eski Medeni Kanun'da kısıtlılık hali velayetin kaldırılma sebebi olarak düzenlenmekte iken TMK'da velayetin kaldırılması sebepleri arasında kısıtlılık sayılmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi kanun tahdidi bir sayıma gitmez ve kanunda sayılan hallerin yanında "ve benzeri sebepler" demekle velayetin kaldırılma şartlarını geniş tutar. Eğer ana babanın kısıtlılık hali velayetten kaynaklanan görevlerini yerine getirmeye engelse ve bu durumda çocuğun yararına hanel gelecekse velayet kaldırılabilir. Dolayısıyla verilen her kısıtlılık kararı velayetin kaldırılmasına yol açmaz, somut durum incelenir.

Kısıtlanmış ebeveynin velayet görevlerini gereği gibi ifa edemeyeceği kabul edildiğinden, velayetin kaldırılmasına yönelik bir talepte kaldırma sebebi olarak değerlendirilir(Grassinger, 2009; Akyüz, 2009). Ana babaya kayyım atandığında bu atamanın amacı sadece belirli işleri görmek veya malvarlığını yönetmek olabilir, bu halde kişinin fiil ehliyeti kalkmaz. Nitekim sadece kayyım atanması velayetin kaldırılması için yeterli sebep teşkil etmez(Akyüz, 2009; Karaca, 2014).

Yasal danışman ise kayyım ile vasi arasında bir konuma sahip olup bu halde somut durumun değerlendirilmesi gerekir(Yavuz, 2002). Diğer bir görüşe göre ise yasal danışman atanması da kayyım atanmasındaki gibi velayetin kaldırılmasına sebebiyet vermez(Özlu, 2002).

3.6.Ana Babanın Çocuğa Yeterli İlgi Göstermemesi

Velinin çocuğa ilgi göstermemesi durumu kanunda velayetin kaldırılması sebebi yer alırken ilgisizliğin tanımı yoktur. Çocuğun temel gereksinimlerinin karşılanmaması ilgisizlik olarak nitelendirilebilir(Karaca,2014). Bir görüşe göre ise ana baba çocuğun temel maddi ihtiyaçlarını karşılamalarına rağmen gelişimi için ilgi, sevgi ve şefkati göstermiyorlarsa ve bu durum süreklilik arz ediyorsa velayetin kaldırılmasına söz konusu olur. Burada dikkat edilmesi gereken ise ilgisizliğin sürekli olması, ana babanın kusurlu davranışlarla ilgi göstermekten kaçınması, çocuğun menfaatinin zarar görmesi veya zarar görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır(Öztürk,2009). Yeterli ilgiyi göstermeme şartının kabul edilebilmesi için ana babanın kusurlu olması aranır(Özdemir/Ruhi, 2012).

Çocuğun tedavi ettirilmemesi, eğitimden mahrum bırakılması, başboş bırakılması, kötü alışkanlıklar edinmesine vesile olunması, çocuğa şiddet uygulanması ihmal ve ilgisizliğe örnek oluşturur. Ana babanın zorunlu nedenlerden kaynaklanmadığı halde çocuğu yetiştirme yurduna vermeleri, uzun süre yakınlarına bırakılıp aranmaması(YRG 2. HD. 2016/13524 E. , 2016/12659 K.) halleri de velayetin kaldırılması sebebi olur(Karaca, 2014; Öztürk, 2009).

3.7.Ana Babanın Çocuğa Karşı Yükümlülüklerini Ağır Biçimde İhmal Etmesi Veya Çocuğun İstismar Edilmesi

3.7.1.Ana Babanın Çocuğa Karşı Yükümlülüklerini Ağır Biçimde İhmal Etmesi

Ana babanın çocuğa karşı yükümlülüklerini ağır biçimde savsaklaması hali kasıt veya ağır ihmalden ötürü olabilir. Çocuğun gelişimini etkileyecek her türlü bedensel ve zihinsel istismar yine aşırı olan bedensel ve psikolojik şiddet ağır biçimde ihmale örnek oluşturur. Çocuğun zorunlu eğitimden mahrum bırakılıp çalışmaya zorlanması da yine ağır ihmaldir. Burada istismar ve şiddet sürekli olabileceği gibi bir defa olmakla çocukta uzun süreli etki bırakacak bir hal de velayetin kaldırılması için yeterli kabul edilebilir(Özer Taşkın, 2020).

Yükümlülüklerin ağır biçimde ihmal edilmesinin ölçüsü kusurun ağırlığı yanında çocuğun kişiliği üzerinde bıraktığı etkidir(Öztürk,2009). Yargıtay, babanın fuhşa teşvik ve aracılık etme suçundan mahkum olmasının velayetin kaldırılma nedeni olacağına karar vermiştir(YRG 2. HD 2017/5362 E., 2017/14895 K.).

3.7.2.Çocuğun İstismar Edilmesi

Toplum içindeki en savunmasız ve korunmaya muhtaç grup olan çocukların istismar edilmesi çok ciddi sağlık ve gelişme sorunlarına yol açar. İstismar

duygusal, ekonomik, cinsel veya fiziksel olabilir. Çocuğun en başta güvenli ve sağlıklı bir ortamda büyüme ve gelişme hakkı elinden alınmış olur.

Çocuğu sürekli küçümseme, aşağılama, dinlememe, korkutma, tehdit etme duygusal istismar olup çocuğun psikolojik hasara uğramasına neden olur(Polat, 2009). Uygulamada bu istismar türüne sıkça rastlanır ve diğer istismar türleriyle birlikte de görülür(Ayan, 2010).

Çocuğun bir kazanç olarak görülmesi, eğitim hakkından yoksun bırakılarak zorla çalıştırılması, çocuk üzerinde paranın yaptırım gücü olarak kullanılıp çocuğun para ile tehdit edilmesi de ekonomik istismara örnektir(Karaca,2014).

En sık görülen istismar türünden olan fiziksel istismar, genel olarak çocuğun kaza dışı fiziksel açıdan başına meydana gelen herhangi bir olay şeklinde tanımlanır(Karaca,2014). Bu istismar türü dövme, yanıklar, zehirlenme, kesme, vurma şeklinde karşımıza çıkar. Burada önemli olan yine ölçü ve çocuğun aldığı yaradır.

Cinsel istismar bizzat ana baba tarafından olabileceği gibi ana babanın istismara göz yumması şeklinde de karşımıza çıkabilir. Çocuğun cinsel amaçlı malzeme olarak kullanılması da bu kapsamdadır(Yavuz, 2002).

3.8.Ana ya da Babanın Başkasıyla Evlenmesi

Velayet hakkına sahip ana babanın başkasıyla evlenmesi tek başına velayetin kaldırılmasına sebep teşkil etmez. Ancak, çocuğun menfaati gerektirdiğinde velayet sahibi değiştirilebileceği gibi, durum ve koşullara göre velayet kaldırılarak çocuğa vasi atanabilir(YRG 2. HD. E.2003/1468 K.2003/2770). Burada amaç çocuğun korunması olup ana babanın kusuru aranmaz.

Çocuğun yeni evliliği istememesi de velayetin kaldırılması sebebi olamaz(Öztan, 2015). Velayetin kaldırılması için çocuğun düzeninin bozulması huzurunun kaçması, menfaatinin zedelenmesi gerekir. Bunun yanında velinin evlendiği kişi tarafından çocuğun aşağılanması, şiddet görmesi, huzursuz edilmesi durumları da velayetin kaldırılması sebebi olur(Özdemir/Ruhi, 2012). Bu konuda hakimin takdir yetkisi vardır(Öztan, 2015). Diğer yandan ana babanın yeniden evlendiği kişi saldırgan, uyuşturucu alışkanlığı olan birisi ise çocuğun maddi ve manevi yararının zedelenmesi nedeni ile evlenen eşin velayet hakkı kaldırılmalıdır(Özüğür, 2007).

3.9.Ana Babanın Kasten İşlenen Bir Suçtan Dolayı Hapis Cezasına Mahkum Olması

Veli kasten işlediği bir suçtan dolayı hapis cezasına mahkum olursa bu durumda velayet kaldırılır. Burada hakime takdir yetkisi de tanınmamıştır. Şayet hakim bu yönde bir karar verirse velayet asıl ceza süresi kadar kalkar. Velayet hakkının kalkması ceza hükmünün doğal bir sonucudur. Böylelikle hakimin ayrıca bir velayetin kaldırılması kararı vermesine gerek yoktur(Ergün, 2004). Velayetten yoksunluk mahkumiyet kararının kesinleşmesiyle başlar ve infazı ile sona erer. Koşullu salıverilme veya hapis cezasının ertelenmesi durumlarında ise yoksunluk kalkacaktır (YRG. CGK. T.18.6.2013 2013/10-51 E. 2013/315 K.). TCK uyarınca çocuğa karşı kasten yaralama, terk, cinsel istismar, müstehcenlik gibi velayet hakkının kötüye kullanılması sureti ile işlenen suçlar nedeni ile hapis cezasına mahkumiyet halinde ise ayrıca cezanın infazından işlemek üzere hükmolunan cezanın yarısından bir katına kadar velayet hakkının kullanılmasının yasaklanmasına karar verilir(TCK 53/5)

3.10.Soybağının Sonradan Değişmesi

Soybağının reddine ilişkin hüküm kesinleştiğinde çocuk ile baba arasındaki evlatlık ilişkisi sona erer. Bu bağlamda çocuk annenin soy kütüğüne girer veya genetik babası tarafından tanınır. Soybağının reddi davası düşünüldüğünde bu davanın açılmasından sonra soy ilişkisini reddeden babanın çocuğun velayetini istemesi samimiyetsiz ve mantıksız olur. Velayetin aslen ana babada olması gerektiği de düşünüldüğünde soybağının reddi velayet de ortadan kalkar. Evlat edinme durumunda ise çocuk üçüncü bir kişi tarafından evlat edinilmişse ana babanın velayet hakkı sona erer ve evlat edinen çocuğun velisi olur(Zeybek, 2009).

4.VELAYETİN KALDIRILMASI DAVASI

4.1.Velayetin Kaldırılması Davasında Görevli ve Yetkili Mahkeme

Velayet kararını vermede görevli mahkeme boşanma, ayrılık, çocuğun korunması gibi hususlarda da ihtisaslaşmış olan “aile mahkemesi”dir(YRG. 2. HD. 2007/17698 E. , 2007/16836 K.). Aile Mahkemesi çocuğun korunması için de gerekli önlemlerin alınmasına karar verir. Ancak velayetin ana babanın ikisinden de kaldırılarak vasi atanması söz konusu ise görevli mahkeme vesayet makamı olan sulh hukuk mahkemesidir. Velayeti kaldıran aile mahkemesi aynı zamanda vasi tayinine karar veremez. Bu yüzden velayetin kaldırılması kararından sonra aile mahkemesinin vasi tayini için sulh hukuk mahkemesine bildirim yapması gerekir(Çelikel, 2012).

Velayetin kaldırılması davalarında yetkili mahkeme davalının yerleşim yeri mahkemesidir.

Velayetin kaldırılması için kanunda aksi bir hüküm bulunmadığından talepte bulunanın veya ilgililerden birinin oturduğu yer mahkemesinde açılabilir. Bu yetki kuralı kesin olmadığından ancak ilk itiraz olarak ileri sürüldüğünde dikkate alınır(Gençcan, 2020).

Vasi tayininde ise yetkili mahkeme küçüğün yerleşim yerindeki vesayet dairelerine aittir(YRG. 2. HD. 2007/17698 E. , 2007/16836 K.).

4.2.Velayetin Kaldırılması Davasında Usul Kuralları

Velayetin kaldırılmasını talep hakkı yalnızca ana babaya ait değildir. Velayetin kaldırılması davasını ilgisi olan herkes açabilir(Gençcan, 2020). Yargıtay velayetin kaldırılması davasında Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumunu davacı olarak kabul ederek kurumun dava açmakta haklı olduğuna karar vermiştir(YRG 2. HD. 2007/13613 E., 2007/14883 K.).

Velayetin kaldırılması davasında ise husumet velayet hakkını haiz ana ve/veya babaya yöneltilmelidir(YRG. 2. HD. 2009/5846 2009/18645).

Velayetin kaldırılması davası adli tatilde görülebilir(Gençcan, 2020).

Anlaşmalı boşanma kararının kesinleşmesinden sonra durumun değişmesi halinde, çocuğun esenliği ve güvenliği gerektiriyorsa velayetin kaldırılması istenebilir(Gençcan, 2020).

Velayete ilişkin davalar basit yargılama usulüne tabi olup velayetin kaldırılması davasında da basit yargılama usulü uygulanır. Ancak her ne kadar basit yargılama usulünde evrak üzerinden inceleme yapılması esas ise de velayete ilişkin davalar bir istisna teşkil eder. Velayetin kaldırılması davasında evrak üzerinden karar verilemez. Taraf teşkili sağlanıp deliller toplandıktan sonra hüküm kurulmalıdır(Gençcan, 2020).

Yargıtay, her ne kadar basit yargılama usulüne tabi davalarda dosya üzerinden karar verilse de velayete ilişkin davalar kamu düzeninden olduğu için resen araştırma ilkesinin geçerli olduğu bu sebeple davada duruşmalı inceleme yapılması, delil toplanması, ayrıntılı inceleme yapılması gerektiği görüşündedir(YRG, 2.HD. 2014/10388 E., 2014/17648 K.).

Velayetin kaldırılması, ebeveynlerden birinden alınarak diğerine verilmesi ve kaldırılan velayetin geri verilmesi, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda

"çekişmesiz yargı" işi olarak kabul edilir(YRG, 2.HD. 2014/10388 E., 2014/17648 K.).

4.3.Velayetin Kaldırılmasının Sonuçları (Genel Olarak)

Velayetin kaldırılması var olan bir hakkı ortadan kaldırması nedeni ile yenilik doğurucu bir haktır ve hükmün kesinleşmesi ile sonuç doğurur. Velayet ana babanın sadece birinden kaldırılmışsa diğeri için diğeri taraf tek başına velayet hakkına haiz olur. Ancak ana babanın ikisinden de kaldırılmış veya bir taraf ölmüşse çocuğa vasi atanması gerekir.

Kanuna göre velayetin kaldırılması aksi belirtilmedikçe tüm çocukları kapsar. Önceden doğmuş olan ve karardan sonra aynı eşlerden doğan tüm çocuklar velayete ilişkin karar kapsamındadır. Netice itibari ile velayetin kaldırılması çocuktan değil, ebeveynlerden kaynaklanır ve yerinde bir düzenleme getirilerek doğacak her çocuk için ana babanın aynı şekilde bir yaklaşım göstereceği karinesinden hareket edilir(Karaca,2014). Bu hususta hakimin takdir yetkisi bulunur. Hakim bir çocuk için bu kararı vermişse veya doğacak çocuklara sirayet etmesini istemiyorsa bunu kararda belirtmelidir(Özer Taşkın, 2020).

Velayetin kaldırılması velinin bir daha çocukla iletişim kurmayacağı anlamına gelmez. Velayet kaldırılrsa dahi kişi çocuk ile kişisel ilişki kurma hakkına haizdir.

Bu ilişkinin tesisi ana baba için kişilik hakkıdır(Karaca,2014). Bu ilişki her ne kadar bir hak olsa da her zaman belirttiğimiz gibi esas olan çocuğun üstün yararadır. Kişisel ilişki kurulması çocuğun menfaatine hanel getirecek, huzurunu, sağlığını, psikolojisini bozacak ise bu hak reddedilebilir veya ana babanın elinden alınabilir.Velayetin kaldırılmasından sonra ana babanın velayetten bağımsız olarak soybağından kaynaklanan yükümlülükleri devam eder(Özer Taşkın, 2020).

Ana babanın çocuğun maddi manevi ihtiyaçlarını karşılaması, eğitim vb. giderlerini karşılaması soybağından doğan yükümlülük olarak kabul edilir. Bu durumda velayet hakkı eşlerden birinden alınmışsa diğeri eş iştirak nafakası ile yükümlü olur.

Çalışmamızda velayetin kaldırılmasının en ağır tedbir olduğunu belirttik. Velayet kararı, kişisel ilişki tesisi gibi durumlarda karar kesinleşse dahi nihai ve değiştirilemeyecek bir sonuç doğurmaz. Velayetin kaldırılması kararı verildikten sonra kaldırma sebepleri ortadan kalkmışsa, yeni durumlar ortaya çıkmışsa yine çocuğun menfaati çerçevesinde hakim yeniden velayet kararı tesis edebilir. Hakim bu hususta resen hareket edebileceği(Özğür, 2007) gibi ilgili kişilerce de talep ileri sürülebilir.

5.SONUÇ

Aile toplumun temelidir ve çocuk ailenin yapıtaşdır. Ailede kendini savunamayacak ve koruyamayacak durumda olan çocuktur. Korunmaya ve bakıma muhtaçtır. Bu sebeplerle ailede ana babanın çocuk üzerinde hakları ve ödevleri mevcuttur. Velayet de bir hak olduğu gibi aynı zamanda çocuğa karşı bir ödevdir. Velayet hakkına sahip ana baba çocuğa karşı olan ödevlerini yerine getiremiyor veya bilerek getirmiyorsa çocuğun sahip olduğu hakları devlet korumalıdır. Uluslararası anlaşmalarda, anayasamızda ve kanunlarımızda çocuğun korunmasına ilişkin hükümler bulunur. Çocukla ilgili bir karar verileceği zaman da asıl olan çocuğun üstün yararadır. Velayetin kaldırılması da yine çocuğun üstün yararı ilkesi çerçevesinde mümkündür. Kanunumuz velayetin kaldırılacağı durumları belirtmiş olup bu durumlardan biri ortaya çıktığında gerek hakim resen harekete geçecek gerek herhangi bir ilgili durumu mahkemeye bildirebilir. Mahkeme de yine resen araştırma ilkesi gereğince çocuğun yararına olan durumları araştırır delilleri toplar ve buna göre bir hüküm kurar. Velayet kaldırıldıktan sonra mevcut durum değişirse, yeni durumlar ortaya çıkarsa resen veya taleple velayet hususunda tekrar karar verilir. Burada çocuğun büyümesi ve yetişmesi açısından en büyük rol aileye düşer. Aile de velayetin çocuğun üzerinde bir hak olduğu kadar ödev olduğu bilincine varmalı ve bu şuurlar hareket etmelidir. Böylece kendini gerçekleştirebilmiş, sağlıklı bir nesil yetişecektir.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akyüz, E, (2009), Velayet Ve Çocuğun Korunması, Prof. Dr. Ali Naim İnan'a Armağan, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Akyüz, E, (2013), Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması, Ankara, Pegem Yayınevi.

- Ayan, S, (2010), Aile Ve Şiddet Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- Baygın, C, (2010), Soybağı Hukuku, İstanbul, On İki Levha Yayınları.
- Çelikel, S, (2012), Çocuk Haklarına Dair Uluslararası Sözleşmeler Işığında Boşanmanın Çocuklara İlişkin Hukuki Sonuçları, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Ergün, Z, (2004), Boşanma Davaları Nişanlanma Evlenme Butlan Velayet Kişisel İlişki Nafaka Maddi Ve Manevi Tazminat, Ankara, Adil Yayınevi.
- Gençcan, Ö. U, (2021) Çocuk Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Gençcan, Ö. U, (2020), Velayet Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Grassinger, G. E, (2009), Türk Medeni Kanunu'nda Yer Alan Velayet Hükümleri Kapsamında Küçüğün Kişi Varlığının Korunması İçin Alınacak Tedbirler, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- Karaca, H, (2014) Türk Hukukunda Velayetin Kapsamı Ve Hükümleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Oğuzman, K. & Dural, M., (1998), Aile Hukuku, İstanbul, 2.Baskı.
- Özdemir, H. & Ruhi, A. C, (2012), Çocuk Hukuku, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Özer Taşkın, Ö, (2020), Velayet Hakkının Kullanılması, Velayetin Değiştirilmesi, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6/1.
- Özlü, H, (2002), Velayetin Kaldırılması, Ankara, Adil Yayınevi.
- Öztan, B, (2015), Aile Hukuku, 6. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Öztürk, M. A., (2009), Velaletin Kaldırılması, Antalya Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Özüğür, A. İ, (2007), Türk Medeni Kanununun Değişen Yeni Düzenlemeleri İle Açıklamalı İctihatlı Velayet Vesayet Soybağı Evlat Edinme Hukuku Diğer Eşin Rıza Ve Onamına Bağlı İşlemler, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Polat, O, (2009), Klinik Adli Tıp Adli Tıp Uygulamaları, Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Yavuz, C, (2002), Türk Medeni Hukukunda Velayetin Kaldırılması, Ankara, Adil Yayınevi.
- Zeybek, E, (2009) Velayet Hakkının Kullanımı, Ankara Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

<https://karararama.yargitay.gov.tr/>

<https://www.kararara.com/forum/>

<https://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php?t=56213>

<https://www.unicef.org/turkey>

<https://www.mevzuat.gov.tr/>

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

KARTEL TAZMİNATI VE HUKUKİ MAHİYETİ*

Halil Emre GÜRLER¹

Av.Öğr.Gör.

GURLER L/LC Hukuk, Piri Reis Üniversitesi

E-mail: av.emregurler@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7585-3417

Öz

Ekonomik ilişkilerin ve iletişimin dünya üzerinde hiç olmadığı kadar çok yönlü hâle geldiği günümüz şartlarında neredeyse bütün dünya ekonomik sistemleri serbest piyasa ekonomisine dayanmakta yahut serbest piyasa ekonomisiyle etkileşim içindedirler. Bu ekonomik sistemi ayakta tutan ve refahın (ya da sermayenin) artmasını sağlayan unsurlardan biri rekabet özgürlüğüdür. Rekabet özgürlüğü, her şey gibi zıttı ile kaim olarak, kısıtlanma, engellenme, bozulma gibi olumsuz koşullara maruz kalabilmektedir. Bu olumsuz koşullardan birine kartel oluşumları sebebiyet vermektedir. Kartel oluşumları rekabet hukuku çerçevesinde yasaklanan hukuka aykırı faaliyetlerden olup ekonomik sistemi ve dolayısıyla toplumu negatif yönde ve hatta zarar verici yönde etkilemektedirler. Bu hukuka aykırılığın giderilmesi ve rekabet özgürlüğü ile güvencesinin sağlanması açısından getirilen bazı sıradışı hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Kartel oluşumlarına karşı bir özel hukuk yaptırımı olarak öngörülen üç kat tazminat (kartel tazminatı) cezası hukuk sistemlerinin sıradışı düzenlemelerinden biridir. Bunun yanında idari (kamusal) ve başkaca özel hukuk yaptırımları da bulunmaktadır. Kartel oluşumunun şartlarını karşılarsa da piyasada uyandırdığı etki açısından küçük teşebbüslere, oligopol piyasalarının olağan işleyişinin sınırını aşmayan teşebbüslere veyahut egemen devlet tarafından muafiyet uygulanan teşebbüslere

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Sorumlu Yazar: av.emregurler@gmail.com

Atıf (APA): Gürler, H. E., (2024), Kartel Tazminatı ve Hukuki Mahiyeti, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 187-208.

yaptırım uygulanmaması gündeme gelebilmektedir. Rekabet ihlâli gerçekleştiren ve piyasaları olumsuz yönde etkileyen kartel oluşumlarına ise yasal düzenlemeler çerçevesinde yaptırımlar uygulanacaktır. Üç kat kartel tazminatı yaptırımı özel hukuk yaptırımlarından olup, çeşitli açılardan tartışmaları içinde barındıran; alışlagelmiş hukuki süreçlerden farklı olarak düzenlenen ve işleyen bir kurumdur.

Anahtar Kelimeler: *Kartel tazminatı, Rekabet hukuku, Ticaret hukuku, Kartelleşme, Serbest piyasa*

Alan Tanımı: *Hukuk*

CARTEL DAMAGE COMPENSATION AND ITS LEGAL NATURE

Abstract

In today's world, where economic relations and communication have become more sophisticated than ever before, almost all world economic systems are based on or interact with the free (competitive) market economy. One of the elements that keeps this economic system alive and ensures prosperity (or capital) increases is freedom of competition. Freedom of competition, like everything else, can be subject to adverse conditions such as restriction, obstruction and disruption. One of these negative conditions is caused by cartel formations. Cartel formations are illegal activities prohibited within the framework of competition law and they affect the economic system and therefore the society affected negatively and even in a harmful way. There are some extraordinary legal regulations introduced to eliminate this unlawfulness and ensure freedom and assurance of competition. The penalty of triple compensation (cartel damage compensation), which is envisaged as a private law sanction against cartelisation, is one of the extraordinary regulations of legal systems. In addition, there are administrative (public) and other private law sanctions. Even if they meet the conditions for cartelisation, it may be possible not to impose sanctions on small enterprises in terms of the impact they have on the market and enterprises that do not exceed the limits of the normal functioning of oligopolistic markets and enterprises that are exempted by the sovereign state. Sanctions will be applied within the framework of legal regulations to cartel formations that violate competition and negatively affect the markets. The triple cartel damage compensation sanction, which is an institution that is organized and operates differently from conventional legal processes, is a private law sanction and contains discussions from various aspects.

Key Words: Cartel damage compensation, Antitrust law, Commercial law, Cartelisation, Competitive market

JEL Code: K10

1.GİRİŞ

İçinde yaşadığımız çağ icabı Türkiye'nin ve neredeyse diğer tüm ülkelerin ekonomik sistemi serbest piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Serbest piyasa işleyişinin sağlanması için rekabet özgürlüğünün sağlanması gerekmektedir. Nitekim bu sistem teorik olarak mükemmel işlediğinde en yüksek ekonomik verimin alınacağı düşünülen tam rekabete dayalı ekonomik sistemdir. Pratik olarak düşünüldüğünde ise, aynı sektördeki mal ve hizmet piyasalarında faaliyet gösteren teşebbüslerin birbirlerine karşı rekabeti olumsuz etkileyici davranışlarda bulunmaları ya da ortak hareket edip piyasa şartlarını olumsuz etkilemeleri mümkündür. Bu tür ihlallerin engellenmesi ve rekabet özgürlüğünün güvence altına alınması ancak kanuni düzenlemeler ve yaptırımlar ile mümkündür. Bu duruma verilebilecek en önemli örnek, antitröst (tekelleşme/kartelleşme karşıtı) yasaları olarak Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde yer alan “rekabet hukuku ya da kartel hukuku” diyebileceğimiz sistemdir (Günay, 2014: 22). Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) rekabet hukuku fiyatlar arttığı zaman ortada tekel olduğuna, fiyatlar düştüğünde yıkıcı fiyat uygulaması olduğuna, fiyatların aynı kalması halinde ise uyumlu eylem bulunduğuna inanan yargıçların kararlarıyla şekillendiği için eleştirilmektedir. Nitekim piyasa ekonomisinin dayandığı temel esaslardan birincisi teşebbüslerin kararlarını serbestçe alabildikleri yolundaki varsayımdır (Günay, 2014: 23). Belirtmek gerekir ki, “pazar modeli” serbest rekabet anlayışının sonucu olsa da, devletin düzenleyici olarak rol almadığı durumlarda ortaya tekelleşme ve kartelleşme eğilimleri çıkmaktadır (Günay, 2014: 27).

Rekabet hukuku, kamu hukuku ile özel hukukun bir araya geldiği hukuk alanıdır. “Kamu yararı” düşüncesi rekabet hukukunun temel yapı taşlarındadır. Özel hukuk alanında ekonomi hukukunun uygulanması ekonomik analizler yapılmasını gerektirmektedir. Rekabet hukukunda bir olayda karar verebilmek için yapılacak değerlendirmelerde ekonomik analiz ile bir ihlalin olup olmadığı, muafiyet verilip verilmeyeceği, işleme izin verilip verilmeyeceği, yaptırım uygulanıp uygulanmayacağı karara bağlanmaktadır (Günay, 2014: 28). Türkiye’de Rekabet

Kurulu'nun kararlarında da esas olarak ekonomik analiz yönteminin uygulandığı açıkça vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada ele alınacak konu rekabet ihlâli teşkil eden kartel oluşumu ve kartel tazminatıdır. “Kartel” kavramı açıklanarak, genel olarak kartel tazminatı ve kartel tazminatının hukuki mahiyeti ele alınmaktadır. Çalışmamız aracılığı ile kavramın hukuki mahiyetinin sınırlarının çizilmesi, uygulamada ve teoride yaşanan tartışmaların ve belirsizliklerin giderilmesine katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2. KARTEL KAVRAMI

Kartel kavramının kanunda bir tanımı olmamakla beraber Rekabeti Sınırlayıcı Anlaşma, Uyumlu Eylem ve Kararlar ile Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Halinde Verilecek Para Cezalarına İlişkin Yönetmeliğin 3. maddesinin (ç) bendinde “*Kartel: Fiyat tespiti, müşterilerin, sağlayıcıların, bölgelerin ya da ticaret kanallarının paylaşılması, arz miktarının kısıtlanması veya kotalar konması, ihalelerde danışıklı hareket konularında, rakipler arasında gerçekleşen, rekabeti sınırlayıcı anlaşma ve/veya uyumlu eylemleri ifade eder*”, şeklinde tanımlamaya gidilmiştir. Konuya ilişkin en güncel Rekabet Kurulu kararlarından, 12 bankaya karşı verilen rekabet ihlâli kararında da bu tanım kullanılmıştır (Rekabet Kurulu, 2013: 155).

Kartel kavramının tanımı OECD'nin (Organisation for Economic Co-operation and Development - İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı) Endüstriyel Organizasyon İktisadi ve Rekabet Hukuku Sözlüğü'nde şu şekilde yapılmıştır: “*Kartel oligopolistik bir endüstride faaliyet gösteren teşebbüsler arasındaki bir anlaşmadır. Kartel üyeleri fiyat, arz miktarı, pazar payları, müşteri veya bölge paylaşımı, ihalelerde danışıklı hareket, ortak satış kanallarının tesisi, kâr paylaşımı gibi konularda anlaşmaya varabilirler (Kekevi, 2008: 7).*” Avrupa Birliği (AB) Rekabet Politikasında Kullanılan Terimler Sözlüğü'nde yapılan kartel tanımı şu şekildedir: “*Karteller fiyatları ve kârları artırmak amacıyla rekabeti sınırlar veya ortadan kaldırırken telafi niteliğinde herhangi bir somut fayda sağlamayan rakip teşebbüsler arası düzenlemelerdir. Uygulamada bu durum genellikle fiyat tespiti, arz miktarının kısıtlanması, pazar paylaşımı, müşteri veya bölgelerin bölüşümü, ihalelerde danışıklı hareket edilmesi veya bileşimi ile gerçekleştirilir. Karteller tüketicilere ve topluma zarar vermektedir. Çünkü kartelde yer alan teşebbüsler rekabetçi bir piyasadakinden daha yüksek fiyatlar uygulamakta ve daha fazla kâr elde etmektedir (Kekevi, 2008: 7).*”

Bununla beraber, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Ekonomik Hükümler başlıklı bölümünün 167. maddesinde devlete “*para kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alma; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önleme*” görevi yüklenmiştir.

Karteller çoğunlukla karmaşık ve uzun sürelidir. Kartellerin karmaşık yapısının varlıkları konusunda bir belirsizlik yaratacağı açıktır. Bu belirsizlik kolaylıkla gizlenmeleri sonucunu doğuracağından bu oluşumların rekabet otoriteleri tarafından ortaya çıkarılmalarını ve soruşturmalarını iyice güçleştirmektedir (Kekevi, 2008: 13). Bu zorluk sebebiyle kartel oluşumunun kanıtlanması ispat hukuku açısından hafifletilmiş, uyumlu eylem karinesi getirilerek tersine bir ispat hukuku öngörülmüş, ekonomik analiz ve piyasa etkisi temelli değerlendirme esas alınmıştır.

2.1. Kartel Oluşumunun Oligopolistik Pazar Şartlarından Ayırt Edilmesi

Oligopol kelimesi Latince'den gelmekte ve “az sayıda satıcı” anlamına gelmektedir. Oligopol piyasası piyasa politikalarını belirlerken birbirlerinin karar ve davranışlarından etkilenebilecek kadar az sayıda satıcının sonsuz sayıda alıcı ile karşı karşıya geldiği piyasadır (Cengiz, 2006: 165). Örneğin; havayolu, otomotiv, bankacılık, ilaç, telekomünikasyon, petrol ithalat ve ihracatı, gibi ekonomik faaliyet sektörleri oligopol piyasalardandır. Oligopol piyasasındaki satıcılar piyasa politikaları hakkındaki kararları bakımından, “oligopolistik karşılıklı bağımlılık” kavramı ile anılan, karşılıklı bağımlılık arz ederler (Cengiz, 2006: 166). Bu durumlarda ortaya çıkan paralel davranışların oligopolistik karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bilinçli paralel davranışlar olarak mı yoksa uyumlu eylem olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorun oluşturmaktadır (Cengiz, 2006: 201). Rekabet ihlâlinin tespiti bakımından oligopolistik bağımlılık (oligopolistik pazarlarda gözlenen paralel davranışlar) ile uyumlu eylemin arasındaki farkın gözetilmesi gerekmektedir.

Bu anlamda, kartel anlaşmaları ve oligopolistik bağımlılık birbirine benzer durumlar olup tazminat sorumluluğunun yüklenmesi hususunda, özellikle 3 kat gibi yüksek bir tazminat talebi söz konusu olduğunda bu iki durumun birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu iki durumun rekabet hukukundaki etkileri farklıdır. “Hukuki baskıların yokluğunda rakipler, pazar paylaşımı, fiyat artırımını ve arzın kısılanması suretiyle, aralarında anlaşarak rekabeti kısıtlayıcı davranışlara katılırlar.

Pazarda faaliyet gösteren teşebbüslerin aralarındaki rekabeti azaltarak ortak kârlarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla yaptıkları bu anlaşmalara kartel anlaşması denir. Oligopolistik bağımlılık halinden farklı olarak kartellerde, bireysel kar maksimizasyonu değil, birlikte edinilen toplam kârın en üst düzeye çıkarılması söz konusudur. Fiyatların ve arzın belirlenmesine dair anlaşmalar yoluyla teşebbüsler, adeta bir tekel gibi birlikte davranışlarda bulunabilirler, yapay olarak yüksek fiyatların oluşumuna yol açarak rekabet ortamına ve tüketicilere zarar verebilirler. Bu sebeplerle, fiyat veya arzın belirlenmesine yönelik anlaşmalar kendiliğinden (per se) hukuka aykırıdır (RKHK m.4)” (Kahraman, 2008: 23).

Rekabet Kurulu ilk defa “Banka, 20/5/1999, 99-24/211-124” kararında oligopolistik karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan bilinçli paralel davranışların RKHK 4. madde çerçevesinde oligopolistik karşılıklı bağımlılığın en rasyonel gerekçe olduğu gerekçesiyle ihlâl oluşturmadığını açıkça ifade etmiştir (Cengiz, 2006: 253; Tersine ispat kuralını karşılayarak sorumluluktan kurtulmaya bir başka örnek olarak bkz. Rekabet Kurulu’nun 26.11.2014 tarih ve 14-46/831-373 Sayılı Kararı, Aktaran Aslan, 2017: 306). Bu karar, uyumlu eylem karinesinden kaynaklanan sorumluluğu ortadan kaldıracak tersine ispat kuralına bir örnek teşkil etmektedir.

2.2. Uyumlu Eylem Karinesi ve İstisnai Hâller

Rekabet hukukunda 4054 s.k. m. 4’e göre; kural olarak belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uzlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birliklerinin bu tür karar ve eylemleri hukuka aykırı ve yasak kabul edilmiştir. Bu tip teşebbüsler arası anlaşma ya da uygulamaların yazılı ya da sözlü olmasının bir önemi bulunmamaktadır, anlaşmaların medeni hukukun şekil kurallarına uyması da aranmaz (4054 sayılı RKHK m. 4 gerekçesinden). Görüş bildiren, tespit yapan memorandumlar, tutanaklar, beyanlar, taahhütler, niyet açıklamaları, müşterek açıklamalar, genel işlem şartları, prensip anlaşmaları, çerçeve sözleşmeleri de anlaşma kavramı içerisinde değerlendirilebilir (Günay, 2014: 54). Bu çerçevede teşebbüslerin anlaşma düzeyine ulaşmayan ancak kendi bağımsız davranışları yerine ikame ettikleri pratik işbirlikleri uyumlu eylem kapsamında değerlendirilmektedir (Akipek Öcal, 2016: 43-44).

Uyumlu eylem kavramı, kanunlarda tanımlanmamaktadır. AB Rekabet Hukukunda ATAD'ın Dyestuffs kararına göre uyumlu eylem, “(...) bir anlaşmanın tamamlanması aşamasına ulaşılmamasına gerek olmaksızın, teşebbüslerin rekabetin risklerine karşı bilerek ikâme ettikleri, aralarında pratik bir işbirliği sağlayan bir eşgüdüm şeklidir (Imperial Chemical Industries, Case 48/69, ECR (1972) I-619, 64, Aktaran Kahraman, 2008: 52).” Bunun yanında, “Niteliği gereği uyumlu eylem, bir anlaşmanın bütün unsurlarını ihtiva etmez. Ancak, teşebbüslerin davranışlarından çıkarılabilecek açık bir eşgüdüm olmaksızın, sadece karşılıklı davranışların takip edilmesi suretiyle ortaya çıkabilir (Imperial Chemical Industries, Case 48/69, ECR (1972) I-619, 65, Aktaran Kahraman, 2008: 52).” ATAD diğer kararlarında da benzer tanımlamalara yer vermiştir.

Türkiye’de Rekabet Kurumu, kararları benzerlik taşımakla beraber bir kararında “RKHK m. 4’ün lafzı ve amacından yola çıkarak şu tanımlı yapmıştır: “Uyumlu eylem, bir anlaşmanın varlığının ispatlanamadığı durumlarda, piyasalardaki fiyat değişmelerinin veya arz ve talep dengesinin ya da teşebbüslerin faaliyet bölgelerinin, ekonomik veya rasyonel gerekçelere dayandırılmayacak biçimde rekabetin kısıtlandığı piyasalardakine benzerlik göstermesi ve özellikle, piyasaların fiilen paylaşılması, fiyatın piyasalarda faaliyet gösteren teşebbüslerce birbirine yakın aralıklarla artırılması, uzun sayılacak bir süre piyasadaki fiyatların kararlılık göstermesi gibi hallerde ortaya çıkan teşebbüsler arası işbirliği durumudur. (Motor Yenileme Kararı, RK. 01-10/100-24, 27.2.2001, 20, Aktaran Kahraman, 2008: 57)”

Uyumlu eylem karinesi, Rekabet Kurulu’nun “Seramik, 24/2/2004, 04-16/123-26” kararında ifade edildiği şekliyle, devam eden tek bir anlaşma tanımlaması ise uzun dönemli kartellerde ilgili teşebbüslerin uzlaşmalarını tek tek göstermenin imkansızlığı nedeniyle geliştirilmiştir (Rekabet Kurulu, 2004: 147). Bu yaklaşım sayesinde deliller bütün olarak değerlendirilerek kartelin varlığı ve belirgin özellikleri ortaya konulmakta aksini gösteren bir kanıt olmadıkça ilgili teşebbüslerin bu sürecin tamamına katıldığı varsayılmaktadır (Cengiz, 2006: 150). Uyumlu eylem karinesinin kabul edilmesi sebebiyle, ancak ekonomik ve rasyonel gerçeklere dayanmak şartıyla taraflardan her biri uyumlu eylemde bulunmadığını ispatlamak suretiyle sorumluluktan kurtulabilir. Oligopol piyasada görülen fiyat artışları, herhangi bir rasyonel gerçekle açıklanamıyorsa uyumlu eylemden söz edilebilir.

Uyumlu eylemin varlığına rağmen, istisnai bir durum söz konusudur. Buna göre, teşebbüslerin RKHK m. 4 kapsamında uyumlu eylem gerçekleştirmesine rağmen, piyasa üzerindeki etkilerinin rekabeti bozucu etkisinin hissedilir durumda olmadığı hâllerde, yani piyasa etkisinin az olduğu hâllerde, *De Minimis* kuralı çerçevesinde yaptırıma tabi tutulmamaktadırlar (Günay, 2014: 49). Buna göre, Rekabet Kurulu'nun yaptırım uygulanması için esas kriterinin, teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birlikleri kararlarının piyasayı etkileyici yönde olması olarak anlamak gerekir. Piyasaları etkilemiş olması şartı da aranmamakla beraber, kanunun lafzında açıkça belirtildiği gibi “etkiyi doğurabilecek nitelikte” olan davranışlar da hukuka aykırı ve yasak kabul edilmiştir.

En güncel ve ses getiren ihlâl yaptırımı kararlarından biri on iki bankaya karşı üç kat tazminat yaptırımı örneğidir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, hakimiyetin kötüye kullanılması kartel oluşumuna sebebiyet vermeyecektir. Kanunun lafzından da açıkça anlaşıldığı üzere, Ünal Tekinalp'e göre, “üç kat tazminata, (1) kartel yasağına aykırı hareket edilmesi halinde, (2) ağır ihmalin varlığında ve (3) zarar verenlerin birden fazla olduğu ve bunların zararı birlikte oluşturdukları hallerde karar verilir. Başka bir deyişle, hafif kusurun varlığında ve hakim durumun kötüye kullanılması durumlarında veya birleşme ve devralmalarda, RKK anlamında hukuka aykırı hareket edilmişse, üç kat tazminat öngören RKK 58/2 hükmü uygulanmaz (Tekinalp, 2005: 264).”

3. KARTEL OLUŞUMUNA KARŞI YAPTIRIMLAR

Rekabet Hukuku'nun kamusal ve özel hukuk yönü bulunması dolayısıyla, kartel oluşturan piyasa aktörlerine (teşebbüslere) yüklenecek yaptırımlar hem kamusal niteliğe hem özel hukuk niteliğine sahiptir.

Kamu hukuku yönünden idari para cezaları RKHK m. 16 vd.'nda düzenlenmiştir. Konumuz kartel tazminatı olduğundan idari yaptırımlar üzerinde durulmayacaktır. RKHK'nın 56 ila 59. maddelerinde rekabetin olumsuz etkilenmesinin özel hukuk yaptırımları düzenlenmektedir. Madde 57 hükmünde belirtilen “her türlü zararı tazmin” ilkesi, rekabetin ihlâlinin sadece RKHK'da öngörülen kamusal nitelikteki cezalara ve geçersizliklere özgülenmediğini, onun özel hukukta da sonuçlar doğurduğunu açıkça belirtmektedir (Tekinalp, 2005: 259).

3.1. Kartel Tazminatı (3 Kat Tazminat) Düzenlemesi

Türkiye’de rekabet ihlallerinin özel hukuk yaptırım talepleri yaygın değildir (Coşkun, 2017: 168). Oysa ABD ve AB uygulamaları çok farklıdır. ABD’deki özel hukuk alanındaki davalar çoğunluktadır. AB uygulamasında ise, ABAD aldığı kararlarla, ortaya çıkan zarar ile ihlâl arasında illiyet bağı bulunmak koşuluyla herkesin tazminat hakkına sahip olduğunu açıklamıştır (Coşkun, 2017: 151).

RKHK’nın 56-69’uncu maddelerin yerli hükümlerdir. RKHK danışıklı ilişkilere karşı etkin bir mücadele yürütebilmek amacıyla üç kat tazminat (treble damages action) RKHK’da yer alan diğer hükümlerin aksine Amerikan hukukundan, 15 Ekim 1914 tarihli Clayton Act’in 4. maddesinden alınmıştır; ancak üç kat tazminatın kullanıldığı ilk yasa 1623 tarihli İngiliz Monopol kanunudur (Arı, 2004: 226). Anılan hüküm uyarınca, antitröst kanunlar ile yasaklanmış olan herhangi bir davranış sonucunda işi veya malı zarar gören kişi dava açmak ve makul avukatlık ücreti dahil, uğradığı zararın üç katına kadar tazminat istemek hakkını haizdir (Tekinalp, 2005: 261). Zararın oluşması birden fazla teşebbüsün eylem ve işlemleri sonucu ortaya çıkmış ise, bu zarardan zarara sebep olanların hepsi müteselsilen sorumludur.

4054 sayılı kanuna aykırılığın özel hukuk alanındaki yaptırımlarının hukuk mahkemeleri tarafından belirlenmesine yer verilmiştir. Bunlar, RKHK m. 56 ve 58’e göre geçersizlik, sebepsiz zenginleşme ve üç kat tazminat olarak sıralanabilir. Bu nedenle rekabet ihlallerinde Rekabet Kurumu yanında adli mahkemeler de aktif olarak görevli ve yetkili kılınmıştır.

4054 sayılı kanuna aykırı eylem, karar, sözleşme veya anlaşma ile rekabeti engelleyen, bozan ya da kısıtlayan yahut belirli bir mal veya hizmet piyasasındaki hakim durumunu kötüye kullanan teşebbüs niteliğinde olsun olmasın gerçek ve tüzel kişilerin, bundan zarar görenlerin her türlü zararını tazmine mecbur oldukları hükme bağlanmıştır. Çünkü Rekabet Kurulu’nun rekabeti sınırlayan teşebbüs hakkında vermiş olduğu ceza üçüncü kişilerin zararını ortadan kaldırmamaktadır (Arı, 2004: 216). RKHK 57’de geçen eylem, karar, sözleşme ve anlaşma kavramları RKHK m. 4’te sayılan rekabet ihlâli hâllerini kapsamaktadır.

Neticede, tazminat hukukunda temel alınan denkleştiricilik ilkesi burada uygulanmayıp, zararın giderilmesi amaç edinilmiştir. Zira tazminatın amacı zarar vereni yalnızca cezalandırmak veya sebepsiz zenginleşmeye sebep olmak olmayıp

esasen ortaya çıkan zararı gidermektir. RKHK m. 58/2 üç katına kadar tazminat gibi yüksek bir miktarın talep edilebileceğini öngörmektedir. RKHK ile getirilen türde bir düzenlemenin amacı ceza miktarının artırılması oranında caydırıcılığın artacağına düşüncesinin kabul edilmiş olmasına dayanmaktadır (Arı, 2004: 226).

4. KARTEL TAZMİNATININ MEDENİ HUKUKTAKİ HAKSIZ FİİL UNSURLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ VE FARKLI GÖRÜŞLER

Rekabetin ihlâlinden kaynaklanan zararlardan sorumlulukta hukuka aykırılığı piyasadaki rekabet düzeninin bozulması, kısıtlanması ve engellenmesine sebep olma teşkil etmektedir. RKHK’da bu sorumluluğun dayanağı hususunda özel bir düzenleme yer almadığından, m. 57’de tazminat sorumluluğu için haksız fiil sorumluluğuna dayanılarak 3 şart öngörülmüştür (Tekinalp, 2005: 261). Bunlar, hukuka aykırılık, zarar doğurması ve nedensellik bağıdır. Tekinalp’e göre, “üç kat tazminata, (1) kartel yasağına aykırı hareket edilmesi halinde, (2) ağır ihmalin varlığında ve (3) zarar verenlerin birden fazla olduğu ve bunların zararı birlikte oluşturdukları hallerde karar verilir (Tekinalp, 2005: 264).” Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2015/3450 Esas 2015/11139 Karar sayılı 27.10.2015 tarihli ve Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2012/15359 Esas 2014/5834 Karar sayılı 25.3.2014 tarihli kararlarında bu unsurlar sayılarak hüküm kurulduğu görülmektedir. Türk doktrini ve Yargıtay kararlarında 3 kat tazminatın dayandırıldığı esas haksız fiil sorumluluğudur. “Kanun ağır kusuru tanımlamadığı için rekabetin her ihlâlinin, ağır kusur, hatta kast olarak nitelendirilmesi mümkündür. Ancak, kanunkoyucunun amacının bu olmadığına kuşku yoktur. Ağır kusurun belirlenmesinde Borçlar Kanununun haksız fiile ilişkin hüküm ve ilkeleri geçerli olur (Tekinalp, 2005: 265).” Buna göre, medeni hukuktaki haksız fiil tazminatının unsurlarına göre değerlendirme yapmak zarureti doğmuştur.

Hukuka aykırılık, hukuka uygunluk sebeplerinden birinin bulunmaması hâlinde başkalarına zarar vermeyi yasaklayan ya da zararlı sonucu önlemek amacıyla belirli bir davranışı emreden hukuk kurallarına aykırı davranışlardır. Teşebbüslerin kanuna aykırı ve yasaklanmış faaliyetlerden uyumlu eylem ve işbirliği davranışlarında bulunmaları bu kapsamda değerlendirilmektedir. RKHK m. 4 kapsamındaki ilişkiler m. 5’te öngörülen muafiyet kapsamına girmedikçe hukuka aykırılık teşkil edecektir. Hukuka aykırılığın tespiti Rekabet Kurulu’nun kararlarına dayandırılmaktadır. Her ne kadar tazminat davasına bakacak mahkemeler genel mahkemeler olarak belirlendiyse de, genel mahkemelerin böyle uzmanlık isteyen

bir Kanun'a aykırılığı tespit etmekte oldukça zorlanacakları açıktır (Aslan, 2017: 1137). Yargıtay, kararlarında fiilen ilk derece mahkemeleri yolunu kapatıp (Coşkun, 2017: 168) RK kararlarının kesinleşmesi ile beraber hukuka aykırılığın tespiti sonucu tazminat davalarına bakılacağını belirterek, RK kararının kesinleşmesini bekletici mesele olarak ele alınmaktadır (Y. 11. HD. E. 2015/5134, K. 2016/2543, T. 8.3.2016). Yapılan uygulama, 3 kat tazminatın ağır bir yaptırım olması dolayısıyla ciddi ve telafi olunamayacak zararların ortaya çıkmasına sebebiyet verebileceğinden RK kararının kesinleşmesinin beklenmesi kabul edilebilir gözükmektedir. Nitekim, Rekabet Kurulu rekabet hukuku ihlallerini inceleyen yegane merci olduğu için, bilirkişi delili (Coşkun, 2017: 168) bakımından RK kararının beklenmesi haklı gözükmektedir. Fakat bu yönde düzenleme getirilmesi daha sağlıklı olacaktır.

Sözü edilen eylemler, ilişkiler yahut uzlaşmalar sonucu ortaya bir zarar çıkması gerekmektedir. Bu zarar teşebbüslerin rakiplerine veya etkilenen üçüncü kişilere (müşteriler, tasarruf sahipleri), esasında zarar gören herkese (Aslan, 2017: 311) yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. RKHK m. 58'de belirtildiği gibi, rekabetin engellenmesi, bozulması veya kısıtlanması sonucu bundan zarar görenler, ödedikleri bedelle, rekabet sınırlanmasaydı ödemekte olacakları bedel arasındaki farkı, rekabetin sınırlanmasından etkilenen zarar gören teşebbüsler, bütün zararlarının tazminini, elde etmeyi umdukları bütün kârlar ile geçmiş yıllara ait bilançolar da dikkate alınarak belirlenecek zararın 3 katını talep edebileceklerdir. Tazminat sorumluluğunun yüklenebilmesi bakımından zarara sebebiyet verenin kusuru da değerlendirilmektedir. Doktrinde kusur sorumluluğuna mı kusursuz sorumluluğa mı dayanılacağı konusu tartışmalıdır. Ancak hakim görüşe göre, rekabet ihlallerinden doğan sorumluluk kusur sorumluluğu olarak kabul edilmiştir. Ancak önemli bir nokta, kartel anlaşmaları gibi bazı rekabet ihlâli oluşturan davranışların niteliği gereği failin kusuru bulunmaksızın işlenemeyeceği gerekçesiyle ihlâlin kanıtlanması hâlinde ayrıca kusurun ispatının gerekmeyeceğidir (Akıncı, 2001: 368). Konumuz açısından, uyumlu eylem karinesi gereği teşebbüslerce aksi ispatlanmadıkça teşebbüslerin kusurlu olduğu kabul edilir.

Haksız fiil sorumluluğunun bir diğer şartı ise nedensellik bağı olup bu şart olmadan bir sorumluluktan söz edilebilmesi mümkün değildir (Arı, 2004: 230). Rekabet ortamının olumsuz etkilenmesi sonucu buna sebep olan teşebbüs ile tazmini talep edilen zarar arasında nedensellik bağı bulunmalıdır. Nedensellik bağına zarara uğrayan ispatlayacağına göre, Rekabet Kurulu'nun teşebbüsler hakkında uyumlu

eylem sonucu kartel oluşumuna sebebiyet verdiği yönündeki kararlarının günümüz uygulamaları çerçevesinde yukarıda da belirtildiği gibi yargı kararıyla kesinleşmesi aranmaktadır. Yahut da, Rekabet Hukuku'ndaki tersine ispat kuralı gereği teşebbüslerin sorumluluktan kurtulabilmeleri için kartel oluşumuna sebebiyet veren davranışlara katılmadıklarını rasyonel gerekçelerle ispatlamaları gerekmektedir.

Kartel tazminatı olarak geçen üç kat tazminat sorumluluğu, Yargıtay kararlarında ve doktrinde haksız fiil hükümlerine dayandırılmaktadır. Ancak, sözleşmeye dayandırılması yönünde de doktrinde görüşler mevcut olup, sözleşmeye dayandırmanın haksız fiile dayandırılmasından ispat ve zamanaşımı gibi hususlar yönünden daha fazla menfaat sağladığı açıktır. Baskın görüş haksız fiil tazminatı olarak değerlendirilmesi yönündedir. Ancak, en güncel rekabet ihlâli örneği olan, on iki bankaya karşı açılacak davaların hukuki dayanağının toptan haksız fiil veya toptan sözleşmeye aykırılık esasına dayandıramayız (Topuz & Bakar, 2017: 182). Bir yandan, Yargıtay uygulaması çerçevesinde de haksız fiil dayanak olarak ele alınabilecekken, bir yanda zarar bankalar ile müşterilerin yaptığı sözleşmeler nedeniyle ortaya çıktığından, sözleşmeye aykırılık esasına da dayanılabilir; bir başka görüşe göre ise de bu iki kurum yarışır (Topuz & Bakar, 2017: 182). Neticede, kartel oluşturan ve 4. maddedeki eylemleri gerçekleştiren teşebbüslerin haksız kazanç elde ettiği sabittir. Aşağıda ayrıca tartışılacak olsa da, cezalandırıcı tazminatın yalnızca haksız fiillerde istenebileceği yönünde Yargıtay'ın görüşü mevcuttur; ancak Topuz ve Bakar'a göre cezalandırıcı tazminat genellikle haksız fiillerde söz konusu olsa bile sözleşmeye aykırılık hâllerinde de uygulanmasına bir kanuni engel bulunmamaktadır; nitekim TBK m. 434'te ve İş Kanunu m. 17'de hizmet sözleşmesi kapsamında üç kat tazminat öngörülmektedir (Topuz & Bakar, 2017: 189). Açıklamalar ışığında, somut olaya göre değerlendirme yapıp dayanak olarak haksız fiil ve sözleşmenin yarıştırılması menfaatler dengesi açısından uygun görünmektedir. Neticede, zarar görenin ispatlayacağı illiyet bağı bir sözleşme ile de kurulabilir, yahut başka bir ilişki neticesinde de meydana gelmiş olabilir. 3 kat tazminata hükmedilmesinde kamu yararı, caydırıcılık ve zararın tazmini amaç edinildiğine göre, illiyet bağının ispat edilmesi ile üç kat tazminatın talep edilebilmesi mümkündür. Buna engel bir husus bulunmamakta; ancak tazminatın dayandırılacağı esasın tespitinde özen gösterilmelidir. Çünkü, dayanak esasa göre yargılamaya ilişkin hukuki yöntemler değişebilmekte ve menfaatler açısından farklılık doğabilmektedir.

4.1. Kartel (Üç Kat Tazminat) Tazminatının Hukuki Niteliği ve Bunun Sonucu Olarak Hakimin Yetkisinin Tartışılması

RKHK'nın tazminat hususunda getirdiği bazı düzenlemeler genel medeni hukuk tazminat sisteminden farklıdır. RKHK hem tazminatın hesaplanmasında, hem ispatlanmasında, hem de diğer şartlarında genel kurallardan ayrılmıştır (Aslan, 2017: 310). Yukarıda bahsedilen, üç kat tazminatın dayandırılacağı esasın haksız fiil mi sözleşme mi olduğu tartışması yanında, kartel tazminatının hukuki niteliği de doktrinde tartışma konusu olmuştur. “Bir görüşe göre, bu tazminat medeni bir ceza niteliğindedir. Gül’e göre, kanun koyucu bir çeşit medeni ceza öngörmüş; yazar, piyasalarda rekabetin sağlanması için adli mahkemeler yolunun seçilmesinin teşvik edilmek istendiğini ve “oranına ifadesi yerine oranında” ifadesi kullanıldığından üç kat tazminata hüküm verilebileceği, daha azına hüküm verilemeyeceği, yani bağlı yetkiye sahip olduğunu kabul etmektedir (Aktaran Aslan, 2017: 1148). Diğer görüşe göre cezai tazminattır. Üçüncü bir görüşe göre ise cezai şarttır. (Arı, 2004: 228)” Kanuni ceza şartı olarak Topçuoğlu’nun nitelendirmesine göre, üç kat tazminat talebi m. 58/II’de öngörülen durumlarda sınırlı olarak kabul edilecektir, zira kanun koyucu diğer tazminat maddelerinde bilerek kusur şartı öne sürmüyüp, yalnızca üç kat tazminatla sınırlı olarak kusur şartını dikkate almaktadır (Topçuoğlu, 2009: 17). Amerikan hukukunda kullanılan “punitive damages” ifadesi Türkçe karşılığında “cezai tazminat”, “ceza tazminatı”, “medeni ceza”, “hususî ceza” veya tercih ettiğimiz şekilde “cezalandırıcı tazminat” kavramı kullanılmaktadır (Topuz & Bakar, 2017: 166). Bu tür tazminat, Başoğlu’na göre “zarara sebep olan kişinin kötü niyetinden veya başkalarının haklarını pervasızca önemsememesinden kaynaklanan ölçsüz davranışları nedeniyle, bu kişinin sebep olduğu zararın üzerinde bir tazminat ödemesini öngören bir özel hukuk yaptırımı”dır (Başoğlu, 2016: 618). Yani, caydırıcılık, ağır kusur ya da pervasızca davranış sonucu ihmal karşısında bu yaptırımın amaçlarındandır. Kanunun düzenlemesinden yalnızca zararın tazmin edilmesinin amaçlanmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten rekabetin korunmasına ilişkin hükümlerin ihlâlinden kişiler zarar görebilir ama hiç şüphesiz ki bundan daha fazla zararı ülke ekonomisi görür (Aslan, 2017: 1138). RKHK m. 58’de düzenlenen 3 kat tazminat cezası, yalnızca kişilerin zararlarının tazmini amacı gütmeyip, idari makamların yetersiz kaldığı durumlarda özel kişilerin açacağı dava yolu ile rekabet ihlallerinin önlenmesini de hedeflemektedir; bu bir çeşit cezai tazminattır (Aslan, 2017: 312). Bu noktada, üç kat tazminat kapsamında zarar miktarının belirlenmesi önemlidir. RKHK, üç kata kadar tazminatın uğranılan maddi zarar ya da zarara neden olanların elde ettiği veya elde etmesi muhtemel olan kârın üç katı oranında olacağını

öngörmektedir. Bu kapsamda, bazı yazarlara göre manevi zararlar, fiyat artışı dolayısıyla oluşan mal ya da hizmetin bedelinin farkı, mahrum kalınan kâr, uğranılan maddi zarar, ihlâlde bulunanların elde ettiği veya elde etmesi muhtemel kârlar talep edilebilecektir (Aslan, 2017: 315). “Zarar verenlerin kâr elde etmediklerini yönelik itirazları onları sorumluluktan kurtarmayacaktır. Çünkü kanun kârın fiilen elde edilmesini şart koşmamıştır. Kârını elde edilmesinin ihtimal dahilinde olması yeterlidir (Arı, 2004: 228).” Sorun üç katı tazminata hangi şartların gerçekleşmesi halinde karar verilebileceği noktasında yoğunlaşmaktadır; doktrinde, daha çok “*üç katı tazminat*”ın kaynağı ve niteliği tartışılmıştır (Tekinalp, 2005: 264). Buna göre, zarar görenin talebi, ihlâl fiilini gerçekleştiren zarar verenin ağır ihmali ya da kastının varlığı üç kat tazminata hükmedilmesi için aranan şartlardır. Başoğlu'nun cezalandırıcı tazminata ilişkin yaptığı tanıma göre, kartel tazminatı bu şartları karşılamakta, hatta doktrinerler tarafından Türk hukukundaki cezalandırıcı tazminatın kuşkusuz en iyi örneği olarak görülmektedir (Topuz & Bakar, 2017: 169).

Yukarıda yapılan tartışmalar neticesinde, kartel tazminatının hukuki niteliği hakimin tazminata hükmetme konusundaki yetkisinin mahiyeti belirlenmektedir. Üç kat tazminat bakımından gerek tazminatın kapsamı gerek tazminatın verilmesinde hakimin yetkisi doktrinde tartışmalı olduğu yukarıda belirtilmişti. RKHK m. 58/II'deki “*üç katı oranında tazminata hükmedebilir*” ifadesi açık bir ifade olmadığından, yorumlanması gerekmektedir. Bu da tartışmalara yol açmaktadır. Bir görüşe göre RKHK m. 58/2'de belirtilen üç kat tazminat üç katına kadar şeklinde yorumlamak gerekir (Coşkun, 2017: 169) ve hakimin yetkisinin takdiri olduğunun kabulü gerekir. Yani, üç katına kadar tazminatı ihlâlin niteliğine ve kusura göre hakimin takdirine bırakmak gerekir; ve hakim somut olaya göre en fazla üç kata kadar tazminata hükmedebilir (Aslan, 2017: 316). Diğer görüşe göre üç kat tazminat cezai bir tazminattır. Aslan'ın görüşü de bu yöndedir. Yani, 58/II hükmünün koşulları gerçekleşmişse hakim 3 kat tazminata karar vermek zorundadır (Aslan, 2017: 316). Hakimin tazminatın oranına karar vermekten ziyade, genel haksız fiil kaidelerinden ayrı olarak cezai tazminat koşullarının ya gerçekleştiğine ya da gerçekleşmediğine karar vermesi gerekmektedir. Yani, bu görüşe göre hakimin yetkisi bağlı yetkidir. Eğer bu şartlar gerçekleşmişse hakim üç kat tazminata hükmetmek zorundadır. Üç katına kadar tazminata hükmedemez. Eğer üç kat tazminat şartları gerçekleşmemiş ise RKHK m. 58/1 uygulanacaktır (Arı, 2004: 227).

Aslan'ın düşüncesi yukarıda ifade edilmişti, buna göre cezai tazminatın 58/II'de öngörülen şartları gerçekleşmişse, hâkimin üç kat tazminatı vermeme veya azaltma yönünde takdir yetkisi bulunmamaktadır.

Şahin'e göre ise, kanun hakime bu konuda bir takdir yetkisi tanımamaktadır; hakimin takdir yetkisinin olduğunun kabulü için madde hükmünün "uğranılan maddi zararın üç katına kadar tazminata hükmedebilir," şeklinde olması gerekir (Akipek Öcal, 2016: 97).

RKHK 58. maddenin 2. fıkrasındaki şartlar (kast veya ağır kusur) gerçekleşmiş ise hâkim, üç kat tazminata karar vermelidir; kanun, her ne kadar m. 58/2 cümlesini "hükmedebilir" yüklemi ile bitirse dahi, bu konuda hâkime bir takdir yetkisi tanınmadığını söylemek isabetli olacaktır (Akipek Öcal, 2016: 96). Nitekim, üç kat kartel tazminatı bir tür cezai tazminattır.

4.2. Kartelleşme Tehlike Suçu Mu, Zarar Suçu Mu?

İdare hukuku alanında yaptırım düzenlenmesinde korunan yarar kamu yararıdır. Amaç ise, kamu düzeninin korunması ve kamu düzenini bozucu eylemlere karşı caydırıcılığın sağlanmasıdır. Böylece, kartel tazminatına yaptırım öngörülmesi ile korunan hukuki değer de kamu yararıdır. Korunan hukuki yararın ihlâl edilmesi dış dünyada bir değişiklik meydana getirir. Bu değişiklik kural olarak iki aşamadan oluşmaktadır. "Hareket birinci aşamada bir hukuki yararı tehlikeye sokar, tehdit eder; ikinci aşamada hukuki yarara zarar verir. Zarar suçları, suçun tamamlanması için hukuki yarar zarar verilmesi gereken suçlardır. tehlike suçları ise suçun tamamlanması için hukuki yararın tehlikeye sokulmuş olmasının yeterli olduğu suçlardır (Cengiz, 2006: 337)."

"RKHK m. 4'teki rekabeti bozucu işbirliklerinin hukuka aykırılık koşulları açıklanırken bu düzenlemenin açık ifadesi gereği hem amaç hem de etki grubu işbirliklerinin hukuka aykırılık oluşturabilmeleri için yapılmalarının yeterli olduğu, uygulanıp rekabeti bozucu fiili etkiler yaratmış olmalarının gerekli olmadığı hususu burada bir tehlike suçunun düzenlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak diğer bir görüşe göre ilgili piyasadaki fiili etki kavramının kapsamı rekabeti bozucu paralel davranışların yeterli olmadığı, sonuç itibari ile rekabetin bozulmuş olmasının gerekli olduğu şekilde yorumlanıyorsa bir zarar suçu ortaya çıkacaktır (Cengiz, 2006: 339)."

Ancak, uyumlu eylem, uzlaşma, anlaşma hususlarında kartel oluşumunun ispat zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, doğrudan delillerle beraber dolaylı delillerin ve özellikle kartel oluşumunun RKHK'nın 4. maddesinde sayılan ihlalleri gerçekleştirerek piyasada oluşturduğu etki uyumlu eylemin varlığına karine teşkil ettiğinden, bu tür rekabet ihlallerinin zarar suçu olarak kabul edilmesi gerektiği düşünülmelidir. Aksi halde, bu rekabet ihlallerinin piyasa üzerindeki etkisi yani ihlalin neticesi uyumlu eylemin varlığına karine teşkil ettiği kabul edilmezdi. Karine olması, ispat edildiği anlamına gelmemekle beraber, ihlali gerçekleştiren teşebbüslerce aksi ispatlanmadıkça uyumlu eylemin varlığı doktrinde, Yargıtay ve RK kararlarında kabul edilmektedir. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi uyumlu eylem karinesi ispat yükünü tersine çevirmiştir. Tabi, farklı bir senaryo ile bir somut husus değerlendirmesi yapmak gerekirse, RKHK'nın hükümlerini ihlâl etmeye hazırlanan bir etki ve işbirliği grubu Rekabet Kurumu'nun soruşturmasına konu edilir ve henüz faaliyete geçmeden tespit edilirse, bu durumda zarar oluşumu aranmamalı, tehlikenin varlığı ihlalin gerçekleşmiş olması için yeterli kabul edilmelidir. Zaten RKHK'nın 4. maddesinde, piyasada rekabeti ihlâl edici etki doğuran ve "doğurabilecek nitelikte olan" teşebbüslerden bahsedilmektedir. Dolayısıyla, sorumluluk için zararın varlığının şart olmadığı kabul edilmelidir. Sonuçta, hükmün lafzından yola çıkarak iki durumda da bir ihlalin varlığı ortadadır. RKHK 4. maddenin ihlali, hem zarar hem tehlike suçu niteliğini ihtiva ediyor gözükmektedir.

4.3. Kartel Tazminatının Kapsamı (maddi ve manevi tazminatı ihtiva edip etmediği) ve Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi Çerçevesinde "Kartel" Kavramının Değerlendirilmesi

RKHK m. 58/II'deki düzenlemenin amacı yukarıda anlatılanlar kapsamında, kamusal yönden kamu düzeninin korunması ile caydırıcılık ve özel hukuk yönünden ise zarar görenlerin zararının tazmin edilmesidir. Diğer taraftan öğretide bu düzenlemenin zarar gören kişilere dava açmaya teşvik edici etkisi ve zararın miktarının kesin olarak belirlenemediği durumlarda zarar gören lehine bir işlevinin olduğu da vurgulanmaktadır (Cengiz, 2006: 403). RKHK 58/I'in kapsamına uyumlu eylem gerçekleştirerek kartel oluşturulması ve hakim durumun kötüye kullanılması da girmektedir. Oysa 58/II kapsamına teşebbüslerin anlaşması ya da kararı veya ağır ihmali sonucu m. 4'teki eylem ve işbirliklerinin gerçekleştirilmesi girmektedir. RKK 58/1 uyarınca, rekabetin engellenmesi, bozulması ve kısıtlanmasından zarar görenlerin "*ödedikleri bedelle rekabet sınırlanmasaydı ödemekte olacakları bedeli arasındaki fark*" zararı oluşturur (Tekinalp, 2005: 263).

RKHK m. 58/I, c. 2, kartel fiyatı zararı ile tekelci fiyat zararı dışındaki her türlü zararı içerir (Tekinalp, 2005: 263). Madde cümlesinde “*Rekabetin sınırlanmasından etkilenen rakip teşebbüsler, bütün zararlarının tazminini rekabeti sınırlayan teşebbüs ve teşebbüslerden talep edebilirler.*” şeklinde ifade edilmiştir. Hükümde yer alan “bütün zararlar” zararın kapsamı hakkında bir nitelendirme olup, zararın türüne ilişkin değildir. Bu sebeple “bütün zararlar” ibaresini maddî zararlar yanında manevi zararların da istenebileceği şeklinde yorumlamamak gerekir (Tekinalp, 2005: 263). Maddede sözü edilen zarar maddî zararlardır. Kanun hükmüne göre maddi zararların talep edilmesi mümkündür. “Bazı yabancı hukuk düzenlerinin sistemleri içinde yer alan zararların bu bağlamda Türk hukukunda da istenebileceği sonucuna varılabilmesi için titiz ve özenli bir sistemler araştırması yapmak gerekir. Bu yönden yansıma zararlar önem kazanabilir. Kanun maddî zararlar içinde yoksun kalınan kârı açıkça zikretmiş ve bu tür zararın ispatının geçmiş yıllara ait bilançolarla tespit edilmesini öngörmüştür (Tekinalp, 2005: 263).”

“RKK m.58/2 anlamında ağır kusurdan söz edebilmek için, zarar verenin iradesini, ihmâl suretiyle değil bilinçli olarak ve zarar sonucunu hedefler şekilde saptırması gerekir. Saptırma da sadece rekabetin bozulması, engellenmesi veya kısıtlanması yönünde değil, rakibe zarar vermek şeklinde olmalı; genel değil özel nitelik taşımalıdır (Tekinalp, 2005: 265).” RKHK m. 58/II kapsamında tazminata hükmedilebilmesi için 3 koşul gerekmektedir. Kusura ilişkin yukarıdaki açıklamalar neticesinde, anlaşma ve kararların kast ya da ağır ihmâl derecesinde olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Madde hükmü gereği, zarar görenlerin talebi de aranmaktadır. Yani, hakimin taleple bağlılığı ilkesi üç kat tazminata hükmedilmesi için şart koşulmuştur. Son olarak ise, zararın tespiti açısından zararın niteliği önem taşımaktadır. Kanunda maddi zarar açıkça ifade edilse de zaten bu tür tazminata uygun olan zararlar maddi nitelikli zararlardır; manevi zararlar bakımından zararın kapsamına ilişkin kesin bir sınır olmadığından, bu tür bir tazminata gereksinim bulunmamaktadır (Cengiz, 2006: 404).

Maddi zarar bir kimsenin malvarlığındaki haksız olarak meydana gelen eksilmeyi ifade ederken, manevi zarar, bir kimsenin şahıs varlığında haksız olarak meydana gelen zararı ifade eder. İsim resim ve ticari itibarî şahıs varlığına örnek olarak vermek mümkündür (Arı, 2004: 229). Manevi tazminatın doğması için zarar görenin haksız davranış sonucu acı ve elem duyması aranmaktadır. Rekabet ihlâlinden doğan zararların manevi zararı içerip içermediği doktrinde tartışmalıdır. Bir görüşe göre, boykotlar rakip teşebbüslerin faaliyetlerinin kısıtlanması, ayrımcı

davranışlar sonucu teşebbüslerin piyasayı terke zorlanması veya piyasaya giriş engelleri oluşturulması, teşebbüslerin iç huzurunu, girişim özgürlüğü ve cesaretini ihlâl etmesi nedeniyle, manevi tazminat şartlarının da oluştuğunu kabul etmek gerekir (Aslan, 2017: 314). Müşteriler açısından ise, piyasaya olan güvenlerinin sarsılması, iç huzurlarının bozulması ve yüksek faizleri ödemeye çalışırken ekonomik hayatlarının kaygı ve endişelerle geçmesi manevi tazminat talebi için sebep teşkil edecektir (Akipek Öcal, 2016: 120). Diğer bir görüşe göre, “rekabetin kısıtlanmasından doğan zararlar, manevi tazminat talepleri ile bağdaşmaz. Bu zararların etkisi genellikle üçüncü kişilerin mal varlığı üzerinde görülür. Oysa, manevi tazminatın amacı, mağdurun elem ve ızdıraplarının giderilmesidir. Öte yandan rekabeti kısıtlayıcı faaliyetler, piyasadaki rekabet düzenini değiştirmeyi amaçlar. Bunun sonucu tüketiciler daha fazla para ödemek zorunda kalırken, rakip teşebbüsler kâr elde edemezler (Arı, 2004: 229).” Belirtilen durumlar bakımından manevi tazminatın talep edilebilmesi mümkündür. Manevi tazminatın koşulları karşılanıyorsa talep edilebilmesi mümkün olacaktır. Üç kat tazminatı öngören m. 58/II’de, “tazminatın maddi olması gerektiğinin açıkça belirtilmiş olmasına rağmen RKHK m. 58/1’de bu tür bir açıklık bulunmamaktadır. O halde, RKHK m. 57 kapsamında manevi zarar da talep edilebilir. Bununla birlikte, rekabet hukukuna ilişkin uyumsuzluklarda manevi tazminatın pek mümkün olmadığını da kabul etmek gerekir (Arı, 2004: 230).”

Ancak, hâkim manevi tazminatın tazmini biçimi noktasında davacının talebiyle bağlı değildir; TBK m. 58/2’ye göre, hakim manevi tazminatın ödenmesi yerine, diğer bir giderim biçimi kararlaştırabilir veya bu tazminata ekleyebilir; özellikle saldırıyı kınayan bir karar verebilir ve bu kararın yayımlanmasına karar verebilir (Akipek Öcal, 2016: 120). Coşkun’un ifadesine göre, üç katı tazminat manevi tazminat hakkı dışında seçimlik bir haktır (Coşkun, 2017: 159). Neticede, madde hükmünde de öngörüldüğü üzere, zarar gören her türlü maddi tazminatını, zarara neden olanların elde ettiği veya elde etmesi muhtemel kârlarını üç katı oranında talep edebilecektir. Buna göre, düzenlemede ortaya konan üç kat tazminat manevi olarak talep edilemeyecektir; kanun koyucu fiili zarar (hükümde geçen maddi zarardan fiili zarar kastedildiği düşüncesindeyiz) ve *kâr mahrumiyetine* hasreder biçimde üç kat tazminatı öngörmüştür (Topuz & Bakar, 2017: 57). ABD Hukukunda zarar kavramına manevi zararlar girmemektedir; keza, AB Rekabet Hukuku kuralları gereği de manevi tazminat mümkün değildir (Aslan, 2017: 314).

Maddi veya manevi tazminatın doğumu için dayanak gösterilen haksızlığın ya da suçun kanunda düzenlenmesi ilke olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak, “kartel” suçunun kanunda değil de yönetmelikte tanımlanması doktrinde tartışma konusu olmuştur. Nitekim, kartel kavramı Rekabeti Sınırlayıcı Anlaşma, Uyumlu Eylem Ve Kararlar İle Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Halinde Verilecek Para Cezalarına İlişkin Yönetmelik’te 3. maddenin (ç) bendinde düzenlenmiştir. Buna göre, Kartel: “*Fiyat tespiti, müşterilerin, sağlayıcıların, bölgelerin ya da ticaret kanallarının paylaşılması, arz miktarının kısıtlanması veya kotalar konması, ihalelerde danışıklı hareket konularında, rakipler arasında gerçekleşen, rekabeti sınırlayıcı anlaşma ve/veya uyumlu eylemler*” olarak ifade edilmiştir. Rekabet Kurulu’nun 8.3.2013 tarihli kararı gerekçesinde kanunda bulunmayan “kartel” adlı bir kabahat tipi yaratıldığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Reşat Gürpınar’ın farklı gerekçesinde belirttiği şekilde, RKHK 4. maddede sayılan fiiller arasındaki ayrım Yönetmelikle suç tipi yaratılarak değil, cezayı ağırlaştırıcı veya hafifleten nedenlerle yapılabilecek ve saptanacak ceza oranları ile yapılabilecek bir husustur (Rekabet Kurulu, 2013: 161). Gürpınar’a göre, Anayasanın 167. hükmünün kabahat tipi yaratılmasına gerekçe teşkil etmeyecektir, belirtilen sebeplerle yaratılan kabahat/suç tipinin hukuka açıkça aykırı bulunmaktadır. Rekabet Hukuku’nun istisnai ve karma doğası gereği bu tip bir düzenlemenin de istisnai olarak bu alanda kabul edilebileceği yönünde görüş bildirilebilmesine karşın, bu tip bir görüşün hukuk güvenliğini zedeleyeceği ve telafisi imkânsız zararların doğabileceği göz önünde bulundurulabilir. Gürpınar’ın gerekçesinin kabul edilmesi ile birlikte, bu yaptırımın uygulanmayacağı kabulü gerekir. Ancak, üç kat (kartel) tazminatının amaçları göz önüne alındığında bu yaptırımın uygulanmaması da zarar doğuracaktır. Bu sebeple kartel tanımının kanuna alınması ve kanunîlik şartının da gerçekleştirilmesi faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Fakat bu durumda da, soruşturma aşamasında olan kartel oluşumlarına uygulanacak yaptırımlar açısından kanunun geçmişe yürürlüğü sorunu mevcuttur. Doktrinde tartışma mevcut olup uygulamada etkili olan Yargıtay kararları yukarıda açıklanmıştır.

5. SONUÇ

Çalışmamız aracılığı ile kartel tazminatının hukuki mahiyetinin sınırlarının çizilmesi, bu yolla uygulamada ve teoride yaşanan tartışmaların ve belirsizliklerin giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu suretle çalışmamızda hem özel hukuk hem kamu hukuku boyutu ele alınmış, uygulamada karşılaşılan örnekler kanun hükümleri ile birlikte değerlendirilerek kavramın fiili ve yasal sınırları tespit edilmeye çalışılmıştır.

RKHK m. 4'te sayılan fiilleri işleyen iktisadi teşebbüsler aleyhine, kanunun tazminata ilişkin 56 ilâ 59. maddeleri ile rekabet ihlâlinin özel hukuk alanındaki yaptırımları düzenlenmektedir. Kanunun 58. maddesinin ikinci fıkrası özel bir tazminat öngörerek üç kat (kartel tazminatı) tazminat hususunu düzenlemiştir. Metinde üç kat tazminata ilişkin doktrindeki ve RK kararlarındaki tartışmalar ışığında kartel tazminatının hukuki mahiyeti hususuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tartışmalar, tazminatın dayanağını teşkil edecek hukuki kurum, kartel tazminatının hukuki mahiyeti ve buna bağlı olarak üç kat tazminata hükmedecek ilk derece mahkemesi hakiminin yetkisi, kartelleşmenin ceza hukuku kapsamında nitelendirilmesi, tazminatın kapsamı ve kanunilik ilkesi noktalarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre, kartel tazminatı kavramının hukuki çerçevesi uygulamadan örneklerle ve teorik açıdan aktarılmış ve belli konularda hukuki çerçevede görüş değerlendirmesinde bulunulmuştur. Bu tartışmalar ve üç kat tazminatın kapsamı hususunda karşılaştırmalı hukuk yöntemi de kullanılmıştır.

Netice olarak, üç kat kartel tazminatının, hukuk sistemimizde alışılmış olan haksız fiil tazminatına benzer ve fakat kendine özgü karakteri olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim, kanun koyucunun iradesi bu yönde olmakla birlikte tartışmalar da buradan doğmuştur. Önemli bazı hususlardan bahsetmek gerekirse, RKHK m. 58/II'de öngörülen tazminatın talebi ilk derece mahkemelerinin görev alanında olsa da, rekabet ihlâline ilişkin Rekabet Kurulu kararının bekletici mesele yapılması Yargıtay kararlarında istikrar kazanmıştır. Tazminatın hukuki mahiyetinin baskın görüş ve yine Yargıtay kararları çerçevesinde değerlendirilmesiyle cezalandırıcı tazminat olarak kabul gördüğü anlaşılmış, buna göre hakimnin tazminata hükmetme yetkisinin madde hükmünden açıkça anlaşılmasa da bağlı yetki olarak kabul edildiği sonucuna varılmıştır. Son olarak, kanunilik sorunu hâlâ tartışmaya açık olmakla beraber bu aşamada kanuni düzenleme yapılmasının da yaratacağı sorundan bahsedilmiştir. Bu kapsamda, kartel tazminatı kavramının hukuki çerçevesi çizilmeye çalışılmış olmakla, Rekabet Hukuku görece yeni ve karma bir hukuk alanı olduğundan tartışmalar ve çözümler ile ilerlemesi, kanun koyucunun amacı olan kamu yararının gerçekleştirilmesi, ekonomi piyasalarının sağlıklı ve güvenli olarak işleminin sağlanması önem arz etmektedir. Çalışmamızda kartel tazminatı kavramının ve kartel oluşumlarının benzeri kavramlardan ayırt edilmesi, özel hukuk ve kamu hukuku boyutuyla hukuki niteliğinin ve dolayısıyla sınırlarının tespit edilmesi, bu suretle uygulama ve teorideki tartışma ve belirsizliklerin aydınlatılması amaçlanmıştır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akıncı, A. (2001). Rekabetin Yatay Kısıtlanması. Ankara: Rekabet Kurumu.

Akipek Öcal, Ş., Kırkbeşoğlu, N. & Tokbaş, H. (2016). Sorularla 12 Bankaya Karşı Üç Kat Tazminat (Kartel Tazminatı) Davası Rehberi. İstanbul: Aristo Yayınevi.

Arı, Z. (2004). Rekabet Hukukunda Danışıklılık Kavramı ve Hukuki Sonuçları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aslan, İ. Y. (2017). Rekabet Hukuku: Teori ve Uygulama. 5. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Aslan, İ. Y. (2017). Rekabet Hukuku Dersleri. 6. Baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Başoğlu, B. (2016). “Cezalandırıcı Tazminat (Punitive Damages) Yaptırımını ve Bu Yaptırımın Türk Hukukuna Etkilerinin Değerlendirilmesi,” Prof. Dr. Turhan Esener’e Armağan Cilt II, İKÜHFD, 15:1, 617-637.

Cengiz, D. (2006). Türk Rekabet Hukukunda Uyumlu Eylem ve Bu Eylemin Hukuki Sonuçları. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Coşkun, S. Y. (2017). “Rekabet Hukukunda Üç Katı Tazminat Davası: Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.” Journal of Current Researches on Social Sciences. 7:1, 149-172.

Günay, C. İ. (2014). Rekabet Hukuku Dersleri. Ankara: Yetkin Yayınları.

Kahraman, Z. (2008). Rekabet Hukuku Açısından Oligopolistik Bağımlılık. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kekevi, H. G. (2008). ABD, AB ve Türk Rekabet Hukukunda Kartellerle Mücadele. Ankara: Rekabet Kurumu Yayını.

Rekabet Kurulu. (2004). Seramik Dosyası, 24/2/2004, 04-16/123-26, s. 147. www.rekabet.gov.tr

Rekabet Kurulu. (2013). Dosya Sayısı: 2011-4-91, Karar Sayısı: 13-13/198-100, Karar Tarihi: 08.03.2013, s. 155. www.rekabet.gov.tr

Tekinalp, Ü. (2005). “Rekabet Sınırlamaları ve Hakim Durumun Kötüye Kullanılması Yasağına Aykırılığın Özel Hukuka İlişkin Sonuçları.” Rekabet Hukukunda Güncel Gelişmeler Sempozyumu-III. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 259-265.

Topçuoğlu, M. (2009). “Rekabet Hukukunda Üç Kat Tazminat.” Sorumluluk ve Tazminat Hukuku Sempozyumu, 5-60.

Topuz, M. & Bakar, G. (2017). On İki Banka Üzerinden Uyumlu Eylem İle Kartel Oluşturan Bankaların Hukuki Sorumluluğu. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

HUKUKUN İKTİSADİ ANALİZİ:

Eleştiriler, Tartışmalar ve James M. Buchanan'ın Görüşleri*

Serdar YAY¹

Doç.Dr.

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: serdar.yay@idu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8726-744X

Hamza Onur ZENGİNER

Av. Dr.

İstanbul Barosu

E-mail: onur.zenginer@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0780-0444

Öz

İyi bir hukuk sistemi ve düzeni olmadan, iyi işleyen bir iktisadi sistemden ve düzenden bahsetmek mümkün değildir. Hukukun üstünlüğü, ideal kurallar ve kurumların tesisi ve anayasal hukuk düzeni iktisadi sistemin ve düzenin başarısının temel faktörüdür. Bu anlamda iktisatçıların hukukun anlam ve önemi üzerinde durmaları önem arz etmektedir. Öte yandan iktisadi analiz ise hukukçular için önem arz etmektedir, çünkü hukukun eksikliklerinin ve hatalarının topluma maliyeti oldukça yüksektir. Bu durum, hukuk bilimini iktisadi düşüncelerden ve iktisat yöntemlerinden faydalanmayı gerekli kılmıştır. Hukukun iktisadi analizi tam bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar günümüzde büyük ilgi gören yaklaşımlardan biri olsa da hukukun iktisadi analizi kendi içerisinde ciddi tutarsızlıklar barındırmakta ve eleştirilerin odağında yer almaktadır. Bu çalışma söz konusu tutarsızlıkların ve eleştirilerin kapsamlı bir analizini sunmaktadır.

*Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** serdar.yay@idu.edu.tr

Atf (APA): Yay, S. & Zenginer, H. O., (2024), Hukukun İktisadi Analizi: Eleştiriler, Tartışmalar ve James M. Buchanan'ın Görüşleri, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 209-227.

Anahtar Kelimeler: Hukuk ve İktisat, Hukukun İktisadi Analizi, Richard A. Posner

Alan Tanımı: Hukuk ve İktisat

ECONOMIC ANALYSIS OF LAW: Criticisms, Debates and Thoughts of James M. Buchanan

Abstract

Without a good legal system and order, it is not possible to talk about a well-functioning economic system and order. The rule of law, the establishment of ideal rules and institutions and the constitutional legal order are the main factors for the success of the economic system and order. In this sense, it is important for economists to emphasise the meaning and importance of law. On the other hand, economic analysis is important for lawyers because the cost of the deficiencies and errors of the law to society is quite high. This situation has made it necessary for the science of law to benefit from economic ideas and economic methods. Economic analysis of law appears at this point. Although it is one of the approaches that attracts great attention today, economic analysis of law contains serious inconsistencies within itself and is at the centre of criticism. This study provides a comprehensive analysis of these inconsistencies and criticisms.

Key Words: Law and Economics, Economic Analysis of Law, Richard A. Posner

JEL Codes: K10, K19, K29, K39

1.HUKUKUN İKTİSADİ ANALİZİNE KISA BİR GİRİŞ

Hukuk ve iktisat yaklaşımı (law and economics approach), genel olarak iktisat biliminin araç, varsayım ve metodolojisinden yararlanarak (formel ve enformel) kuralları ve kurumları inceleyen multi disiplinler bir iktisat yaklaşımıdır. Hukuk ve iktisat yaklaşımı çatısı altında anayasal iktisat, kurumsal iktisat, regülasyon iktisadı, sözleşme hukuku ve iktisadı, mülkiyet hakları iktisadı, işlem maliyetleri iktisadı, suç ve ceza iktisadı vb. birçok değerli yaklaşımı ele almamız mümkündür. Geçmişten günümüze bu çatı altında söz konusu yaklaşımlara katkıda bulunmuş ve Nobel Ekonomi Ödülü ile taltif edilmiş birçok önemli ismin olduğunu da unutmamak gerekmektedir² (Aktan, 2021a: 3). Çalışmamızın esas konusu oluşturan

² 1974 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Freidrich A. Von Hayek, 1982 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi George J. Stigler, 1986 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi James M. Buchanan, 1991 Nobel Ekonomi

hukukun iktisadi analizi, hukuk ve iktisat yaklaşımının öğretilerinin sonucunda ortaya çıkan yeni bir perspektiftir.

Hukukun iktisadi analizi (economic analysis of economics), hukuk bilimini, iktisat biliminin başlıca önemli ilkelerinden olan rekabet, istikrar, öngörülebilirlik, belirlilik gibi kavramları ile ele almaktadır. Hukukun iktisadi analizi, üç farklı ancak birbirini tamamlayıcı üç temel amaca hizmet eden bir yaklaşımdır. Bu amaçlar (Veljanovski, 2016: 65):

- Hukukun etkilerini belirlemek için iktisadın kullanımı,
- İktisat açısından etkin hukuku teşhis etmek,
- Hukuki kuralları ve çözümleri öngörmek veyahut izah etmek.

Hukukun iktisadi analizinin önemi büyüktür. Hukuk, toplum içinde yer alan kişilere oyunun kurallarını göstermektedir. Toplumda yer alan bireyler, mülkiyet haklarını ve sözleşme hürriyetlerini analiz ettiklerinde eşya hukukundan borçlar hukukuna kadar birçok alanda belirli sonuçlara bağlanmış olduklarını görmektedir. Piyasa süreçlerinde etkileşim ve iletişim kurarken usul hukuku, rekabet hukuku ve vergi hukuku gibi alanlarda kurallarla ve kurumlarla çerçevelenmiş olduğunu hissetmektedir. Toplumsal norm ve kuralların caydırıcılığı ile neyin yapılmaması gerektiğine dair olan sorunun cevabını genel hatlarıyla ceza hukuku ve yargılamasında görmek mümkündür. Hukuk kurallarının ideali temsil edecek şekilde kurgulanması iktisadi özgürlük, refah ve mutluluk gibi süreçlerin kapısını açarken bu kuralların belirsiz, belli güç odaklarının çıkarlarını maksimize etmeye yönelik olacak şekilde planlanması ise piyasa ve devlet başarısızlığı terminolojisinin somutlaşmasına yol açmaktadır (Zenginer, 2022: 343).

Hukukun iktisadın metodolojik ilkeleri ve yaklaşımından yararlanması elbette yararlıdır. Hukukçuların hukuk doktrinleri içerisinde yer alan perspektiflerden başka bir perspektif olan hukukun iktisadi analizi perspektifinden yararlanması önem arz etmektedir. Örnek vermek gerekirse mülkiyet hukuku, eşya hukuku, haksız fiil hukuku gibi alanlarda uzmanlaşmış bir hukukçusunun Posner başta olmak üzere hukukun iktisadi analizi perspektifinin öncü isimlerinin çalışmalarına ilgisiz olması pekala doğru olmayacaktır. Ancak, Posner'in hukukun iktisadi analizi

Ödülü sahibi Ronald H. Coase, 1992 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Gary S. Becker, 1993 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Douglass C. North, 2002 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Vernon L. Smith, 2009 Nobel Ekonomi Ödülü sahipleri Elinor C. Ostrom ve Oliver E. Williamson, 2014 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Jean Tirole, 2016 Nobel Ekonomi Ödülü sahipleri Bengt Holmstrom ve Oliver Hart.

perspektifinin kendi içerisindeki tutarsızlıklarını ve bu yaklaşıma yönelik eleştirileri de unutmamak gerekmektedir. Derinlemesine okumalar ve araştırmalar yapmadan, yalnızca yeni bir perspektif olduğu için Posner'in hukukun iktisadi analizi perspektifine hayranlık duymak yanlış olacaktır (Aktan ve Yay, 2021: 18). Son olarak eklemek gerekirse, hukuk ve iktisat bilimleri, hukukun iktisadi analizi ile birlikte ortak bir dil yaratmalarına rağmen haklı ve ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde söz konusu eleştiriler ele alınacaktır.

2. HUKUKUN İKTİSADİ ANALİZİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ³

Hukukun iktisadi analizi, günümüzde özellikle hukuk bilimi ve hukuk eğitiminde kullanılan metodolojiler arasında en tartışmalı olanıdır. Önemle belirtelim ki, bu çalışmada amaç hukukun iktisadi analizine yönelik genel eleştirileri ele almaktır. Hukukun iktisadi analizi çatısı altında gelişen mülkiyet hukukunun iktisadi analizinden sözleşme hukukunun iktisadi analizine, rekabet hukukunun iktisadi analizinden aile hukukunun iktisadi analizine oldukça geniş bir alanı kapsamakta ve bütün bu araştırma alanlarına yönelik eleştiriler söz konusu olmaktadır.

2.1.Rasyonalite Tartışması:

Hukukun iktisadi analizi, akıl ve bilgi sahibi insanların akıl-dışı davranış ve seçimlerde bulunabileceğini dikkate almamaktadır⁴.

Neoklasik görüşün insanı konumlandığı sosyal hayatta insan tam bilgi sahibi, geleceğini öngörebilen, tecrübelerini tahlil edebilen ve unutmayan, duygulardan ziyade düşüncelere önem veren ve iradesini mutlak şekilde yönlendirebilen bir motiftir. Bu sistemin doğrudan hukuk ve iktisat görüşlerinin merkezine alınması ise metodolojik bireyselciliğin hukuk alemine giriş yapmasına olanak sağlamıştır. Metodolojik bireyselcilik toplumda yer alan kişilerin amaçlı ve rasyonel tutumlarının analiz edilmesiyle kişilerden toplumun tümüne sirayet eden bir tümevarım metodunun kullanılmasındadır. Bu açıdan bakıldığında da metodolojik bireyselcilik esasında ana akım iktisat görüşüne karşı oluşturulmuş bir yorum çeşididir. Çünkü mikro bazda olayların gereken öneme sahip olmadığı Alman

³ Çalışmanın bu bölümünün yazılmasında Zenginer (2023)'den geniş ölçüde yararlanılmıştır.

⁴ Bu konu hakkında Türkçe literatürde kaleme alınmış önemli bir eser için bkz: (Aktan, 2020).

Tarihçi Okulu dönemine ilişkin Kurumsal İktisat düşünürlerinin yönelttiği eleştirilerin çıkış noktasını oluşturmaktadır (Sunstein & Lopes, 2000: 55).

Homo economicus kavramı bu açıdan bakıldığında iktisadi olayları rasyonel mantıkla analiz etme kudretine sahiptir. Bu kavramın hukuk literatürüne taşınması sonucunda da hukuki olayların rasyonel mantıkla analiz etme uyarlaması çıkar. Her iki açıdan da toplum ve piyasada yer alan sùjelerin düşüncelerinin ve davranışlarının modellemesinde bir araç olarak homo economicus kullanılmaktadır. İktisadın bu terimi hukuk aleminde basiretli tacir kalıbını kısmen karşılamaktadır. Basiretli tacir hak ve borçlarının bilincinde sorumluluklarını yerine getiren bir tipoloji olarak tarif edilmiştir. Tacirin her türlü bilgiye sahip olduğu kabul edilse bile tam olarak rasyonel olduğu kabul edilemez. Çünkü gerek birey gerek firma gerekse de organizasyonlar daimî şekilde tam bilgi halinde olamazlar.

İnsanın düşünme ve davranış şeklinin pür-rasyonel sistem üzerinde kurgulanamayacağıın hukuk sistemleri de farkındadır. Hukuk alemi kendisine hak ve borç yüklenen insanların ayırt etme gücü, yaş ve temyiz kudretini etkileyen çeşitli sebeplerin varlığı halinde tamamlayıcı bir şekilde velayet ve vesayet kurumunu devreye sokmuştur. Homo economicus tabirinin insanı tanımladığı katı, duygusuz, mekanik, sistemli ve tam rasyonel yapının eleştirilerinden biri bu noktada yapılmıştır. Sınırlı bilgi ve subjektif bakış açısı irrasyonel düşünmenin ve davranmanın da ön zeminin hazırlar. Homo economicus tabirinin bu eleştirisi hukuk literatüründe de karşılığını fazlasıyla almıştır.

Hukukun öznesi olan bireyin tam rasyonel olmadığı ve bilgi düzeyinin doğası gereği sınırlı olacağına dair eleştirilerin Kurumsal Okul, Davranışsal İktisat ve Oyun Teorisi ışığı altında çalışan çeşitli düşünürlerden geldiği söylenebilir. Hukuk ve iktisat bir yandan Kurumsal İktisat Okulları'ndan beslenirken bir yandan da okullar arasındaki düşünce farklılıklarından dolayı eleştirilerde almıştır.

David Hume ile başlayan insanın öznel analiz evreni Kurumsal İktisat ile başka bir geleneğe evrilmiştir. İnsanın yaşadığı toplumun kültürel, sosyolojik, psikolojik ve davranışsal kalıplarından etkilendiği ve çevresinin insanın alışkanlıklarını büyük oranda düzenlediği başta Veblen olmak üzere düşünürler arasında taraftar bulmuştur. Veblen iktisat ve sosyolojinin kesişiminde insanın antropolojik yapısına dair kurum kültürünün varlığını iddia etmiştir. İnsanın toplumda yer alan kurumlarla bir bütün olduğunu bu açıdan da bakıldığında kararlarında bu etkinin varlığının yadsınamaz olduğunu ifade etmişlerdir (Lobel & Amir, 2009). Örneğin birey iktisadi tercihlerini oluştururken kitle psikolojisinden yararlandığı sonucunu

çıkarmışlardır. Bireyin zevk ve tercihlerinin şekillenirken sosyal medyanın ve reklamların gücü çok fazladır. Toplumsal hayatında herhangi bir şiddet eylemi gerçekleştirilmeyen ve belli bir saygınlığı olan kişinin sosyal medya hesaplarında gerek kendi adıyla gerekse de anonim şekilde yazmış olduğu nefret söylemlerinin arkasında bu sebepler yatar. Yine bireylerin sosyal medya vasıtasıyla asimetrik bilgi çerçevesinde linç kültürüne katılmaları ve şiddeti özendiren kalıpları kullanmasın da arkasında kurum kültürü vardır. Toplum dinamiklerinin son yıllarda bu şekilde gelişmesiyle tam rasyonelliğin bağdaşmadığı görülmektedir.

Bireylerin Facebook ve Twitter gibi sosyal medya hesapları üzerinden hayatlarında hiç tanışmadığı kişilere yönelik hakarete varan söylemleri sonucunda yargılanabildikleri ve ceza aldıkları düşünüldüğünde Veblen'in kurum kültürünün ne kadar önemli olduğu sonucu doğar. Veblenci bakış açısı sonucunda bireyin eksik ve asimetrik bilgi halinde olduğu görülürse vereceği kararların akıbeti tartışmalı olmaktadır.

Neoklasik görüşün tam rasyonellik kurmana yönelik önemli eleştirilerden biri de oyun teorisi ışığında gelişmiştir. Hatta literatürde sıklıkla kullanılan “*Tutsak İkilemi*” 1950 yılında Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından geliştirilmiştir. Albert William Tucker tarafından sisteme son hali verildikten sonra da günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu modelde iki şüpheli polis tarafından ağır bir suç işlediği ihtimali ışığında gözaltına alınır. Ancak savcı ve emniyet güçlerinin elinde iki şüphelinin ağır suçu işlediğine dair yeterli delili yoktur. Bu aşamada şüphelileri ayrı hücrelere yerleştirirler. Soruşturma aşamasında şüphelilere ayrı ayrı olarak şu teklif yapılır ve kararlarının sonucunu söylemeden birbirlerini göremezler (Lacey, 2008: 9-20): “Sizleri ağır bir suç ile yargılamaya sevk edecek kadar güçlü delillerimiz yok. Ancak yasa dışı silah taşıma suçundan dolayı sizleri mahkemeye sevk edebilirim. Bununla üst limit cezası bir yıldır. Bununla birlikte eğer suçunu itiraf eder ve diğer şüpheli hakkında kanıtları paylaşırsan, ortağın suskun kalırsa senin hakkında hiç ceza almadan kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilecektir. Eğer her ikinizde itiraf ederseniz her birinize beşer yıl mahkûmiyet verilecektir. Sen susmayı seçer ve diğer şüpheli eylemleri yaptığınıza dair itiraf ve kanıtlar getirirse, arkadaşın serbest kalır ve sen on yıl hapis cezası ile cezalandırılırsın.”

Olay ışığında bakıldığında her iki taraf inkâr ederse en fazla bir yıl hapis cezası alabilirler. Kollektif açıdan bakıldığında her iki tarafında aynı anda menfaatine olan kısım bu olarak görülebilir. Bireysel faydanın maksimize edilmesinde ise taraflardan biri itiraf ederse ve diğeri bir itirafta bulunmazsa serbest kalma ihtimali

vardır. Ancak her ikisi de itiraf eder ve birbirlerini suçlarsa beşer yıl hapis cezası almaktadırlar. Rasyonel birey kendi çıkarının maksimize etme girişiminde bulunursa hiç ceza almaması en iyi seçenektir. Bu açıdan itiraf ederse ve diğer tarafta kendi çıkarını maksimize etmek için itiraf yolunu seçerse bu durumda fayda maksimizasyonundan bahsetmek mümkün olmaz. Rasyonel bireyin tam bilgi ışığında karar ve tercihlerini sunmasında risk faktörü ve güven belirsizliği önemli bir kriterdir. Nitekim oyun teorisi rasyonel bireye eleştirisini bu noktada yapmaktadırlar. Diğer şüphelinin vereceği yanıtı bilmemek ve buna göre hareket etmek risk merkezli bir davranış olmaktadır.

Becker insanın suç işleme gayretini bir ahlaksızlık ya da etik dışı hareket olarak değil de bir meslek şeklinde düşünülmesi görüşünü ortaya atmıştır. Her mesleğin iyi ve kötü yanları olabileceği gibi suç işlemenin de mesleki pozitif ve negatif dışsallıkları olabilmektedir. Becker'ın bu düşüncesi sıklıkla eleştiri almıştır. Suç kastı ile kişinin mesleki olarak hareket etmesi her zaman geçerli değildir. Örneğin bir kişinin sürekli olacak şekilde insan öldürmesi mümkün değildir. Bu açıdan bir muhasebecinin beyanname vermesiyle bir katilin sürekli insan öldürmesi birlikte değerlendirilmemelidir. Çünkü piyasa kavramı her düşünce tipine uygun değildir. Hukuki kavramların piyasa ilişkilerine tamamen dayatılması hata verebilir. Evlilik kavramında eşlerin tek gayesi iktisadi faydalarını maksimize etmek olarak algılanmamalıdır. Aşk, cinsellik, tutku gibi görüşlerinde etkisi vardır. Bu açıdan evlilik gibi müesseseler piyasa dışı kavramdır ve rasyonellik beklenmesi hata verebilir (Simon, 1959: 277).

Homo economicus modeline ilişkin önemli eleştirilerden biri de Davranışsal İktisat üzerinden gelmiştir. 1978 yılında Nobel Ekonomi Ödülü alan Herbert Simon bu ekolün kurucusu olarak adlandırılır. Simon insanın tam rasyonellik içinde amaçlarına ulaşan ve faydasını sürekli maksimize etmeye çalışan bir varlık olarak adlandırılmasına kuşkuyla bakar. Simon bundan dolayı da insanı tarif ederken “*sınırlı rasyonellik (bounded raionality)*” ifadesini kullanır. Buna göre insan eksik bilgi halinde olan, geleceğe ilişkin öngörülerini sınırlı düzeyde olan, sık sık hatalar yapabilen, duygularını etkin kullanan, iradesi her zaman kendi elinde olmayan bir canlıdır. Böyle bir canlının en üst fayda maksimizasyonundan ziyade kendisine yeterli geleni elde etmeye ve muhafaza etmeye daha yakın olduğu aşıkardır (Simon, 1990).

Davranışsal İktisat Simon sonrası dönemde Richard Thaler, Daniel Kahneman ve Amon Tversky gibi düşünürlerin çalışmalarıyla zirve yapmıştır. Düşünürler insan zihninin yanılırları ve hatalarına dair geniş araştırmalar ve deneyler

yapmaktadırlar. Zihnin çalışma sisteminin ikiye ayrıldığını bunlardan birinin otomatik olarak işlev gördüğünü diğersinin ise kavrama ve anlama kapasitesine enerji harcayarak alternatifleri düşünür ve algılamasını ortaya koyar. Buna en güzel örnek hayatında ilk kez hırsızlık yapan kişi ile hırsızlığı her gün sayısız kere yapan insanın tecrübe ve algı yapısı bir değildir. Bazen otomatik sistem yanlış yanılgılara ve önyargılara kapılarak hata yapabilir. Bunun sebebi özgüven, risk analizinin yanlış yapılması ve çevresel dürtülerdir (Kahneman, 2017: 192; Thaler, 2019: 56).

Kahneman ve Thaler tarafından tam rasyonellik ilkesinin geçerliliğini kaybetmesinin tespitleri arasında “*çerçeveleme etkisi (flaming effect)*” ve “*sahiplik psikolojisinin (endowment effect)*” etkin olduğu ifade edilmiştir. Çerçeveleme etkisi sıklıkla olayların başlangıçları ve bitişleri kısmında algının yönetilmesi açısından konuların kategorize edilmesiyle ilgisidir. Örneğin arabayla seyahat ederken yaya kaldırımı görülen noktalarda “*burası okul geçididir lütfen dikkatli geçiniz*” yazması ibaresi ile “*burada hız ihlali yapan bir araç sebebiyle bir çocuk öldü*” yazması arasında farklılık vardır. Sahiplik ise bireylerin ellerindeki objeye karşı duymuş oldukları sempati ve bağ sebebiyle ortaya çıkan işlem maliyetleri açısından iktisadi etkinliği gözardı etmesi olarak tanımlarız. Coase Teoremi bu açıdan eleştiri almıştır (Kahneman, 2017: 105-109; Thaler, 2019: 64-69). Richard Thaler tarafından kaleme alınan “*Anomalies: The Ultimatum Game*” isimli çalışmasında tarafların iktisadi çıkarları için illa hukuki uyumsuzluklarını pazarlık yoluyla çözme ısrarında olmadıklarını ifade ederler (Thaler, 1988). Örneğin bir kişinin köpeği başka bir kişi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Köpeği öldürülen kişi şikayetçi olmuştur. Köpeği öldüren kişi de ceza almamak için tarafla uzlaşmak istemektedir. Köpeğinin cinsinin piyasa değerinin beş katını tarafa vermeye ve hatta aynı cins bir köpeği de hediye etmeyi teklif etmiştir. Bu durumda köpeği öldürülen kişinin sahiplik etkisi uyarınca bu teklifi kabul etmesi beklenebilir mi? İktisadi etkinliği üst düzeye çıksa bile taraf bu teklifi kızgınlıkla kabul etmeyerek mahkeme sürecinin ceza ile sonuçlandırılmasını talep edebilir. Hatta bu köpeğin öldürülmesi kamuoyunun tepkisini toplayarak daha farklı bir hale gelebilir.

2.2.Fiyat Teorisi ve Metalaşan Hukuk:

Hukukun iktisadi analizi fiyat teorisi üzerinden insanı ve değerlerini bir meta olarak kabul etmektedir.

Hukuk ve iktisat bilimlerinin kesişim kümesinde fiyat teorisi önemli bir yerdedir. Hukukun iktisadi analizi bu açıdan yaptırımın fiyatını belirler. İktisat dünyasında

arz ve talebin bir denge noktası varsa hukuk camiasında da ortaya çıkan fiillerin bir fiyatı vardır. Bir fiilin işlenmesi sonucunda karşılaşılan cezalar yüksek düzeydeyse bu fiilin fiyatı da yüksektir. Böylece toplumda yer alan bireyler davranışın fiyatının yüksek olduğunu gördüklerinde bu davranıştan kaçınmaya çalışmaktadırlar. Fiyat teorisinin de temelinde rasyonel insan motifi vardır. İnsanların fiyata karşı duyarlılığı bu noktada rasyonel felsefe üzerinden ölçülür. Menfaatlerine en uygun planlamayı yapan yani bir anlamda ex ante bakış açısını izleyen insan için fiyat teorisi mükemmel bir araçtır.

Fiyat teorisi ile elde edilmek istenen taraflar arasında uygun pazarlık koşullarıyla karşılıklı olarak fayda maksimizasyonudur. Geniş açıdan bakıldığında da bu durum refah artışı ve iktisadi etkinlik demektir. Ancak bu durum her zaman böyle işlemez. Örneğin işsizliğin olduğu bir ekonomide istihdam yapan bir firma personel adayına şu teklifi sunabilir: *“Aylık maaşının bir kısmını asgari ücret üzerinden bankaya yatırılıp geri kalan kısmı şirket içinde elden verilecektir.”* Bu durumda işverenin kazancı asgari ücretin üzerinde istihdam edilen kişilerin asgari ücreti aşan kısım için vergi, sigorta, kıdem tazminatı gibi maliyetleri ortadan kaldırmaktır. Personel adayı içine anlaşma eğer brüt maaş üzerinden sağlandıysa ve aynı ülkede gelir vergisi tarifesi artan oranlı ise yıl sonuna doğru net ücretinde düşüş sağlanabilir. Bu durumda asgari ücretin üzerinde olan kısmın elden alınması mantıklı hale gelebilmektedir. Bu durumun kuralların iktisadi analizi açısından ise etkinliği tartışma konusudur. Bir anlamda kayıtlı ekonomi kayıt dışı ekonomiye dönüşmüş olmaktadır. Devletin vergilendiremediği, gayri safi milli hasılda yeri olmayan bir durum yaratılmaktadır.

Hukuk açısından bakıldığında her eylemin ve sonucunun bir fiyatı vardır. Bazı eylemlerin ve sonuçlarının fiyatı düşük bir ölçekte yer alırken bazıları pahalıdır. Örneğin bir kimsenin sahte fatura düzenleyerek gerçekte var olmayan bir gider faturasını muhasebe kayıtlarına alıp beyannamede kanunen kabul edilen gider olarak göstermesi sonucunda vergi matrahında önemli miktarda bir düşüklük elde ediyor ve ödeyeceği vergi azalıyorsa bu yolu tercih etmesinin en önemli kriteri fiyat teorisi dir. O ülkede sahte fatura kullanmanın yaptırımı eğer yüksekse bireyler ticari faaliyetlerinin zarar görebileceğini hissediyorsa bu yola girmekten çekinirler. Ancak bireyler sahte fatura kullanmanın maliyeti ile vergi kaçırma eyleminin faydası arasında vergi kaçırılmayı etkin görüyorsa sahte fatura kullanmanın fiyatı düşüktür.

Sözleşme teorisinde fiyat teorisi önemli bir kalıptır. X kişinin Y kişisinden borç almayı düşündüğünü ve bu borcu belirtilen tarihte ödeyeceğini aksi takdirde belli

cezai şarta katlanacağı orataya koyulabilir. Bununla birlikte de eğer sözleşme gününden önce taraflardan biri cayarsa diğerine cayma akçesi ödeyeceğini ifade etmiştir. İlk ihtimalde X kişisi sözleşmeye bir gün kala Y kişisinden borç alacağına çok daha uygun oranda L Bankasından borç almayı tercih etmiştir. Bu durumda X kişisi Y kişisine cayma akçesini ödeyebilir. Hem X hem de Y tarafından fiyat teorisi uygun noktaya gelmiştir. Ancak bu durumda güven ve etik ilkelerinin negatif duruşa geçtiği söylenebilir. Herşey menfaat üzerine kurulu olduğunda toplumsal ahlak ne ölçüde gerçekleşebilir? Bunun bir başka örneği de aile hukuku üzerinden verilebilir. Çekişmeli bir boşanma davasında taraflardan biri diğerinin aile hukukuna dair sorumluluklarını yerine getirmediğini ispat ederek tazminat isteminin kabul edilmesi için evlilik birliğinden doğan on yaşındaki çocuğunu tanık olarak mahkemeye getirmek istemektedir. Davacı olan taraf açısından bu durum hâkimin kararını menfaati yönünde etkileyebilecek bir durumdur. İktisadi etkinlik rasyonel olarak artış gösterecektir. Ancak çocuğun duygusal gelişimine dair oluşabilecek psikolojik durumlar nasıl hesaplanacaktır?

Hukukun iktisadi analizi fiyat teorisi üzerinden insanı ve değerlerini bir meta olarak kabul etmekle suçlanır. Bireyin iktisadi çıkarı kadar sosyal, kültürel ve psikolojik gelişimi de önemlidir. Bunların bir kenarı bırakılmak suretiyle yalnızca iktisadi faydanın öne çıkarılması tercihlerin bu yönde yapılmasını sonuç olarak toplumsal ahlakın ikilemlere girmesine neden olacaktır.

2.3.Hukukun Gerçek Amacı:

Hukukun iktisadi analizi hukuku gerçek amaçlarından uzaklaştırmaktadır.

Hukukun iktisadi analizi perspektifine önemli bir eleştiri de hukukun gerçek amacının ne olduğu sorusuyla gelmiştir. Çünkü devletin ekonomideki yeri ve önemi araştırılırken devletin gayelerinden biri iktisadi etkinlik olduğu kabul edilse bile hukuki uyuşmazlıklarda bunun gerçekleşmesi araştırma konusu olmuştur. Hukukun ana felsefesinde yer alan adaleti tesis etme, hakkaniyete uygun karar verme, yargılamanın gerçeği açığa çıkarması gibi amaçlarının yerine etkinlik, fiyat teorisi, fayda maksimizasyonu terimlerinin mi geleceği konusu eleştirmenler açısından kuşkuyla karşılanmıştır.

Hukuk ve iktisat görüşünün ilk dönemlerinde Kurumsal İktisat yazarlarının her iki disiplini ortak bir kümeye alma çabalarının yeri büyüktür. John R. Commons etkinlik kavramını “*Law and Economics*” adlı eserinde iktisat ve hukuk görüşünün ortak paydasında görmez. Çünkü Commons’a göre hukuk etkinlik açısından çok

uygun bir kurum değildir. Hukukun etkinlik sistemiyle çalışması devletin sosyal fayda anlayışına uygun düşmeyebilir. Etkinlik bir iktisadi kavram olarak üretimin bir parçasıdır. Hukuk sistemi ve hukuki kurumlar etkinlik bazlı bir üretime girdikleri takdirde sürekli marjinal faydanın üretileceği bir yer olduğu konusunda görüş bildirmiştir (Commons, 1925).

Etkinliğin iktisadi olarak ölçülmesinde iki önemli analiz çeşidi vardır. Bunların başlıcalarından biri Pareto diğeri Kaldor-Hicks modelidir. Her iki modelde de üç taraf vardır. Karşılıklı gelen iki taraf ve toplumdur. Hukuki uyuşmazlıkta her iki taraf kazanıyor ve dolayısıyla toplumda bundan pozitif etkileniyorsa ya da kazanan taraf kaybedenlerin zararını karşılayabiliyorsa ve toplam refah bundan etkileniyorsa bu durumda etkinlik geçerlidir. Kazananlar için denkleştirme ölçütü çok yüksek bir bedel değildir. Kaybedenler açısından ise bir nebze olsa nefes demektir. Bu bakış açısı Posner'in eserlerinde sıklıkla geçer. Hukuk ve iktisat görüşünün yeni nesil en önemli temsilcilerinden kabul edilen Posner tarafların fiyat teorisi üzerinden tazminat odaklı bir yaklaşımla tatmin olacağından bahsetmektedir.

Piyasanın hakimiyeti ve mekanizmasının aynı şekilde hukuk üzerinde yansımaya odaklanan etkinlik bazlı görüşte adalet ve eşitlik ilkeleri ön planda değildir. Önemli olan tarafların karşılıklı olarak müzakere yetenekleriyle kendileri için en iyinin ne olduğuna karar vermesidir. Bu bir tercih ve iletişim sürecidir. Toplumsal bir temelin varlığı bu ilişkileri kurmak açısından gereklidir. Posner bu noktada kurallar ve kurumların yalnızca bir araç olduğunu adaletin dağıtıcı bir şekilde devlet tarafından sağlanmasından ziyade tarafların bu ilişkileri kendi aralarında çok daha verimli kurabileceğini ifade eder.

Adalet ilkesinin bir kenarı atılarak salt etkinlik bazlı bir hukuk sistemi düşünülmesinin sakıncaları açısından Guido Calabresi eleştirilerde bulunmuştur. Calabresi üretim üzerine yaptığı açıklamalarda iş kazaları ve sorumluluk üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre işverenlerin işgücünün ucuz olduğu bir piyasada işçilerin iş güvenliğini ve sağlığını düşünme gibi bir maliyete katlanmalarına gerek olmadığını söyler. Bir işçinin kazayla bir uzvunu makinaya kaptırarak kaybetmesi sonucunda işveren çok cüzi bir bedel ödeyerek uyuşmazlığı çözebilir (Calabresi, 1970: 71-72). Niteliği açısından bakıldığında işveren kazançlı çıkmıştır. İşçi işgücü piyasasının ucuz olduğu bir toplumda bir miktar tazminat elde etmiştir. Hukuk bu durumda etkin olsa bile adil midir?

Her iki açıdan da bakıldığında hukukun amaçları çok çeşitli olabilir. Bu amaçları yerine getirmede toplumun tabiatı önemlidir. Hukuk ve iktisat ile hukukun iktisadi

analizi düşünürlerinin henüz belli aşamalarda olan görüşlerine anti tez mahiyetinde görüşlerde doğmaktadır. Ancak sürecin gelişimi ve piyasa ekonomisinin seyri birlikte değerlendirilmelidir.

3. JAMES M. BUCHANAN'IN RICHARD A. POSNER'İN HUKUKUN İKTİSADİ ANALİZİ TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ: İyi İktisat – Kötü Hukuk⁵

Kamu tercihi teorisi (public choice theory) ve anayasal iktisat (constitutional economics) yaklaşımının öncüsü, 1987 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi olan James M. Buchanan 1973 tarihli “Good Economics-Bad Law (İyi İktisat, Kötü Hukuk)” isimli makalesinde “*hukuk ve iktisat kesişiminin en kapsamlı girişimi*” olarak tasvir ettiği Richard A. Posner’in “Economic Analysis of Law (Hukukun İktisadi Analizi)⁶” isimli eserine yönelik muhtelif eleştiriler dile getirmiştir.

Hemen belirtelim ki Posner, hukukun iktisadi analizinin öncü ismidir, ceza hukuku, rekabet hukuku, sözleşme hukuku, insan hakları hukuku gibi bir çok konuda sayısız eserler vermiş bir hukukçudur (Aktan & Yay, 2019: 39-40). Buchanan’ın eleştirilerine değinmeden henüz çalışmasının başında Posner’in hukukun iktisadi analizi yaklaşımının baş yapıtı kabul edilen söz konusu eseri hakkında yaptığı tespitler şu şekildedir (Buchanan, 1974: 484):

“Posner’in öğrettiği Chicago tarzı iyi iktisat, hiç iktisat bilmemekten ya da akademinin kenarındaki şarlatanlardan ve gazetecilerden kolayca kapılan kötü iktisattan daha iyidir. Ancak iyi (ya da kötü) iktisadın uygulanması yasal bir ortamda gerçekleşir. Eğer bu ortamın değişmez olduğu kabul edilirse, pragmatik kriterler elbette kontrol edici olacaktır. Bununla birlikte, daha geniş felsefi kriterler getirilirse, yasanın kendisi değerlendirilmelidir ve kötü veya yanlış yönlendirilmiş bir yasal süreç anlayışı içinde uygulanan iyi iktisadın, acilen ve yeniden ihtiyaç duyulabilecek yapısal, prosedürel değişiklikleri teşvik etmesi gerekmez. Posner’in çalışması bu açıdan benim testimi geçemiyor. Hukukun iktisadi analizinin içine yerleştirildiği hukuksal-idari ortam ya da çerçeve eleştirel bir şekilde incelenmiş gibi görünmemektedir.”

⁵ Başlık, 1987 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi James M. Buchanan’ın 1974 tarihli “Good Economics-Bad Law” isimli çalışmasına atfen kullanılmıştır. Buchanan, söz konusu çalışmasında Posner’in hukukun iktisadi analizi perspektifine yönelik muhtelif eleştiriler dile getirmiştir. Buchanan’ın çalışması için bkz.: (Buchanan, 1974).

⁶ Posner’in çalışması için bkz.: (Posner, 1973).

Posner'e göre hukuki etkinliğini arttırmak için hukuku "iktisadi etkinlik" gibi kavramlar ile birlikte ele almak önem arz etmektedir (Posner, 1981: 1). Posner, iktisadi kavramların hukukun tüm alanlarında (sözleşme, mülkiyet, ceza, aile, ticaret vs.) kullanılabileceğini, birçok hukuki doktrinin ve usul kurallarının iktisadi açıdan izahının mümkün olduğunu iddia etmiştir. Posner, hukukun bu şekilde iktisadi analizini ise yukarıda da değindiğimiz gibi iktisadi etkinlik kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır. Buchanan'ın makalesinde eleştiriler getirdiği hususların başında da Posner'in hukukun iktisadi analizinin temel unsuru olan ekonomik etkinlik kriterine verdiği değer gelmektedir.

Hırsızlık ve tecavüz gibi iki büyük suç örneğini ele alan ve eleştirisini bu örnekler üzerinden dile getiren Buchanan'a göre, iktisadi etkinlik bir tecavüzcünün veya hırsızın elde ettiği faydalar potansiyel mağdurların uğradığı kayıpları aştığı takdirde oldukça saçma değerlendirmelerin ortaya çıkacağı açıktır. Buchanan bu durumu şu şekilde yorumlamaktadır (Buchanan, 1974: 485):

"Posner, maksimum değer ya da etkinlik kriterinin görece sınırsız uygulanabilirliği konusundaki ısrarı nedeniyle, bana göre saçmalığa yaklaşan bu argümanın tuzağına düşmüştür."

Buchanan, çalışmasının ilerleyen bölümlerinde iktisadi etkinlik üzerine eleştirilerini daha da ileriye taşımakta hukukun iktisadi analizi ile birlikte hukukun aşınacağını iddia etmektedir (Buchanan, 1974: 485):

"Karşılıklı kazançlar söz konusu olduğunda, taraflar potansiyel olarak gerçekleştirilebilir artı değeri yakalamak amacıyla ticaret başlatmak için motive olacaklardır. Karşılıklı kazanç söz konusu olduğunda ticareti engelleme ya da durdurma girişimleri maliyetli kaçamakları teşvik eder. Kolektif kararlar verenler, iktisatçıların öğretisinin (hukukun iktisadi analizinin) bu temel sonucunu anlamakta başarısız olurlarsa, toplumda hukuk ciddi şekilde aşınabilir."

Buchanan, 1973'ün sonlarına doğru ABD'de özellikle hukukçu kimliğine sahip politikacıların kaynakların tahsisi üzerinde zorunlu kontroller getirme ve potansiyel talep sahipleri arasında kalorifer yakıtı ve gaz hattının karneye bağlanması gerekliliği hakkında hukukun iktisadi analizi perspektifinden önerdiği çözümlerin toplumda büyük bir kaos yaratacağına ve sosyal maliyetlerine vurgu yapmaktadır. Oysa, Buchanan'a göre piyasa ekonomisinin sosyo-politik işlevi, insan davranışları üzerinde içsel etik kısıtlamalara ve/veya dışsal yasal-yönetmel-siyasi kısıtlamalara

başvurma gerekliliğini en aza indirmektir. Dolayısıyla da, insanların özgürce ticaret yapmalarına izin verildiği ölçüde, siyasi veya idari otoriteye çok az ihtiyaç duyulur (Buchanan, 1974: 486).

Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere, Buchanan “sınırlı devlet” anlayışını benimsemiş ve mal ve hizmetlerin mümkün olduğu ölçüde “piyasa” tarafından sunulması gerektiğini savunmuştur. Öncülüğünde gelişen anayasal iktisat yaklaşımı, devleti yönetenlerin güç ve yetkilerinin (harcama, vergileme, borçlanma, para basma vs.) anayasal normlar ile sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır. Buchanan’a göre “sınırsız devlet” günümüz demokrasilerinde yaşanan yozlaşmaların ve iktisadi problemlerin temel kaynağıdır, şayet devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılmaz ise aşırı bir şekilde büyüyecektir (Aktan, 1997: 163-164).

Belirtilen örnekte, piyasa fiyatlandırmasının sınırlı yakıt kaynaklarını potansiyel kullanıcılar arasında paylaşımına izin veriliyor ve bu teşvik ediliyorsa, sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik gönüllü davranışlara yönelik teşviklerin başarısının kritik öneme sahip olması gerekmecektir (Buchanan, 1974: 486).

Buchanan, Posner’in kitabında muhtelif hataların yer aldığını belirtmekle birlikte, çok karmaşık konuların olduğunu da değinmektedir. Buchanan, özellikle vergilendirme konusunda düzeltilmesi gereken belirsizliklere önemle vurgu yapmaktadır. Çalışmasının ilerleyen bölümlerde eleştirilerini arttıran Buchanan şu önemli tespiti yapmaktadır (Buchanan, 1974: 489):

“Bir faaliyet olarak “hukuk” un işleyişi, “sosyal gelişim” için açık kriterler tarafından yönlendirilmez ve yönlendirilmemelidir. Bu vizyonda hukuk, bireylerin kendi işlerini öngörülebilir bir şekilde ve en az dış müdahale ile planlayabilmeleri için gerekli çerçeveyi sağlayan stabilize edici bir kurumdur. Bununla birlikte, bu takdirin yokluğu Posner’in çalışmasına gölge düşürmekte...”

Buchanan’ın çalışmasında yönelttiği aşağıdaki sorular ise makalesinin başlığındaki “kötü hukuk” tanımını açıklar niteliktedir (Buchanan, 1974: 491):

1. Taraflar arasında hakların uygun bir şekilde tanımlanmasına ilişkin bir anlaşmazlığı çözme zorunluluğu ile karşı karşıya kalan yargıç, iktisatçının etkinlik kriterine doğrudan mı yoksa araçsal anlamda mı başvurmalıdır?

2. Yargıcın karar verirken, karşı karşıya olduğu mevcut kurumsal ortamda sunulan kriterlerden başka kriterlerle yönlendirilmesini önermek “*kötü hukuk*” değil midir?

Buchanan çalışmasında “*anayasal demokrasi*” nin önemine ayrıca değinmektedir. Anayasal demokrasi, birey haklarının ve devlet haklarının anayasa içerisinde doğru bir biçimde tespit edilmesi ve sınırlarının açık olarak belirlenmesi demektir (Aktan, 2016: 15). Buchanan’ın anayasal demokrasiye verdiği önem şu satırlarda görülmektedir (Buchanan’dan aktaran Aktan, 2017: 24): “*Bugün için demokrasi kavramı tamamen boş bir anlam ihtiva etmektedir. ‘Anayasal’ kelimesi, ‘demokrasi’ kelimesinin bir öneki olarak kullanılmalıdır. Demokrasinin temel ilkelerinden birisi olan bireysel özgürlük, ancak devletin faaliyet alanı ve çerçevesinin anayasal normlarla sınırlandırılması halinde bir anlam ihtiva edebilir.*”

Buchanan’a göre Posner’in hukukun iktisadi analizi anayasal demokrasinin temel kurumları açısından hatalar üreten ve karışıklığa yol açan bir yapıya sahiptir. Buchanan’a göre anayasal demokrasinin temel yapısı şu üç unsur barındırmaktadır (Buchanan, 1974: 491):

“1. Birey ve grupların bir şeyler yapma haklarını tanımlayan ve kolektif kararların hangi kurallar çerçevesinde alınacağını tanımlayan “anayasa”,

2. Haklar ve kurallar dizisi dahilinde çatışan taleplerinin yargılanacağı ve karara bağlanacağı “hukuk kurumları”,

3. Anayasada belirtilen kurallar dahilinde “kamu iyiliği” ni arttırdığı düşünülen kolektif karar alma sürecinin anayasada düzenlenmiş “kurallar”.

Her ikisi de “yasama” olarak yorumlanabilecek 1 ve 3’ü ideal olarak karakterize eden sözleşmesel süreçler, farklı yapı unsurlarına rağmen, tabii ki, uygun bir şekilde tanımlanmış iktisadi etkinlik ve maksimum değer kriterlerini karşılamalıdır.

Problem ise yargıçların 2. maddedeki rolünü terk ederek 1. ya da 3. sürece, yani anayasanın yapımı ve kamu iyiliği üretme sürecine müdahale etmeye kalkışması halinde ortaya çıkmaktadır.”

Ekleme gerekirse Buchanan, hukukun iktisadi analizinin anayasal demokrasiye dönüşü hızlandırmak yerine önleyeceğini belirtmektedir. Buchanan’ın diğer eleştirileri şu şekildedir (Buchanan, 1974: 492):

“Hukuk fakültelerimizde ve üniversitelerimizde nispeten az sayıda akademisyen ve çalışan politikacılar ve hukukçular arasında daha da az sayıda kişi anayasal demokrasinin temel yapısını anlamış görünmektedir... Eğer avukatlar ve hukuk fakülteleri, daha bilgili potansiyel yasa koyucular ve yasa koyuculara danışmanlar olmak için eğitimlerine daha fazla iktisadi katmaya çalışırlarsa, desteğim niteliksiz olmaya devam edecektir...Hukuk eğitime daha karmaşık iktisadi dahil etmenin fırsat maliyetleri, temel anayasal kuralların daha iyi anlaşılmasına yönelik kaybedilen fırsatlarla ölçülebilir. Her şey hesaba katıldığında, “iyi hukuk”, eğer gerçekten de alternatiflerin seçimi olabilirse, “iyi ekonomi” ye karşı kesinlikle kendi yerini tutacaktır.”

Posner’in 1987 tarihli “The Law and Economics Movement (Hukuk ve İktisat Hareketi)” isimli makalesinde Buchanan’ın çalışmanın bu bölümünün başlığını da oluşturan söz konusu makalesine yönelik eleştirilerini dile getirmek, Posner’in Buchanan’ın kendisine yönelik eleştirilerine karşı düşüncelerini anlama açısından önem arz etmektedir. Posner’ göre (Posner, 1987: 6-7):

“James M. Buchanan (1974), bir dizi neo-Avusturyalı iktisatçıyla birlikte, hukukun, zenginliği en üst düzeye çıkarmak için tasarlanmış araçsal bir değişken olarak kullanılmaması gerektiğini savunuyor. Ona göre, yargıçlara iktisadi karar verme görevi verilmemelidir, çünkü onlar bu kararları akıllıca verecek eğitim ve bilgiye sahip değildir, bu nedenle piyasa ve piyasa dışı davranışlar için istikrarlı ancak belirgin bir arka plan çerçevesi oluşturmak amacıyla mevcut kuralları kullanmalıdırlar. Bu durum, hukukun iktisadi analizine yönelik bir itirazdır...Hukuk o kadar iyi anlaşılmamıştır ki, onu geliştirmenin doğru yolunun yargıçları iktisadi açıdan daha bilgili hale getirmek mi, yoksa mevcut kurallara daha itaatkar kılmak mı olduğu konusunda kesin bir görüşe sahip olunabilir.”

Posner, Buchanan’ın hukukun araçsal kullanılmaması gerektiği görüşüyle, 1974 Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Freidrich A. Von Hayek ve diğer bazı neo-Avusturyalı iktisatçı ile benzer görüşlere sahip olduğuna vurgu yapmakta ve bu görüşlerin hukukun iktisadi analizini dışladığına değinmektedir. Ancak, Posner’e göre, hukuk salt pozitif tespitlerle kendi kendini güncelleyemeyeceğinden, hukukun iktisadi analizi bir mecburiyettir (Dülger, 2020: 251-252).

Hiç şüphesiz Posner’in hukukun iktisadi analizi perspektifi, hem hukuk ve iktisat yaklaşımına hem de hukukun iktisadi analizine büyük katkılar sağlamıştır. Ancak, Posner’in hukukun iktisadi analizinin birçok yönden haklı eleştirilere maruz kaldığı unutulmamalıdır (Yay, 2019: 432).

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

SONUÇ

Hukuk ve iktisat bilimlerinin yakınlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan hukukun iktisadi analizi hiç şüphesiz son dönemlerde dikkat çeken ve hukuk hukuk bilimine yeni bir bakış açısı getiren bir yaklaşımdır, ancak hukuk ve iktisat bilimlerinin yakınlaşması ve ortak bir dil yaratmalarına karşın özellikle entelektüel çevreler ve akademi dünyası bir dizi eleştiri yöneltmiştir. “*Neoklasik iktisat düşüncesindeki insan ile hukuki açıdan hak ve özgürlüklere sahip olan insan aynı kişiler midir?*” sorusu eleştirilerin gelişimini de değiştirmiştir. İnsana atfedilen değer ve ondan beklenen performansın sonucuna bel bağlanan bir yargı sistemi matematiksel bir analiz olarak kabul edilmiştir. Bu açılardan bakıldığında kimi zaman iktisat okulları arasında da görüş farkları olduğu ortadadır. Düşünürlerin çalışmaları etrafında gelişen öğretinin eksik veya eleştiriye açık yönleri olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu çalışmada muhtelif görüşlerine yer verdiğimiz Buchanan başta olmak üzere birçok önemli ismin haklı eleştirileri olduğu görülmektedir. Özellikle iktisat terimlerinin hukukun doğasının önüne geçtiğini ahlak ve adalet gibi kavramların yozlaşabileceği korkusundan dolayı endişeler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C., (2016), İdeal Bir Siyasal Sistem Arayışı ve Anayasal Demokrasi, 8 (2): 1-20.

Aktan, C. C., (2017), Demokrasi Eleştirisi ve Demarşi, Ankara: Orion Kitabevi.

Aktan, C. C., (2020), Davranışsal Politik İktisat, Konya: LiteraTürk Academia Yayıncılık.

Aktan, C. C., (2021), Nobelite: Hukuk ve İktisat Yaklaşımının Öncüleri, Ankara: Astana Yayıncılık.

Aktan, C. C. ve Yay, S., (2019), Kurallar ve Kurumlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aktan, C. C. ve Yay, S., (2021), Hukuk ve İktisat Yaklaşımı, Hukukun İktisadi Analizi ve Kurumsal İktisat, içinde: (ed: C. C. Aktan), Kurumsal İktisat, Ankara: Astana Yayıncılık, ss. 9-20.

Buchanan, J. M., (1974), Good Economics-Bad Law, Virginia Law Review, 60 (3): 483-492.

Calabresi, G., (1970), The Costs of Accidents: A Legal and Economic Analysis, New Haven: Yale University Press.

Commons, J. R., (1925), Law and Economics, The Yale Law Journal, 34 (4): 371-382.

Dülger, M., (2020), Hukuka Ekonomik Yaklaşımın Toplumsal Dayanakları, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Kahneman, D., (2017), Hızlı ve Yavaş Düşünme, (Çev: F. Deniztekin & O. Ç. Deniztekin), İstanbul: Varlık Yayınları.

Lacey, N., (2008), The Prisoner's Dilemma, (Ed: M. Hough, R. Allen, & E. Solomon), içinde: Tackling Prison Overcrowding, Cambridge: Centre For Crime and Justice Studies, ss. 9-24.

Lobel, O. & Amir, O., (2009), Stumble, Predict, Nudge: How Behavioral Economics Informs Law and Policy, Columbia Law Review, 108: 1-41.

Posner, R. A., (1973), Economic Analysis of Law, Boston: Little, Brown and Co.

Posner, R. A., (1981), The Economics of Justice, USA: Harvard College.

Posner, R. A., (1987), The Law and Economics Movement, The American Economic Review, 77 (2): 1-13.

Simon, H. A., (1959), Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science, The American Economic Review, 49 (3): 253-283.

Simon, H. A., (1990), Bounded Rationality, (Ed: J. M. Eatwell), içinde: Utility and Probability, London: The New Palgrave. Palgrave Macmillan, ss. 15-20.

Sunstein, C. R. & Lopes, L., (2000), Behavioral Law and Economics, Cambridge: Cambridge University Press.

Thaler, R. H., (1988), Anomalies: The Ultimatum Game, Journal of Economic Perspectives, 2 (4): 195-206.

Thaler, R. H., (2019), Akıllı İnsanların Mantıksız Kararları, (Çev: Z. Akın), İstanbul: Pegasus Yayınları.

Yay, S., (2019), Hukukun İktisadi Analizi: Richard A. Posner'in Hukuk ve İktisat Yaklaşımına Katkıları, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ek Sayı: 415-440.

Zenginer, H. O., (2022), Hukuk ve İktisat: Hukukun İktisadi Analizinin Teorisi, Gelişimi ve Uygulamaları, Journal of Emerging Economies and Policy, 7 (1): 327-347.

Zenginer, H. O. (2023). Kurumsal İktisat Okulları Perspektifinden Devletin Ekonomideki Yeri ve Hukuk İlişkisi. İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

SİGORTA ACENTELEİNİN HUKUKİ GENEL SORUNLARI VE BU SORUNLARIN NEDEN OLDUĞU OLUMSUZLULARA YÖNELİK ERZURUM İLİ ARAŞTIRMASI

Yavuz KOTAN¹

Sigorta Uzmanı

E-mail: yavuzktn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9898-9755

Öz

Bu çalışmada sigortacılık sektöründe yaşanan sorunlardan olan acentelik açılma sorunları, komisyon oranaları, haksız rekabet ortamı, fiyat tutarsızlıkları, teknik bilgi eksiklikleri gibi sorunlar ele alınmış ve çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Acentelerin karşılaştığı bu sorunlar gün geçtikçe büyümekte ve telafisi edilemeyen olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Bu olumsuz sonuçlar acentelerin gelişimi engellemekte ve hatta acentelerin piyasadaki önemini yitirmesine ve kapanmasına sebebiyet vermektedir. Oysa Sigortacılık sektöründe acenteler poliçe üretiminde önemli bir paya sahiptir. Bu paya sahip olan sigorta acentelerin kapanması piyasayı olumsuz olarak etkileyecektir. 2022 yılı bazında üretilen sigorta ürünlerinin %62,38 gibi büyük bir bölüme sahip olan pirimler sigorta acentelerinde üretilmektedir. Bu yüksek paya sahip olması yanı sıra müşteriler ile birebir iletişim içerisinde ve sahada olmasına rağmen büyük sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlarla kalmayıp bankaların ve araç servislerinin sigortacılık faaliyetlerinkinden dolayı haksız rekabete girmesi acenteleri zor durumda bırakmıştır. Erzurum ilinde faaliyet gösteren toplam 96 acentenin

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ **Sorumlu Yazar:** yavuzktn@gmail.com

Atıf (APA): Kotan, Y, (2024), Sigorta Acentelerinin Hukuki Genel Sorunları ve Bu Sorunların Neden Olduğu Olumsuzluklara Yönelik Erzurum İli Araştırması, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 228-242..

tamamı baz alınarak bu acentelerin ne gibi sorunlarla karşılaştıklarını ve bu sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sigortacılık sektörü, acenteler, police üretimi*

Alan Tanımı: *Sigortacılık*

GENERAL LEGAL PROBLEMS OF INSURANCE AGENCIES AND THE ERZURUM PROVINCIAL RESEARCH ON THE NEGATIVES CAUSED BY THESE PROBLEMS

Abstract

In this study, problems such as agency opening problems, commission rates, unfair competition environment, price inconsistencies, lack of technical knowledge, which are among the problems experienced in the insurance sector, were discussed and solutions were tried to be produced. These problems faced by the agencies are growing day by day and cause irreparable negative consequences. These negative results hinder the development of agencies and even cause agencies to lose their importance in the market and to be closed. However, in the insurance sector, agencies have an important share in policy production. The closure of insurance agencies that have this share will adversely affect the market. Premiums, which have a large portion of 62.38% of the insurance products produced on the basis of 2022, are produced in insurance agencies. Despite having this high share and being in one-to-one communication with customers and being in the field, it has major problems. Not only with these problems, the unfair competition of banks and car services due to insurance activities left the agencies in a difficult situation. Based on all of the 96 agencies operating in Erzurum province, this study was conducted in order to find out what kind of problems these agencies encounter and to find solutions to these problems.

Key Words: *Insurance, agents, policy generation*

JEL Code: *G22*

1. GİRİŞ

Sigorta sektörü ülke ekonomisine büyük oranda katkı sağlar. Ülkemizde Sigorta sektörünün 2022 yılında pirim üretimi 235 milyar lira olduğu resmi kayıtlarımıza geçmiştir. Sigorta sektörü iş imkânı sunması ile kalmayıp sağladığı kaynaklarla kendini durmadan yenileyen ve geliştiren bir sektör konumundadır. Sanayinin fazla gelişmediği iller içinde sigorta sektörü iş istihdamı için önemlidir. Erzurum ilinde bu sektör işsizliğe büyük oranda istihdam sağlamaktadır. Erzurum ilinde bulunan 96 acentenin erzurum ekonomisine katkısı 165.000.000 tl üzeridir. Bu bakımdan bu sektör erzurum ili için fazlası ile önemlidir. gerek sigorta şirketlerinin bölge müdürlüklerindeki iş istihdamı gerekse banka ve acentelerin sigorta sektörü olarak Erzurum iline iş istihdamı sağlaması fazlası ile önemli bir paya sahiptir.

Sigorta üretim primi değişik dağıtım kanalları yoluyla yapılmaktadır. Bu dağıtım kanalları acenteler, bankalar, brokerler ve merkezlerdir. Bu üretimde en büyük paya sahip olan dağıtım kanalı acentelerdir. Müşteriler ile birebir ilişkide olmaları, bireylere sigorta ürünlerini pazarlamaları ve tanıtımını yapmaları, sahada aktif görevde bulunmaları bakımından bunun yanı sıra şirketlerin şahıslara, şahısların ise şirketlere ulaşım sağlamasında bir ağ olan acenteler, sigorta sektöründe göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir yere sahiptir. Bütün bunların getirdiği sorumluluklar acentelerin iş yükünü artırmakta ve bu iş yükünün getirdiği sorumluluklar acenteleri sigorta sektöründe daha önemli bir konuma getirmekte. Acentelerin Sigorta sektöründe Önemli bir konuma gelmesi bu sigorta acentelerinin gün geçtikçe sayılarının artmasına neden olmuştur. Bu kontrolsüz artışın büyük sorunların ortaya çıkmasına hatta telafisi olmayan sıkıntıların olmasına sebebiyet verecektir.

Bu çalışmamızın amacı sigorta acentelerinin karşılaştıkları sorunların tesbitine yöneliktir. Erzurum ilindeki sigorta sektörünün potansiyelinin kat kat fazlası ile acente açılmasına izin verilmesi, bankaların sigorta poliçesi düzenlemesi , yetkili araç servislerin acentelik açabilmesi ve faaliyet göstermesi ve dahi bunlarla kalmayıp bazı zincir marketlerinede bu yetkinin verilmesi büyük sorunlardandır.

2. SİGORTA ACENTELİĞİ

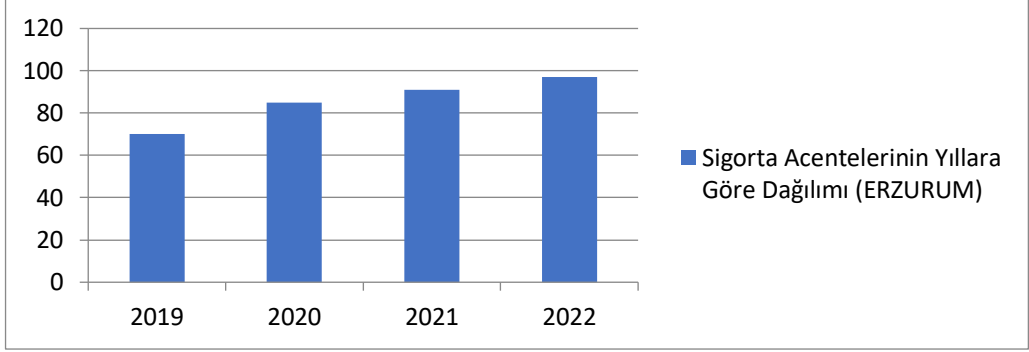
Gerçek kişi sigorta eksperleri, bu faaliyetlerine devam ettikleri sürede esnaf veya tacir sıfatıyla mesleğin niteliği ile bağdaşması mümkün olmayan başka bir işle uğraşamaz (www.segem.com.tr). Uygulanan bu kanun sigorta acenteleri için

geçerli iken bu kanun bankar, araç servisleri, zincir marketler için geçerli değildir. Buda acenterin haksız rekabete girmesine neden olmuştur. İstihdam sağlayıcı etkisi ile sosyal refah seviyesinin yükselmesine katkısı sağlayan sigorta acenteleri, sermaye piyasasına büyük ölçüde fon yaratabilecek bir potansiyele sahip bulunmaktadır (Kahya, 2000:24). Sigorta acenteleri faaliyete başlamadan önce Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) nezdindeki levhaya kayıt olmaları gerekmektedir. Faaliyet gösteren sigorta acentelerinin bilgileri TOBB ve illerdeki Ticaret ve Sanayi Odalarından öğrenilebilir (<http://www.tobb.org.tr>). Sigorta acentesi şirketleri temsil ederek bireylerin günlük yaşam ve faaliyetlerini teminat altına alarak sürdürülmesini sağlayarak onları risklere karşı korumaktadır. Şirketleri temsil ettiği gibi sigorta ürünlerini sattığı bireyleride temsil etmektedir. Bu bakımdan sigorta sektöründe dağıtım kanallarından biri olan acenteciliğin önemi fazlası ile büyüktür.

3. ERZURUM İLİNDEKİ SİGORTACILIK SEKTÖRÜNDE ACENTELERİN YERİ VE ÖNEMİ

Erzurum ilinin sanayi bakımından fazla gelişmemesinden dolayı oluşan işsizliğe bu acenteler büyük oranda istihdam sağlamaktadır. 2022 itibari ile Erzurum ilinde bulunan 96 acentenin erzurum ekonomisine katkısı 165.000.000 tl üzeridir. Türkiye İstatistik Kurumu Erzurum Bölge Müdürlüğü 2021 yılı Ocak ayı işsizlik oranlarını açıklamış 2021 yılı Ocak ayında bir önceki aya göre bin kişi azalarak 3 milyon 861 bin kişi olduğunu belirtmiş 2022 yılında ise bu işsizlik oranı düşüş göstermiştir. İşsizlik oranı ise 0,4 puanlık azalış ile yüzde 12,2 seviyesinde gerçekleştiği belirtilmiştir (www.tuik.gov.tr). Bu bağlam da Erzurumdaki bu işsizlik oranını düşürmede en önemli faktör sigorta acentelerinin sağladığı istihdamdır. Bundan dolayı acentelerin sağladığı bu istihdamdan dolayı Erzurum ili için önemi bir hayli fazladır. Lakin acente sayılarının gün geçtikçe sayılarının artması acenteleri zor durumda bırakmış işleyişleri bakımından kendilerini geliştirememiştir.

Şekil 1. Erzurumda faaliyet gösteren acentelerin yıllara göre dağılımı

(www.erzurumtso.org.tr) Erzurum ticaret ve sanayi odası

Tablo birden anlaşıldığı üzere Erzurum ilinde 2019 yılında 70 sigorta acentesi varken 2020 yılında 85 sigorta acente sayısına ulaşmıştır. 2021 yılında ise sigorta acente sayısı 91 iken 2022 yılında faaliyet gösteren sigorta acente sayısı 96 ye ulaşmıştır. Sigorta acente sayılarının her yıl artması belirli olan kar marjının düşmesine neden olurken sigorta acentelerinin verdikleri hizmet kalitesinde düşmesine de sebebiyet vermiştir.

4. SİGORTA ACENTELERİN YAŞADIĞI SORUNLAR

Sigorta kavramının sosyo-kültürel ve ekonomik yapı içinde gerekli yere sahip olmaması; sigorta acentelerinin yaptığı hatalı sigortacılık uygulamalarıyla sigortaya karşı oluşan yanlış düşünceler, sigorta talebine yönelmeyi teşvik eden bir ekonomik gelişme düzeyinin ortaya çıkamaması sigorta sektörünün gelişmesini engellemektedir (Saran, 1998:19-27). Sigorta acentelerinin, yaşadıkları bazı sorunlar acenteleri çok zor durumda bırakmaktadır. Bunlardan bazıları; Bankaların poliçe üretmek için müşterilerini mecburi tutmaları, bankaların kredi sağlama esnasında faiz indirimi gerekçesi ile sigorta ve poliçe satması, internet sigortacılığının yaygınlaşması, dağıtım kanallarının fazlalığı, banka-broker-internet-oto plaza kaynaklı rekabet gibi sorunlar acentelerin olumsuz yönde etkilemektedir (Karaman, 2020:12). Sigorta acentelerinin de yetişmiş elemana ihtiyacı var iken bu kendini geliştirmiş personelin çok düşük bir kısmının sigorta şirketlerinde istihdam edilebiliyor olması geriye kalanların farklı sektörlere gitmesine neden olmaktadır. Sigorta şirketleri ise; kendi personelinin hizmet içi eğitim vermek için kaynak harcayarak yetiştirmek zorunda kalmaktadır. (Oksay, 2007:196-231)

Sigorta acentelerinin karşılaştığı sorunlar başlıca bir kaç başlık altında incelenmiştir. Bunlar; Komisyon Oranlarının Düşük Olması, Acente Sayılarının Gül Geçtikçe Artması, Araç Servislerinin, Zincir Marketlerin ve Bankaların Gösterdikleri Sigorta Faaliyetlerinden Kaynaklanan Haksız Rekabet, Acenteler arası Rekabetin Kar marjını Düşürmesi, Sigorta Şirketlerinin Hasar Ödemelerini Geciktirmesi, Sigorta Şirketlerinin Acente Sorunlarına Çözüm Getirememesi, Sbm Sistemindeki Fiyat Tutarsızlıkları biçiminde sıralanmaktadır.

4.1. Komisyon Oranlarının Düşük Olması Ve Komisyon İptalleri

Acentenin ücret hakkının dayanağı müvekkil ile aralarında kurulmuş olan sözleşme ilişkisidir. TTK md. 102 uyarınca; acente ile müvekkil arasında bir sözleşme ilişkisi bulunması gerekmektedir. İlgili madde uyarınca acente, tacir ile aralarındaki sözleşmeye dayalı olarak aracılıkta bulunur ya da tacir adına sözleşme yapar, dolayısıyla acentenin alacağı ücret, aracılık etme ya da sözleşme yapma faaliyetinin bir karşılığıdır (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

Sigorta acentelerinin yoğunlukla onayladıkları birkaç sigorta ürü vardır. Bunlar trafik, kasko ve deprem sigortasıdır. Bu sigorta ürünlerinden 10 yıla yakın bir süredir acente komisyonları trafik sigortalarında %10, kaskoda ise %14 veya %15, deprem sigortaları ise % 7 ile % 15 arasında şirketler ile çalışmaktadır. Durmadan değişen hayat koşullarında mevcut olan bu komisyon oranları acentelerin ihtiyaçlarına cevap vermemektedir. Bu durum acentelerinin ofis malzemelerini karşılamada ve personellerin maaşını vermelerinde sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır.

Yakın zamanda gerçekleşen sigortacılık ve özel emeklilik düzenleme ve denetleme kurumu'nun hazırladığı yönetmelik resmi gazetede 6 haziran 2021 de yayınlanarak, havuzdan kesilecek trafik poliçelerinde acente komisyonu 8'den 10'a çıkarması acenteleri bir nebze de olsa rahatlatmıştır (<https://www.resmigazete.gov.tr>) Lakin 1 haziran 2022 de sigorta fiyatlarının fazlası ile artması ve buna rağmen komisyon oranlarının sabit kalması da acenteleri giderlerini karşılamada yetersiz bırakmıştır.

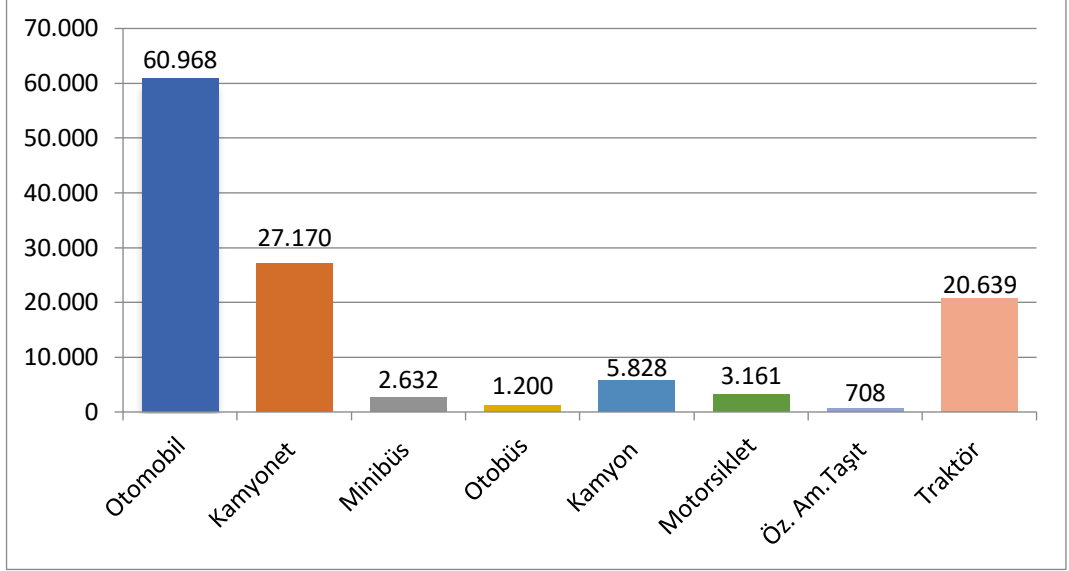
Öte yandan onaylanan poliçe ürünlerinin bir yılı geçmeden iptal edilmesi durumunda acenteye verilen komisyonların belirli bir oran karşılığında şirketler tarafından geri alınması da ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Tartışma: Sigorta poliçelerinin iptallerinde komisyon iptal iadeleri süre olarak 12 ay olarak işleme alınmakta ve poliçenin iptalinden sonra kalan

süre göz önüne alınarak hesaplanmaktadır. Bu süre 6 aya düşürülerek 6 ayı gecen poliçelerde iptal dahi olsa komisyon iptal iadeleri yapılmaması sigorta acentelerini bu sıkıntıdan kurtaracaktır.

4.2. Acente Sayılarının Gün Geçtikçe Artması

Erzurumda bulunan sigorta acente sayılarının gün geçtikçe çoğalması ve şubeleşmenin yaygınlaşması sigorta sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir. Erzurumda 2022 itibari ile TOBB bünyesine kayıtlı 100 e yakın acente olması ve kayıt dışı sigortacılık yapanların da gün geçtikçe çoğalması işin içinden çıkılmaz bir hale gelmesine sebebiyet vermiş ve bu durum acenteleri zor durumda bırakmıştır. Erzurumdaki araç sayılarının az olması acente çokluğundan dolayı kazancın gün geçtikçe düşmesine sebebiyet vermiştir. TÜİK Mart 2022 verilerine göre Erzurum iline kayıtlı olan motorlu araç sayısının 122 bin 326 olduğu bildirmiştir (<https://www.tuik.gov.tr>). Erzurumdaki acente sayısının 100 e yakın olması ve birbirinden farklı çok sayıda acente olması sebebiyle, nitelikli acenteyi daha az nitelikli olandan ayırmak kolay değildir. Ayrıca sigorta satışının lokomotif konumundaki sigorta acentelerinin içinde bazı nitelikli acentelerin kendilerini daha az nitelikli bazı rakiplerinden ayırmak istemesi de muhtemeldir. Türkiye’de farklı tüzel yapıda acentelerin varlığı (örneğin; bağımsız acente, otomotiv acenteliği, holding veya grup şirketine bağlı acente, vakıf veya kooperatife bağlı acente, sağlık grubu acentesi vb.) rekabeti daha da karmaşık hale getirmektedir. (Ünal & Kırkbeşoğlu 2021 :13-31)

Şekil 2. Erzuruma kayıtlı araç sayısı 2022 yılı

(<https://data.tuik.gov.tr>) Türkiye İstatistik Kurumu

Mart ayı verilerinde Erzurum’da 60 bin 988 otomobil, 2 bin 632 minibüs, bin 200 otobüs, 27 bin 170 kamyonet, 5 bin 828 kamyon, 3 bin 161 motosiklet, 708 özel amaçlı taşıt, 20 bin 639 traktör olmak üzere toplam 122 bin 326 motorlu kara taşıtının trafiğe kayıtlı olduğu açıklandı. Erzurum araç varlığı bakımından bölgede 3’üncü sırada yer aldı (<http://www.erkurumgazetesi.com.tr>).

Erzurum iline kayıtlı bu araçların sadece TOBB bünyesine kayıtlı varolan acente sayısına bölündüğünde acente başına yıllık 1223 araç, aylık ise yaklaşık 101 araca denk geliyor. Çıkan bu oran ise acentenin personel maaşlarını muhasebe işlemlerini ve diğer büro masraflarını karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Tartışma: Sigortacılığı bir kazanç kapısı görüp ek iş olarak yapılabilir düşüncesi ile hiçbir sigortacılık bilgisi ve evrakları olmadan birkaç kişinin bir araya gelip acente açmasının engellenmesi ve kayıt dışı faaliyet gösterenlerinde hakkında soruşturma açılarak ağır yaptırımların uygulanması.

4.3. Araç Servislerinin, Zincir Marketlerin Ve Bankaların Gösterdikleri Sigorta Faaliyetlerinden Kaynaklanan Haksız Rekabet

Sigorta sektörü özellikle aracilar açısından haksız rekabetin acımasızca yaşandığı bir mecra haline geldi son zamanlarda. Sigorta şirketleri arasında yaşanan rekabet bazen sektöre yön verebildiği gibi bazen de sektöre zarar verebilmektedir. Hasar maliyetlerindeki aşırı artışlara rağmen rekabet etmek için özellikle sektöre yeni giren şirketlerin primleri tabana çekmesi sebebiyle sektörün hasar prim oranının artmasına ve sektörün zarar etmesine yol açmaktadır. Buna keza şirketlerin rekabet gücünü arttırmak, pazar paylarını büyütme için yeni ürünler geliştirmesi sigorta pazarının büyümesine ve gelirlerin artmasına yol açtığından olumlu olmaktadır (Karakoyunlu, 2022:04).

Sigorta acenteleri farklı bir kolda faaliyet gösteremedikleri gibi sadece sigorta ürünleri ile ilgili hizmet verebilmektedir. Fakat sigorta üretim yetkisi verilmiş kanallardan oluşan bankalar, otomobil plazaları hatta zincir marketler ana faaliyetleri dışında sigortacılık faaliyeti göstermektedir. Bu durum sadece kendi kollarında üretim yapan sigorta acentelerini zor durumda bırakmaktadır. Sigorta acentelerine yapılan denetimlerin ve bu denetim sonucunda uygulanan yaptırımların farklı alanlarda faaliyet gösteren bu kurumlar veya şirketler için de uygulanması gerekmektedir. Oto plazaların araç satımı, parça tedariği, tamir gibi işlemlerinin dışında sattığı araçlarında sigortasını yapma gibi zorlayıcı ve bağlayıcı davranışları, bankaların ise alınacak olan ev yada araç için kredi sağladıklarını bu bakımdan sigorta konusunda kendi bünyelerinde yapacaklarını söylemeleri acenteleri zor durumda bırakmıştır.

Tartışma: Kamunun kendilerine vermiş olduğu yetki ve izni olumsuz kullanıp sigortalıların bilgilerine usulsüzce erişip sigortalıları sürekli arayarak komisyon indirimi, uygun kredi verme, bonus aktarımı, chip para, world puan vb bir sürü haksız rekabet unsurunu kullanarak poliçe satmak istemleri biz acentelerin rekabet gücünü kırdığı gibi sigortalının da sigorta şirketini ve aracısını seçme hakkını sınırlamaktadır. Bu ve bunun gibi baskılarla eksik teminatlı içeriği bilinmeyen poliçelerin satılması, bilgilendirmenin doğru yapılmaması ve hasarda muhatap bulunamaması sigorta sektörüne olan güvenin sarsılmasına yol açmaktadır.

Özellikle bankaların ve oto plazaların sigortacılık faaliyetlerini sonlandırmak ve sigortacılık sektörün gerçek yetkilisi olan acentelere bu faaliyeti bırakmak, bireylerin daha uygun fiyatlara ulaşmalarına ve acentelerin ise müşteri kazanmalarına olanak sağlayacaktır.

4.4. Acenteler Arasındaki Haksız Rekabetin Kar Marjını Düşürmesi

Bazı sigorta şirketlerinin her ilde sadece bir acenteye şubelik vermesi ve dahası paylaşımı da yasak etmesinden dolayı diğer acenteler bakımından müşteri kaybına ve bu sigorta şirketlerinin sigorta ürünleri özellikle trafik sigortası fiyatının düşük olması müşteri kayıplarına yol açmaktadır. Bu sorun ile mücadele etmeye çalışan diğer acenteler kazançları olan komisyonlarından büyük oranda vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar. İnternet üzerinden faaliyet gösteren bazı sigorta acenteleri ise sigorta poliçelerine hediye çeki gibi promosyon eklemeleri acenteleri bu hâksiz rekabette zor durumda bırakmıştır. Bir başka sorun ise bazı acentelerin müşterilerin iletişim numaralarına türlü türlü yollarla ulaşmaları ve standart olan policelerde yer almayan bazı teminatlarında var olduğunu söyleyerek bireylerin akıllarını karıştırarak police satmalarıdır.

Tartışma: Acenteler arası bu haksız rekabetin önüne geçebilmek için sigorta şirketlerinin tek acentelik vermek gibi uygulamalarının kaldırılması, diğer acenteler ilede sözleşme yapmaları ve acenteler arası paylaşımı serbest bırakmaları gerekmektedir. Diğer bir husus ise mecburi sigorta poliçelerinden olan trafik sigortası gibi poliçelere hediye çeki, çip para veya promosyon gibi eklemeler yapmaların kaldırılması bu poliçelerin basileştirilmesine ve amaç dışına çıkmasını engelleyecektir.

4.5. Sigorta Şirketlerinin Hasar Ödemelerini Geciktirmesi

Sigorta şirketlerinin oluşan hasarlarda özellikle pert durumunda ortaya çıkan hasar tutarını ödemesinde işlemleri uzatarak geç ödemesi ve müşteriye bilgilendirmemesi acenteleri müşteri karşısında zor durumda bırakmakta ve bazende müşteri kaybına yol açmaktadır. Pert olan araçların bazen müşteriye beyan ederken araç değerinin verilmemesi de büyük sorunlara ve anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bu hasar ödemelerinin takibi için şirket ile görüşmeler gibi uzun ve zorlu bir iş yükü oluşturduğundan acenteleri zor durumda bırakmaktadır.

Sigorta hukundaki kurallara göre, sigorta şirketleri dosya tamamlandıktan sonra 30 gün içerisinde hasar tutarını ödemek zorunda. Bu yüzden bunun aksi durumunda bireyler, uzun süre alamadıkları hasar bedelleri için icra takibi başlata bilme hakkına sahip oluyorlar. Ayrıca, alacak davası açıp, maddi ve manevi tazminat talebinde de bulunabiliyor (Çelebi 2000-4).

Tartışma: Oluşan hasar ödemelerin belirli bir süre içinde ödenmesi kararı alınması ve her ne olursa olsun bu süre zarfında hasar bedellerinin ödenmesi

müşteri memnuniyeti artıracak ve bu olumlu sonuç müşterilerin acentelere bakış acısını olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca acentelerin müşterilere ödenecek hasar bedelinin nezaman yatacağı takibi gibi iş yükünden kurtulmasına ve müşteriye kesin bilgi verme konusunda yardımcı olacaktır.

Buna rağmen, krizi bahane eden bazı sigorta şirketleri müşterilerini aylarca oyalıyor Ayrıca, alacak davası açıp, maddi ve manevi tazminat talebinde de bulunabiliyor.

4.6. Sigorta Şirketlerinin Acente Sorunlarına Çözüm Getirememesi

Sigorta şirketlerinin çoğu farklı sistem kullanmakta ve acenteler poliçe üretimi yapabilmek için bu ekranların hepsine hakim olmak zorundadır. Bu da iş yoğunluğunun verdiği meşguliyet ile bazen karışıklığa sebebiyet vermekte. Bu sistem karışıklığının yanı sıra bazı sigorta şirketlerinin araç secimi yaparak yüksek kademelere onay vermeleri düşük kademelere ise onay vermemeleri ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Bazı sigorta şirketlerinin temsilcilerine aylık veya yıllık hedef vermeleri ve bu hedeflerin gerçekleşmesi durumunda promosyon, tatile gönderme veya ek pirim vermeleri nedeni ile sigorta temsilcilerinin acenteler üzerinde baskı kurmasına sebebiyet vermiştir. Temsilcilerin acentelere durmadan ay bazında satılması zor olan ürünleri hedef olarak vermelerine ve bu hedefleri tutturmaları konusunda sıkıştırılmaları hatta daha ileri giderek acentede çalışan personelerin üzerine poliçe onaylatmaları acenteleri fazlası ile zor durumda bırakmaktadır.

Acentelerin yaptığı poliçe üretimleri sonrası oluşan hasarların acenteye mal edililerek hasar frekansının yüksek olduğunu ve bu yüzden sözleşmenin tarafsız şeklinde fes edileceği tehdidi ile sigorta şirketlerinin bu şekilde baskı yapması ve sigorta şirketlerinin acentelere ay bazında belirlediği hedefi tuturamadığı zaman kazandığı komisyonları kesmeleri acenteleri fazlası ile zor durumda bırakmıştır.

Tartışma : Sigorta şirketlerinin sistem ekranlarının hepsinin aynı olması ve daha hızlı fiyat alabilmek için basite indirilerek ekran fiyatının alınması, müşteriye fiyat verme, poliçe zeyili yapabilme ve poliçe onaylama bakımından fayda sağlayarak karışıklığında ordan kalmasınada neden olacaktır. Sigorta şirketleri temsilcilerini denetim altına alması ve acenteler üzerindeki olumsuz baskılarını ortadan kaldırması ve temsilcilere sağlanan promosyon gibi durumları acentelere sağlaması acente ile şirket arasındaki iletişimi artıracak ve verimi yükseltecektir. Oluşan hasarlar ön

görülemeyeceğinden bu hasaraların bireysel olarak acentelere mal edilmemesi bu durumun genel olarak ele alınması gerekmektedir.

4.7. Sbm Sistemindeki Fiyat Tutarsızlıkları

Çağımızda gelişen teknoloji, iletişim, dijital veri akışı ve pek çok işlemin hem ulusal hem de uluslararası arenada online yapılıyor olması yeni yeni kurum, kuruluş ve hizmetlerin de oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de de SBM yani Sigorta Bilgi Ve Gözetim Merkezi kurulmuştur. 2003 yılında da Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan bir yönetmelik ve bu yönetmeliğin Resmi Gazete'de yayımlanması ile hem yönetmelik yürürlüğe girmiş hem de "Sigorta Bilgi Ve Gözetim Merkezi" faaliyetine başlamıştır. (<https://www.milliyet.com.tr>)

Bireyler artık acentelere gitmeden bu resmi siteden gerekli bilgileri girerek sadece trafik fiyatı alabilmektedirler. Lakin poliçenin içindeki bazı teminatların bu sistemde verimemesinden dolayı burdan alınan fiyatlar bazen acentedeki fiyatlarla uyuşmamaktadır. Bu durum acenteleri müşteriler ile karşı karşıya getirmektedir.

Tartışma: SBM siteminde bireylerin fiyatlarını alması acenteler ve bireyler için güven konusunda olumlu ve faydalı bir durumdur. Lakin bu fiyat tutarsızlıklarının kaldırılması hangi sigorta şirketi olursa olsun sbm ye sundukları fiyatı acenteler aracılığı ile bireylere aynı tutarda sunması ortaya çıkan karışıklığı ve güvensizliği ortadan kaldıracaktır.

5.SONUÇ

Sigorta aracıları özellikle acenteler, sigortalı bireyler ile bağlantıyı kuran, onların taleplerine uygun ürünleri sunan, ürünler için en doğru bilgilendirmeyi yapan, yerel ve bölgesel ürün beklentilerini tespit eden, sigorta satış sürecine ilişkin geri bildirimleri ilk alan kişiler olması nedeniyle sigorta satış sürecinin en önemli aktörleridir (Yanık, 2016). Sigorta acentelerinin son zamanlarda yaşadıkları ve yaşamakta oldukları sıkıntılar göz önüne alındığında bu hizmet sektörünün yeniden yapılandırılmasının ve acentenin hizmet aktine daha verimli bir şekilde devam edip bireylere kateli hizmet suna bilmesi için bu yapılacak olan yeniliklerin en kısa zamanda yapılması gereklidir. Yapılan araştırmanın amaçlarından biri de sigorta acentelerinin sahip oldukları temel haklarının verilmesine ve sektördeki yerinin belirlenmesine yardımcı olmaktır. Acentenin

sektördeki yerinin belirlenmesi acentelerin kendi durumlarını somut olarak Kabul etmelerine neden olacak ki bunun denetimini ve takibini sağlayan kurumların acentenin gelişmesi için alacağı kararların daha verimli olmasını sağlayacaktır. Sigorta acentelerinin en önemli sorunları arasında haksız rekabet gelmektedir. Sigorta acenteleri bankaların sigortacılık faaliyetlerinden dolayı haksız rekabet yaşandığı görüşündedirler. Aynı zamanda serbest tarife rejiminden dolayı sigorta şirketleri arasındaki rekabet poliçe fiyatlarına da yansımaktadır ve bu durum sigorta acentelerinin karlarını olumsuz etkilemektedir.(Çakar & İsmail -2015) Sigorta şirketlerinin hasar ödemelerini zamanında yapmamaalarının sigorta acentelerini zor duruma düşürdüğü aynı zamanda sigorta aracılık komisyonlarının yetersiz olması sigorta acentelerinin karşılaştığı diğer sorunlar arasında yer almaktadır. Günümüzde sigorta acenteleri sigorta eksperleri gibi çalışmaktadırlar. Sigorta müşterisi hasar meydana geldiği zaman doğrudan doğruya sigorta şirketlerinin hasar merkezlerini aramak yerine poliçeyi satın aldığı sigorta acentesini aramayı tercih etmektedirler ki buda acenteye yeni iş görevleri yüklemiş olduğundan olumsuz sonuçların doğmasına sebebiyet vermiştir. Sigorta acentelerinin sektördeki hak ettiği yerinin belirlenmesi, yaşanan sıkıntıların ortadan kaldırılması, acente haklarının hukuki koruma altına alınması ve sigortacılığı sigorta acentelerine bırakmaları bireyler için hizmet ve maddiyat bakımından olumlu çok büyük fayda sağlayacaktır.

YAZARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmaya tek başına katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Bizim Sakarya, (2021), Sigorta Acentelerinin Yaşadığı Sorunlar, <https://www.bizimsakarya.com.tr>

- Çelebi, E, (2000), Ödemeyi Geciktiren Sigortacıya İcra, <https://www.hurriyet.com.tr/erkan-celebi-odemeyi-geciktiren-sigortaciya-icra>
- Erzurum Gazetesi, (2023), Erzurumdaki Araç Varlığı, <http://www.erkurumgazetesi.com.tr>
- Kahya, M, (2000), Sigorta Sektörünün Ekonomik Kalkınmadaki Yeri ve Önemi ile Fon Yaratma İşlevi ve Sermaye Piyasalarındaki Etkinliği, Reasürör Dergisi.
- Karakoyunlu, A, (2022), <https://www.afsadhaber.com/sigorta-acentesiz-rekabet-haksizlikla-olmaz-diyorum/14827/2022>
- Karaman D. ve Aydoğmuş H, (2020), Sigortacılık Sektörünün Güncel Sorunlarına Yönelik İlişkisel Pazarlama Uygulamaları Ekseninde Çözüm Önerileri, İşletme Araştırmaları Dergisi.
- Kaya, M. İ, (2008), Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'na Göre Acentenin Ücrete Hak Kazandığı Haller ve Ücrete Hak Kazanma Zamanı, Batider.
- Kınacıoğlu N, (1963), Acente ve Acentelik Sözleşmesi, Ankara.
- Milliyet, (2021), Sigorta Bilgi ve Gözetim Merkezi, <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/sigorta-bilgi-ve-gozetim-merkezi-sbm-nedir-gorevleri-nelerdir-sbm-ne-ise-yarar>
- Oksay, S, (2007), II. Uluslararası Sigorta Sempozyumu Risk ve Sigorta Bilinci Eğitimi, İstanbul: TSEV Yayın No: 27.
- Resmi Gazete, (2021). <https://www.resmigazete.gov.tr/2021/06/>
- Saran, M, (1998), Sigortacılık Sektöründe İmaj Sorununun Çözümünde Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Kullanılması, Reasürör Dergisi.
- TUİK, (2021), Motorlu Araç Sayısı, <https://www.tuik.gov.tr>
- TUİK, (2022), Erzurum İline Kayıtlı Motorlu Araç Sayısı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Aralik-2022-45>
- TUİK, (2022), Erzurum işsizlik oranı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2022-49390>
- Türkiye Sigortalar Birliği, (2014), Sigorta Acenteleri Yönetmenliği, <http://tsb.org.tr>

Yanık, S, (2016). Sigorta Acentelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları.
İstanbul: Türkmen Kitabevi.

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

OPTİMAL VERGİLEME ve RAMSEY OPTİMUM VERGİ KURALI*

Coşkun Can AKTAN¹

Prof. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ccan.aktan@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4294-2314

Ebru KARAS

Doç. Dr.

Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

E-mail: ebru.cilli@usak.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0625-3722

Öz

Ters esneklik kuralı olarak da bilinen Ramsey optimum vergi kuralı tüketime yönelik mallara uygulanan vergi oranlarının, talep esneklikleriyle ters orantılı olması gerektiğini açıklamaktadır. Ramsey vergi kuralı, vergilerin bozucu etkilerini en aza indirmeye yönelik bir öneridir. Ramsey vergileri optimal vergi kriterleri olarak bilinen genellik, adalet, uygulanabilirlik, idari ve uyum maliyetlerinde etkinlik ilkelerine uygun olmadığı yönünden eleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Optimal Vergileme, Ramsey Vergi Kuralı, Ters Esneklik Kuralı*

Alan Tanımı: *Kamu Maliyesi, Vergi Teorisi, Vergi Politikası*

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. Görüş ve önerileri dolayısıyla Prof.Dr. Taner Turan ve Dr. Gamze Çimen'e teşekkürlerimizi sunuyoruz. Mevcut haliyle tüm eksiklikler tarafımıza aittir.

¹ **Sorumlu Yazar:** ccan.aktan@deu.edu.tr

Atıf (APA): Aktan, C. C. & Karas, E., (2024), Optimal Vergileme ve Ramsey Optimum Vergi Kuralı, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (2): 243-263.

OPTIMAL TAXATION and RAMSEY OPTIMUM TAX RULE

Abstract

The Ramsey optimum tax rule, that is also known the inverse elasticity rule states that tax rates on commodity goods should be inversely related to their elasticity of demand. Ramsey tax rule is an attempt to minimize the distortative effects of taxes. The Ramsey taxes are often criticized on grounds of optimal tax criteria such as generality, fairness, efficiency, enforceability, administrative and compliance costs and some other aspects of designing tax policy.

Key Words: *Optimal Taxation, Ramsey Tax Rule, Ramsey Rule, Inverse Elasticity Rule*

JEL Codes: E62, H20, H21, H22

İ.GİRİŞ

“Frank Ramsey'in 1927'de mütevazî bir başlıkla kaleme aldığı “Vergileme Teorisine Bir Katkı” muhteşem makalesi kamu maliyesinde bir dönüm noktasıdır. (...) Ramsey'in makalesi muazzam bir literatür haline gelen optimal vergileme konusunda yazılmış öncü makale olarak kabul edilebilir. Ramsey makalesinde malların vergilendirmesiyle ilişkili refah kayıplarının nasıl en aza indirileceği sorusuna odaklanmıştır.”²

Joseph E. Stiglitz

Nobel ekonomi ödülü sahibi (2001) Joseph Stiglitz İngiliz matematikçi Frank Ramsey'in “Vergileme Teorisine Bir Katkı” başlığını taşıyan çalışmasını kamu maliyesinde bir “dönüm noktası” (landmark) olarak adlandırması hafife alınacak bir ifade değildir. Öyle ki, Ramsey'in 24 yaşında yazdığı bu kısa makaleden deyim yerindeyse iki Nobel Ekonomi ödülü sahibi iktisatçı çıkmıştır! Doğrudan vergileme ekonomisi alanında olmasa da James Mirrlees 1996 yılında, Peter A. Diamond ise 2010 yılında Nobel ekonomi ödülü kazanmışlardır. Mirrlees ve Diamond'ın 1971

² Stiglitz, J.E. (2015). In Praise of Frank Ramsey's Contribution to the Theory of Taxation. The Economic Journal, 125, 249.

yılında kaleme aldıkları ortak makaleler³ Ramsey'in makalesinden aldıkları ışık ve esinlenme ile kaleme alınmıştır ve ileriki yıllarda *Optimal Vergileme* adında bir araştırma alanı doğmuştur. Denilebilir ki, Mirrlees ve Diamond'ın çalışmaları ile ilerleyen optimal vergileme literatürünün ana kaynağı Frank P. Ramsey'dir. Bu kısa çalışmamızda Ramsey'in vergileme konusundaki görüşlerini açıkladıktan sonra sözkonusu yaklaşımın uygulanabilirliğini ve eleştirisini yapmaya çalışacağız.

II. RAMSEY: “VERGİLEME TEORİSİNE BİR KATKI”

Klasik refah iktisadının önemli temsilcilerinden biri olan A. C. Pigou, Frank P. Ramsey'den belirli bir kamu geliri kısıtı altında, vergiden kaynaklı refah kaybındaki azalmayı en aza indirecek tüketim vergisi oranının nasıl olması gerektiğini araştırmasını istemiştir (Stiglitz, 2015: 235). Ramsey kendine yöneltilen bu sorunun cevabına optimal vergileme teorisinin başlangıcı olarak kabul edilen, “*A Contribution to The Theory of Taxation*” çalışmasında yer vermiştir.

26 yıllık kısa bir yaşam süren Frank Plumpton Ramsey⁴ (1903-1930) 1927 yaşında yayınladığı “*A Contribution to The Theory of Taxation*” adlı çalışması ile mallar üzerinden alınan vergilerin optimalliği üzerinde durarak, vergilerin talep esnekliğine vurgu yapmış ve taleple ters orantılı bir vergileme yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ramsey tarafından ileri sürülen optimal tüketim vergisinde, sadece verginin aşırı yükü üzerinde durulmaktadır (Karaş, 2019: 94).

³ Diamond, P. A. & J. A. Mirrlees (1971). Optimal Taxation And Public Production, I: Production Efficiency And II: Tax Rules. American Economic Review LXI(1), 8–27 and LXI(3), 261–278.

⁴ Ramsey 1903 yılında İngiltere'nin Cambridge kentinde doğdu ve 1930'da İngiltere'nin Londra kentinde öldü. Önce İngiltere'nin önde gelen devlet okullarından biri olan Winchester'da, ardından Cambridge Üniversitesi bünyesindeki Trinity College'da eğitim gördü. Trinity'de John Maynard Keynes'in himayesindeydi ve önemli Cambridge tartışma grubu Apostles'ın bir üyesiydi. Ramsey, 1923 yılında Cambridge'den birinci sınıf onur derecesiyle Matematik alanında lisans derecesi aldı. Mesleki kariyeri boyunca Cambridge Üniversitesi'nde görev yaptı. Epistemoloji, olasılık, sembolik mantık, matematiğin temelleri ve ekonomideki felsefi problemlerle ilgilendi ve bunlara önemli katkılarda bulundu. Kısa ömrüne ve mesleki kariyerine rağmen yirminci yüzyılın önde gelen İngiliz filozoflarından birisi olarak kabul edilir. Ramsey, Frank P. 1920–1930. Frank Plumpton Ramsey Papers, 1920–1930, Archives of Scientific Philosophy, Special Collections Department, University of Pittsburgh. Cited as “ASP.1983.01” by box and folder <https://digital.library.pitt.edu/islandora/object/pitt%3AUS-PPiU-asp198301/viewer>

Ramsey, optimal vergilemeye yönelik çalışmasında tüketim vergilerinin neden olduğu aşırı vergi yükünü azaltacak vergi oranlarının nasıl olması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır (Holcombe, 2004: 141; Watrin & Ullmann, 2008: 35). Yani toplam arz ve talep yapısını etkilemeyecek, mal ve hizmetleri konu alan bir vergilemenin nasıl yapılabileceğine cevap aramıştır.

Bilindiği üzere vergi nedeniyle fiyatında artış meydana gelen mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim taleplerinde değişiklikler olabilmektedir. Tüketici vergi nedeniyle fiyatı artan maldan daha az miktarda talep etmekte, üretici de daha az üretim gerçekleştirebilmektedir. Ortaya çıkan bu azalma üretici ve tüketicinin toplam refahında bir kayba neden olmaktadır. Ramsey, bu refah kaybını azaltmayı hedeflediği vergileme modelinde aşağıdaki varsayımlardan hareket etmektedir: Bunlar (Golosov & Tsyvinski, 2010: 277; Stiglitz, 1987: 1027; Stern, 1984: 345-346)

- Ekonomik birimlerin tüm faaliyetleri gözlemlenebilir.
- Ekonomik birimler homojendir.
- Toplumsal refah maksimizasyonu tam rekabet koşullarında aranmaktadır.
- Vergilendirme sadece kamu harcamalarının finansmanı için yapılmaktadır.
- Etkinlik arayışı sonucunda ortaya çıkan bölüşüm sonuçlarının değerlendirilmesi ertelenebilir.

Ramsey'in bu varsayımlar üzerine oluşturduğu optimal vergileme modelinin iki önemli tarafı bulunmaktadır. İlk olarak, analizde vergi nedeniyle ortaya çıkan azalmalar fiyat olarak değil miktar olarak (ad valorem) değerlendirilmektedir. İkinci olarak modelde telafi edilen talep fonksiyonları kullanılmaktadır. Telafi edilen talep fonksiyonları, diğer malların fiyat ve faydaları sabit iken bir malın fiyatı ile satın alınan miktar arasındaki ilişkiyi göstermekte ve bu fonksiyonlarda sadece ikame etkileri dikkate alınmaktadır. Nitekim verginin aşırı yükü (etkinlik kaybı) vergi nedeniyle tüketici tercihlerinde meydana gelen bozulmalarla ilgilidir (Howard, 2001: 178). Bu nedenle Ramsey malın talep esnekliğini dikkate alan ve malın talep esnekliğiyle ters orantılı bir vergi modeli önermiştir (Mankiw vd., 2009: 148; Howard, 2001: 177). "*Ters esneklik kuralı*" olarak adlandırılan bu öneride, vergilendirmeye bağlı olarak malların talep miktarında ortaya çıkan değişikliklere odaklanılmıştır (Howell, 1995: 72; Haveman, 1994: 248-249; Stiglitz, 2015: 236). Ramsey optimal bir tüketim vergisinde, vergilendirilen malın talep miktarındaki oransal azalmanın, tüm vergilendirilen mallar için aynı olması gerektiğini önermektedir (Ramsey, 1927: 54). Ramsey'in önerisi dar anlamda vergilerin

bozucu etkilerini en aza indirmeye yönelik bir öneri olarak kabul edildiğinden bu konuyu kısa bir başlık altında ele almakta ve ardından malların esneklikleri konusunda kısa açıklama yapmakta yarar görüyoruz.

1.Vergilemede Refah Kaybı

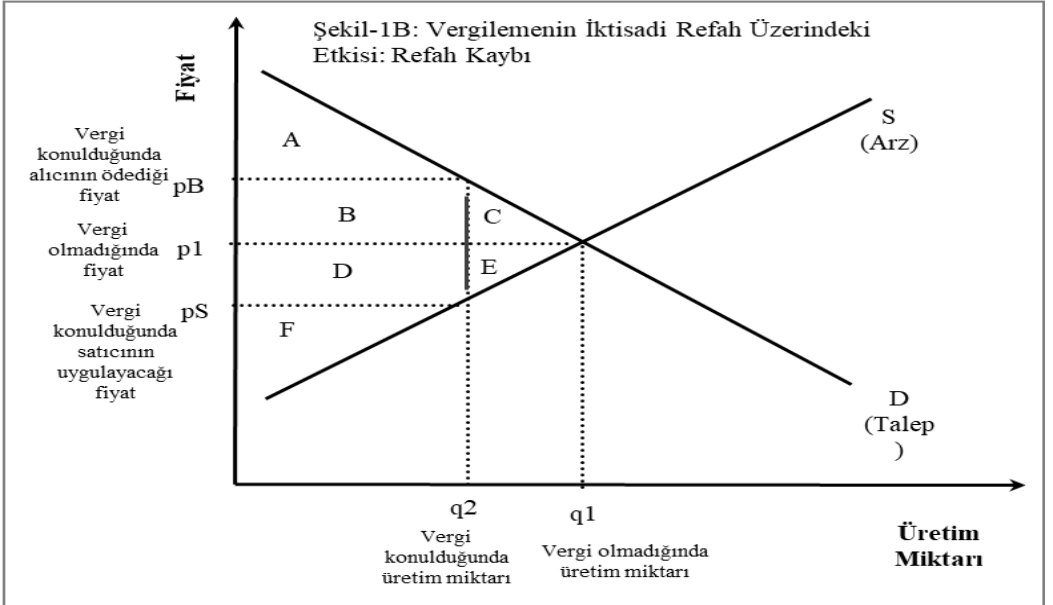
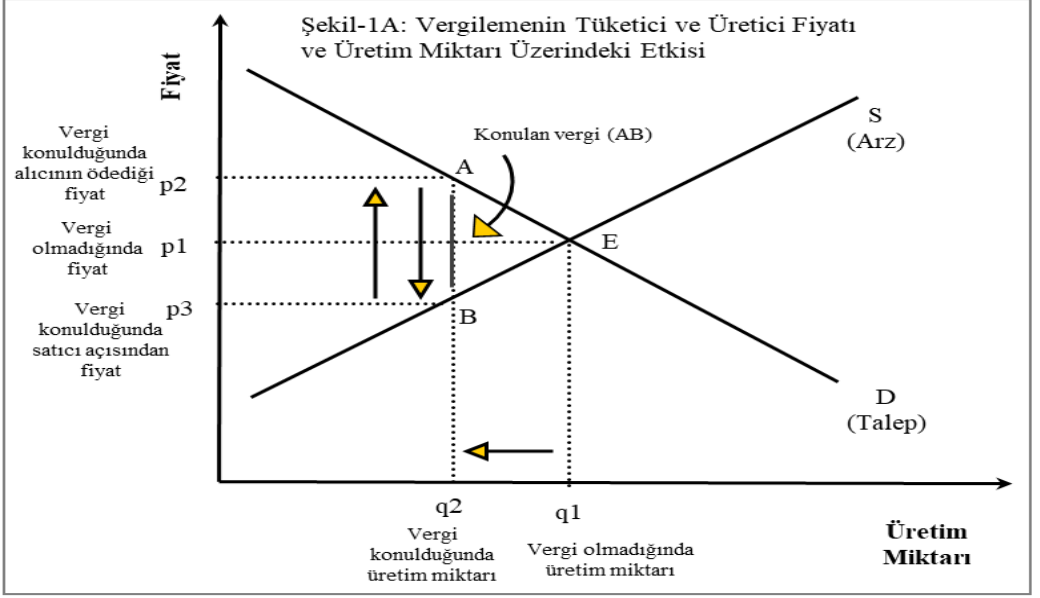
Vergiler ekonomik kararları engeller ve tercihlerde sapmaya yol açarlar. Bu sapma vergi yükümlüleri için oldukça ağırdır. Bu yüzden etkin bir vergi politikasının “refah kayıpları” (*deadweight losses*) ya da “etkinlik maliyetleri” (*efficiency costs*) olarak ifade edilen bu yükü minimize etmesi gerekir (Musgrave & Musgrave, 1989: 279).

Vergisel yükümlülükler, bireysel davranışın bir fonksiyonu olduğundan, etkinsizliğe yol açan vergiler aşırı yüke neden olurlar (Auerbach & Hines, 2001:1). Tarafsız vergileme ilkesinin ihlal edilmesi ve müdahaleci vergilemenin uygulanması halinde ortaya çıkan bu türde sapmalar vergileme ekonomisinde “bozucu maliyetler” (*distortionary costs*) olarak tanımlanmaktadır.⁵ Aşırı vergilendirme sonucunda bireylerin refah kaybı yaşaması söz konusu olmakta ve bu kayıp alıcı ve satıcı olmak üzere her iki tarafı da etkilemektedir. Refah kaybı ağır ve aşırı vergilendirmenin sonucudur. Konuyu grafikler üzerinde analiz ederek daha anlaşılır kılmak mümkündür.

Şekil-1A’da vergilerin piyasada arz ve talep arasında oluşan fiyat dengesini ne şekilde değiştirdiği gösterilmiştir. Şekle baktığımızda, vergiler olmadığı zaman malın daha düşük bir fiyat düzeyinden (p_1) arz edildiğini ve daha fazla miktarda mal üretildiğini (q_1) görmekteyiz. Vergi uygulandıktan sonra ise, malın fiyatında artış meydana gelmekte (p_2) ve üretilen mal miktarında bir azalma (q_2) ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, vergi nedeniyle piyasa fiyatlarının artmasına bağlı olarak, tüketiciler hem tüketim miktarlarını azaltma hem de daha yüksek fiyat ödemek zorunda kalmaktadırlar. Satıcılar ise, hem daha az mal satmak durumunda kalmakta hem de devlete ödeyeceği vergi nedeniyle elde edeceği kazanç eskiye oranla azalmaktadır.

⁵ Vergilemenin refah maliyetlerini analiz eden öncü çalışmalar için bkz: Feldstein, 1978; Feldstein, 1999; Auerbach, 1985; Ballard-Fullerton, 1992.

Şekil-1: Vergilemenin Tüketici ve Üretici Fiyatı ve Üretim Miktarı Üzerindeki Etkisi ve Refah Kaybı

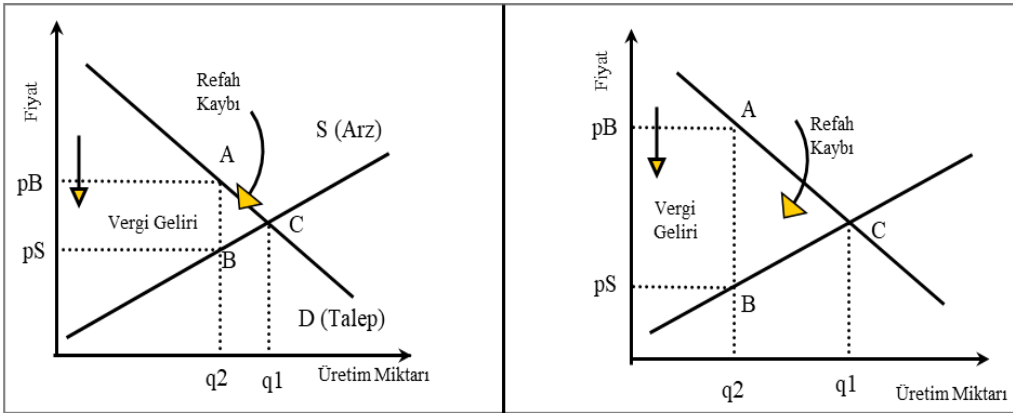
Kaynak: Mankiw, 2015: 269.

Not. Bu çalışmanın yazarları tarafından Şekil üzerinde bazı düzeltme ve uyarlamalar yapılmıştır.

Vergilerin iktisadi refahı nasıl etkilediğini ise Şekil-1B üzerinde analiz etmeye çalışalım. Bir verginin refahı nasıl etkilediğini görmek için vergi ödenmeden önceki refah seviyesine bakmak gerekmektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere vergi olmadığı zaman fiyat p_1 kadar ve satılan miktar q_1 kadardır. Vergi uygulandığında ise tüketiciler tarafından ödenen fiyat p_1 'den p_B 'ye yükselmektedir. Vergiler satıcılar açısından bir maliyet unsuru olduğundan onlar açısından fiyat (vergi-sonrası fiyat) ise p_1 'den p_S 'ye düşmektedir. Satılan mal miktarında azalma söz konusu olacağından devlet $B + D$ alanı kadar vergi geliri elde etmektedir. Uygulanan vergi ise satıcıların daha az mal satarak daha az gelir elde etmesine ve tüketicinin de yükselen fiyatlar nedeniyle daha az tüketmesine neden olarak refah kaybını ($C+E$ alanı) doğurmaktadır.

Önemle belirtelim ki, vergilerin neden olduğu refah kaybının büyüklüğü doğrudan aşırı vergileme ile alakalı bir konudur. Ağır vergi yükü söz konusu olduğunda şüphesiz vergilemenin ortaya çıkardığı refah kaybı da artmaktadır. Bu durum Şekil-2 üzerinde geometrik olarak yorumlanmıştır. Refah kaybı, arz ve talep eğrileri arasındaki üçgenin alanına eşittir. Düşük vergi yükü durumundaki refah kaybı şeklin sol tarafında; ağır vergi yükü durumundaki refah kaybı ise şeklin sağ tarafında gösterilmiştir. Refah kaybı alanı (ABC) ağır vergi yüküne paralel olarak genişlemektedir.

Şekil-2: Vergilemenin İktisadi Refah Üzerindeki Etkisi: Refah Kaybı

Kaynak: Mankiw, 2015: 269.

Not. Bu çalışmanın yazarları tarafından Şekil üzerinde bazı düzeltme ve uyarlamalar yapılmıştır.

2. Taleple Ters Orantılı Bir Vergileme: Ters Esneklik Kuralı

Yukarıda açıkladığımız üzere Frank Ramsey mal ve hizmetler üzerinden alınacak tüketim vergilerinin malların arz ve talep esnekliklerine göre belirlenebileceğini önermektedir. Bilindiği üzere talep esnekliği kısaca bir malın fiyatındaki değişimler karşısında tüketicilerin o malın talebi ile ilgili duyarlılık (tepki) derecelerini açıklayan bir kavramdır. Talep esnekliği fiyattaki değişme yüzdesinin talep miktarındaki değişme yüzdesine oranlaması ile ölçülür. Arz esnekliği de talebin fiyat esnekliğinde olduğu gibi fiyatlardaki değişikliğe paralel olarak arz edilen miktarda ortaya çıkan değişiklik şeklinde gösterilen duyarlılığı ya da tepkiyi ifade eden bir kavramdır.⁶ Ramsey vergi nedeniyle talep miktarında azalma olasılığı yüksek olan malların düşük oranda, talep miktarında azalma olasılığı düşük olan malların ise yüksek oranda vergilendirilmesini savunmuştur. Bu çerçevede fiyat değişimine daha az duyarlı olan malların yüksek oranda vergilendirilmesi öngörülmektedir. Ramsey önerisini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Herhangi bir mal, arz veya talep açısından tam anlamda inelastik ise, vergi o mallar üzerinden alınmalıdır. (...) Eğer bunun gibi inelastik birkaç mal varsa, vergi gelirlerinin tamamı hangi oranda olursa olsun, bu mallar üzerine konulmalıdır.”⁷

Önemle ve altını çizerek belirtelim ki, Ramsey’in aşırı matematiksel, karışık ve karmaşık makalesinde önerdiği optimum vergi kuralının özü bu sözlerde saklıdır.⁸ Ramsey’in bu sözleri titizlikle okunursa onun vergilerin sadece inelastik, yani esnek olmayan mal ve hizmetler üzerinden alınması gerektiği anlaşılır.

Yani Ramsey’in ters esneklik kuralına göre etkin bir vergileme, vergilerin tüketici tercihlerinin değişmediği mallara yönelmesiyle gerçekleşmektedir (Stern, 1984:

⁶ Konunun basit geometrik açıklaması talep esnekliği açısından Şekil-3’de gösterilmiştir. Şekil bu çalışmanın yazarları tarafından hazırlanmıştır.

⁷ Ramsey’in makalesinin temelini oluşturan bu ifadesinin orijinali şu şekildedir: “If any one commodity is absolutely inelastic, either for supply or for demand, the whole of the revenue should be collected off it. This is independently obvious, for taxing such a commodity does not diminish utility at all. If there are several such commodities the whole revenue should be collected off them, it does not matter in what proportions.” Bkz. Ramsey, 1927: 264.

⁸ Hemen not edelim Ramsey’in kısa yaşamında ekonomi üzerine kaleme aldığı iki makalesinin karışık ve karmaşık olduğunu hocası John Maynard Keynes de eleştirmiştir. Ramsey Keynes’in yaptığı eleştiriler üzerine makale üzerinde değişiklikler yaptığını ifade etmektedir. Bkz. Duarte, 2009: 473.

350). Tüketici tercihlerinde değişikliğe neden olmayan bu tür mallar daha çok ikamesi olmayan, alışkanlığa sebebiyet veren veya zorunlu tüketime konu olan mallar şeklinde ifade edilebilir. İkamesi olmayan mallar, talep esnekliği düşük olan mallardır. Dolayısıyla bu tür malların fiyatı ne kadar artarsa artsın tüketici bu malı talep etmeye devam edecektir. Ramsey bu tür malların yüksek oranda vergilendirilmesini önermektedir (Hillman, 2009: 670; Alm, 1996: 119). Talep esnekliği düşük olan bir diğer mallar zorunlu tüketim mallarıdır. Bireylerin bütçelerinin önemli bir kısmına karşılık gelen bu tür mallar, Ramsey modelinde, lüks tüketime konu olan mallardan daha yüksek oranda vergilendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Rosen & Gayer, 2008: 356-357). Talep esnekliği düşük olan diğer mallar alışkanlığa sebebiyet veren mallardır. Bu tür mal ve hizmetlerin fiyatı ne olursa olsun bireylerin tüketim talepleri olumsuz etkilenmemektedir. Bu tip mallar en tipik örnekleri alkol, sigara ve benzeri tütün ürünleridir. Böylelikle Ramsey tüketim vergilerinde talep esnekliğine bağlı olarak farklı vergi oranlarının uygulanmasını etkinlik açısından optimal olduğunu önermektedir (Gentry, 2005: 281).

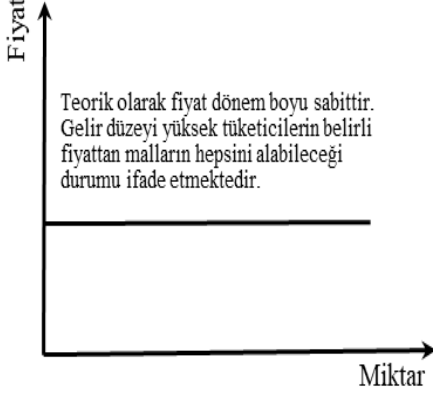
Mikro iktisat teorisinin temel konularından birisi olan talep esnekliklerine ilişkin geometrik yorumları ayrıca açıklamaya gerek göstermeyecek biçimde sade ve anlaşılır olarak Şekil-3 üzerinde yapmış bulunuyoruz. Gelir arttıkça normal olarak tüketimi artan mallar (normal mallar), gelir arttıkça tüketimi azalabilen “düşük mallar” (inferior goods), “zorunlu tüketim malları” (temel ihtiyaç ürünleri), zenginlerin talepte bulunabileceği “lüks mallar”, fiyatlar artsa bile talebin azalmayacağı, aksine artabileceği “Giffen malları”, “ara mallar”, “nihai mallar”, “dayanıklı mallar”, “dayanaksız mallar”, “faydalı mallar”, “zararlı mallar” vs. şeklinde yapılan mal ve hizmet sınıflamaları ile bu malların talep esneklikleri (ve aynı zamanda arz esneklikleri) Ramsey vergi modelinde önem taşımaktadır. Zira Ramsey’in tüketim malları için düşündüğü optimum vergi kuralı şöyle formüle edilmiştir:

“Her bir emtia üzerindeki ad valorem vergi⁹, malların arz ve talep esnekliklerine uygun olarak düzenlenmelidir.”¹⁰

⁹ Latince kökenli “ad valorem”, “değerine” göre anlamına gelir. Vergi, malların ağırlığına veya birim sayısına göre değil, değerinin yüzdesi olarak alınır.

¹⁰ Ramsey’in kendi sözleri şu şekildedir: “*the tax ad valorem on each commodity should be proportional to the sum of the reciprocals of its supply and demand elasticities.*” Bkz. Ramsey, 1927: 263.

Şekil-3: Mikro-İktisat Temelinde Talep Esnekliklerinin Geometrik Yorumu

(a) Sonsuz Esneklik: Tam Esnek Talep

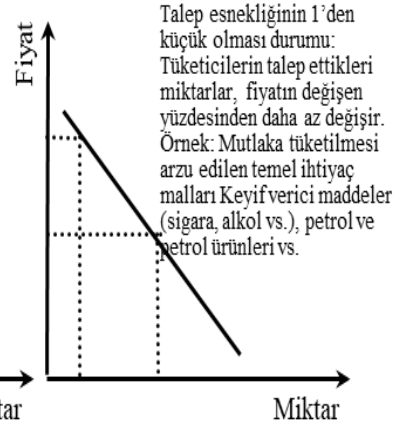
(b) Sıfır Esneklik: İnelastik Talep

(c) Esnek Talep

(d) Hiperbol Esneklik

(e) Esnek Olmayan Talep

Kaynak: Yazarlar tarafından geliştirilmiştir.

III. RAMSEY OPTİMUM VERGİ KURALINA ELEŞTİRİLER

Optimal vergi teorisinin başlangıcı olarak kabul edilen Ramsey vergi önerisine muhtelif eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirileri kısa başlıklar altında şu şekilde özetleyebiliriz.

Ramsey kuralına yönelik en önemli eleştiri vergilemede adalet ilkesi ile alakalıdır. Ramsey, çalışmasında yeniden dağılım konusunu göz ardı ederek, tüketim vergilerine yönelik etkinlik kaybını en az düzeye çekecek vergi oranlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durmuştur. Ramsey, etkinlik kaybının en az düzeyde olabilmesi için vergilendirilen malın talep edilen miktarındaki azalmanın, tüm vergilendirilebilen mallar için aynı olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Ramsey, ulaştığı sonuçlardan hareketle tüketim vergilerine ilişkin optimal vergi oranlarının talep esnekliği ile ters orantılı düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Karaş, 2019: 189). Ramsey’in önerisi temel ihtiyaç mallarına yönelik önerisi talebin lüks mallara olan talepten daha esnek olmadığı gözlemine dayanmaktadır. Stiglitz konuyu şu şekilde ifade etmektedir: (Stiglitz, 2015:241).

“Ramsey’in önerilerinde açıkçası tatsız bir şey vardı: Yaşam için gerekli temel ihtiyaçların (ki bu malların talep esnekliği özellikle yoksullar için düşüktür) yüksek oranda vergilendirilmesini öneriyordu. Böyle bir politika vergi oranlarının geriletici (regressive)¹¹ bir hal alması anlamına gelir.”

Ramsey’in makalesindeki orijinal önerisi ekmek, su, tuz gibi talep yönünden esnek olmayan malların yüksek vergi oranıyla karşı karşıya kalması anlamına gelir. Fakat Stiglitz Ramsey’in ters esneklik kuralının özünde yoksulların daha az oranda vergilendirilmesi ve sermaye gelirlerinin ise daha yüksek oranda vergilendirilmesi görüşüne dayalı olduğu yorumunu yapmaktadır. (Stiglitz, 2015: 250). Nitekim Ramsey’in fikirleri üzerinden ilerleyen Diamond-Mirrlees, vergi oranlarının talebin esnekliğiyle ters orantılı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre yoksullar tarafından yoğun olarak tüketilen mallar daha az oranda vergilendirilmelidir (Diamond & Mirrlees, 1971; Diamond, 1975). Ramsey tarafından önerilen vergi modeli sonraki süreçlerde sermaye, miras gibi gelir unsurları açısından [Corlett & Hague (1953), Sandmo (1975) vb.] ele alınmıştır. Yapılan analizlerde alt gelir

¹¹ Stiglitz’in kullandığı “regressive” kelimesi tersine artan oranlılık durumunu ifade etmektedir. Yani kişinin ödediği verginin matrah içindeki nispi öneminin matrah büyüdükçe azalması durumu sözkonusudur. Bu tür vergilere “tersine artan oranlı vergiler” ya da “ric’i vergiler” denir.

gruplarının talep ettiği esnekliği yüksek olan malların daha düşük oranda vergilendirilmesi gerektiği görüşü üzerinde durulmuştur (Stiglitz, 2015: 250).

Ramsey modeline getirilen bir diğer eleştiri modelde hane halklarının zevk ve tercihlerinin aynı olduğunun varsayılmasıdır. Hane halkları arasındaki fayda farklılıklarını ve buna yönelik karşılaştırmalar dikkate alınmamıştır¹². Tüm bireyler aynı zevk ve tercihlere sahip olduğundan devletin vergilemede yatay ve dikey eşitlik meselesiyle ilgilenmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak bireylerin farklı zevk ve tercihlere sahip olduğu bir vergileme modelinde yalnızca etkinlik kaybı değil aynı zamanda verginin bireylerin refah dağılımı üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır. Bu durum dikkate alındığında Ramsey tarafından önerilen ters esnek kuralının aksine, lüks tüketime konu olan mallar daha yüksek, zorunlu tüketime konu olan mallar ise daha düşük oranda vergilendirilmesi gerektiği kabul edilmektedir (Slemrod, 1990: 158-160). Ancak, Ramsey'in önerdiği şekilde uygulanan vergi politikaları özellikle alt gelir grupları açısından talep esnekliğinin düşük olduğu mal ve hizmetlere yoğun vergilendirme yapılması önerilmektedir. Böyle bir politika uygulaması geriletici vergiler ortaya çıkmasına neden olmaktadır. (Gentry, 2005: 282).

Ramsey, varsayımlarında tüm bireylerin aynı olduğunu düşündüğü için dağıtımsal sorunlarla ilgilenmemiştir (Stiglitz, 2015: 241). Diamond (1975) ise tüketim vergilerinin optimallğine ilişkin yaptığı çalışmada bu durumu dikkate almıştır. Diamond (1975), homojen tüketicilere dayanan Ramsey yaklaşımını hane halklarının farklı zevk ve tercihlerine izin verecek şekilde genişletmekte ve adalet konusunu da analize dahil etmektedir. Diamond'ın Ramsey yaklaşımına adaleti dahil etmesi, temel sonucu değiştirmektedir. Alt gelir grubunda yer alan kişilerin yoğun olarak tükettikleri mallar üzerindeki vergi oranlarının azaltılması, üst gelir grubunun tükettiği mallarda yapılacak vergi indirimlerinden daha fazla sosyal refaha katkı sağlayacaktır. Bu nedenle Diamond, üst gelir gruplarının yüksek

¹² Optimal bir tüketim vergisi belirlenmeye çalışırken hane halklarının bileşimlerinin dikkate alınmasında iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki çok sayıda çocuğun yoksulluğun en önemli sebeplerinden biri olmasıdır. İkincisi ise farklı bileşimlere sahip aileler aynı nominal gelire sahip olsa da farklı talep kalıplarına sahip olabilmesidir. Tüketim vergilerindeki değişiklik hane halklarının bileşimlerine göre gelir dağılımını etkileyebilmektedir. Bu yüzden optimal tüketim vergilerinde etkinlik kayıplarının yanında adalet meselesinin üzerinde de durulmalıdır. Bu durumda adalet alt gelir grupları tarafından yoğun olarak tüketilen mal ve hizmetler üzerindeki vergi oranlarının düşürülerek, gelirin yeniden dağıtılmasıyla sağlanabilmektedir (Ebrahimi & Heady, 1988: 83).

oranda vergilendirilmesinin adaleti kapsayacağı için optimal olacağına işaret etmektedir. Bu sonuç, genel kabul gören temel ihtiyaçların vergilendirilmemesi gerektiği önerisiyle uyumludur. Çünkü düşük gelirli bireyler, yüksek gelirli bireylere oranla gelirlerinin büyük bir kısmını temel tüketim mallarına harcamaktadır. Bu tür ihtiyaçların vergi dışında tutulması vergi sistemine adaleti getirmektedir. Ancak, bu muafiyet Ramsey kuralına ters düşmektedir. Çünkü temel ihtiyaçlara yönelik malların talep esnekliği oldukça düşüktür (Gentry, 2005: 281-282). Nitekim Diamond'ın ulaştığı sonuçlar bu şekilde Ramsey yaklaşımından farklılaşmaktadır.

Ramsey ters esneklik kuralına yönelik bir diğer eleştiri vergilerin uyum ve uygulama maliyetlerini dikkate almaması ile ilgilidir. Ramsey, ileri sürdüğü optimal tüketim vergisinde sadece verginin aşırı yükünü dikkate almaktadır. Verginin uyum ve uygulama maliyetleri analize dahil edilmemektedir. Ancak verginin iktisadiliği ilkesi gereği optimal bir vergi sisteminde vergiler tüketici tercihlerini olumsuz etkilemeden ve aynı zamanda en az maliyetle tahsil edilmelidir. Nitekim vergilerin hem mükellef hem de devlet açısından uyum ve uygulama maliyetleri söz konusudur. Ayrıca vergiye ilişkin siyasi karar verme süreci içerisinde katlanılan maliyetler de refah maliyeti kapsamına dahil edilmelidir. Bu nedenle verginin neden olduğu refah kaybı içerisinde hem verginin aşırı yükü hem de devlet ve mükellef tarafından yüklenen diğer maliyetlerin ve siyasi maliyetin analize dahil edilmesi gerekmektedir (Holcombe, 2004: 141-142).

Sadece basit birkaç örnek üzerinden işlem maliyetlerinin de ne derece çetrefilli olduğunu anlamaya çalışalım. Örneğin, ham petrol ve petrol ürünleri ile doğal gaz ve madeni yağlar, sigara ve benzeri tütün ürünleri esasen talep esnekliği düşük mallardır. Ramsey kuralı esas alınırsa bu mallara yüksek oranlı bir tüketim vergisi uygulanmalıdır. Fakat “zorunlu mallar” (necessity goods) ya da temel ihtiyaç malları olarak adlandırılan ekmek, su, bitkisel yağlar gibi her gün hanehalklarının mutfaklarında bulunması zaruri olan mallar da talep esnekliği düşük mallardır. İyi de bu mallara ters esneklik kuralı gereği yüksek oranlı bir tüketim vergisi uygulanması kabul edilebilir mi? Öte yandan lüks mallar, dayanıklı elektronik eşyalar vs. talep esnekliği yüksek mallardır. Ramsey ilkesi gereği teorik olarak bu mallara yüksek oranda tüketim vergisi uygulanması ters esneklik kuralına uygun düşmemektedir. Zira Ramsey optimum vergi kuralı gereği talep esnekliği yüksek malların düşük oranda vergilendirilmesi gerekmektedir. Anlaşılacağı üzere Ramsey kuralı hem adalet hem de işlem maliyetleri, uyum ve uygulama maliyetleri gereği fazlasıyla sorunludur. *“Vergilendirilecek her bir işlem için, verginin etkinlik ve*

gelir dağılımı üzerindeki doğrudan ve dolaylı tüm etkileri dikkate alınarak ayrı bir optimal vergi uygulanması gerekir.” (Gül, 2001: 4) önerisi Ramsey kuralının en zayıf yönüdür.

Kamu tercihi (public choice) perspektifinden de Ramsey vergi kuralının ideal bir vergi sisteminin ilkelerine ters olduğu görüşü savunulmaktadır. Vergi oranlarını belirleyen siyasal karar alma süreci dikkate alındığında Ramsey’in tüm malların talep esnekliklerine dayalı olarak ayrı oranda vergilendirileceğini öngören optimum vergi kuralı önerisi “*vergi anayasası*”na (tax constitution) uygun olmayacaktır. Nitekim Nobel ekonomi ödülü sahibi James M. Buchanan’ın anayasal kurallara dayalı optimal vergi perspektifinde vergilerin “*genellik ilkesi*”ni (generality principle) ve bu çerçevede “*ayrımcılık yapmama*” (non-discrimination principle) ihlal etmeyecek şekilde dizayn edilmesi savunulmaktadır.¹³ Oysa Ramsey kuralı bu ilkeye tamamen ters düşen bir öneridir. Tüketim vergilerinde “*oran farklılaştırılması*” her ne kadar vergilemede adalet ilkesine uygun gibi görünse de vergilemede genellik ilkesine ve ayrımcılık yapılmaması ilkesine ters bir durumdur.

Kamu tercihi perspektifinden yapılan bir diğer eleştiri ise Ramsey vergisinin rant kollama faaliyetlerini genişleteceği yönündeki tespittir. Ramsey’in malların talep esneklikleriyle ters orantılı olarak vergilendirilmesi önerisi pratikte çıkar ve baskı gruplarının lobicilik ve rant kollama faaliyetlerini artırarak sosyal refah kaybına yol açabilmektedir. Bu kural uygulanmak istenildiğinde vergilendirme yetkisine sahip kurumlar vergilendirilen malın talep esnekliği hakkında bir bilgiye sahip olmalıdır. Bir mala yönelik piyasa koşullarında oluşan fiyat gözlemlenebilir bir unsur iken talep esneklikleri doğrudan gözlemlenebilir bir durum değildir. Bir malın talep esnekliği doğrudan gözlemlenemediği için politika yapımcılar bunu tahmin etmek zorundadır. Demokratik bir toplumda, bu tür bilgileri elde etme süreci, çıkar ve baskı gruplarının, bu grupları destekleyen sonuçlar üretmeye çalışmak için, dahil olduğu politik bir süreçtir. Bu durumda çıkar ve baskı grupları kendi çıkarları doğrultusundaki malların çok esnek taleplere sahip olduğu ve düşük vergilendirilmesi gerektiği noktasında baskı kurabilmektedir. Ayrıca siyasi süreçteki teşvikler vergilerin Ramsey kuralına göre belirlenmesine aykırıdır (Holcombe, 2002: 562-263).

¹³ Buchanan’ın genellik ilkesi üzerine görüşleri için bkz. Buchanan, 1993; Buchanan’ın ayrımcılık karşıtı anayasal maliye politikasının temelleri üzerine görüşleri için bkz. Buchanan & Congleton, 1998.

Son olarak Ramsey, vergi modelinde piyasadaki etkinlik kaybının sadece vergilendirmeden kaynaklandığı iyi işleyen rekabetçi bir ekonomi varsaymaktadır. Ancak tüm ülkelerde ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok sayıda başka etkinlik kayıpları söz konusudur. Böyle bir durumda piyasada ortaya çıkan diğer (örneğin dışsal ekonomilerin söz konusu olduğu durumlarda oluşan) etkinlik kayıplarının da hesaba alındığı vergi politikalarının tasarlanması gerekmektedir. Sandmo (1975), Ramsey modelini ve sonrasındaki optimal vergilendirme literatürünü dışsallıkları içerecek şekilde genişletmiştir. Sandmo, genel olarak dışsallık üreten malların tüketimini değiştirmek adına ilgili mallara vergi veya sübvansiyon uygulanmasının optimal olacağını önermektedir (Stiglitz, 2015: 247-249).

IV.SONUÇ

“Vergilendirme ve tasarruflar hakkında çok ayrıntılı bir inceleme yaptım fakat yazdıklarımın bir kısmı Maynard tarafından çıkarıldı; haklı olarak çünkü elde ettiğim zayıf sonuçlarla karşılaştırıldığında yazdıklarım çok karmaşıktı”¹⁴

Frank P. Ramsey

Frank Ramsey’in makalesini kaleme almasının üzerinden yaklaşık bir asır geçmiştir. Ramsey’in hocası John Maynard Keynes tarafından da anlaşılması zor olması sebebiyle eleştirilen Ramseyan matematiksel vergi modeli kendinden sonra da oldukça karışık ve karmaşık bir optimal vergileme literatürü ortaya çıkarmıştır. Ramsey’i takiben Mirrlees-Diamond’la başlayan devasa optimal vergileme teorisi ideal bir vergi sistemini ifade eden “optimal vergileme”nin ilkeleri ile çelişen bir paradoks oluşturmuştur.¹⁵

¹⁴ Ramsey’in kendi sözleri: “*I did a very elaborate treatment of taxation and savings which was cut out by Maynard; rightly as it was too involved in comparison with the conclusions which were feeble*” bkz. Duarte, 2009: 473.

¹⁵ Coşkun Can Aktan Nobel ekonomi ödülü James Mirrlees’in öncülüğünde ilerleyen optimal vergileme teorisinin esasen ideal bir vergi sistemi dizaynını ifade eden “optimal vergileme”ye aykırı olduğuna dair ağır eleştiriler yönelmiştir. Aktan Mirrless öncülüğünde ilerleyen ve dar bir bakış açısına dayalı olan matematiksel “*optimal vergileme teorisi*”nin ideal vergileme ilkeleri anlamındaki “*optimal vergileme*” yaklaşımına uygun olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Aktan, 2024.

Frank Ramsey'in makalelerini okumanın ne derece güç olduğunu Cambridge Üniversitesi'ndeki John Maynard Keynes Ramsey'in ölümünün ardından kaleme aldığı yazıda şöyle dile getirmektedir (Keynes, 1930: 153):¹⁶

“Ramsey arkasında, gücünün yalnızca iki yazılı tanığını bıraktı: The Economic Journal'da Mart 1927'de 'Vergilendirme Teorisine Katkı' ve Aralık 1928'de 'Matematiksel Tasarruf Teorisi' üzerine yayınlanan makaleleri. (...) Bir iktisatçı için bu makaleyi okumak korkunç derece zordur¹⁷, ancak bilimsel ve estetik niteliklerin nasıl bir arada birleştirdiğini takdir etmek zor değildir.”

Ramsey'in matematiksel formüllerle dolu karışık/karmaşık makalesi Nobelli iktisatçı Stiglitz'in övgüyle ifade ettiği gibi *“kamu maliyesinde bir dönüm noktası”* olmamıştır. Ters esneklik kuralı olarak da bilinen tüketime yönelik mallara uygulanan vergi oranlarının talep esneklikleriyle ters orantılı olması gerektiğini açıklayan Ramsey vergi kuralının ideal vergileme ilkeleri açısından bakıldığında *“optimum”* bir ilke olmadığını söyleyebiliriz.

26 yaşında hayata gözlerini yuman bu adam yazdığı az sayıda makaleleri ile geride sadece iktisat alanında değil, metafizik, matematik, semantik, oyun teorisi vs. alanlarında kendi adına yazılmış yüzlerce makaleden oluşan bir büyük literatür ve külliyat bırakmıştır. Ramsey'in *“A Contribution to The Theory of Taxation”* adlı makalesi şaşırtıcı şekilde çok sayıda incelemeye ve araştırmaya konu olmuştur.¹⁸ Nobel ekonomi ödülü ile onurlandırılan James Mirrlees ve Peter Diamond öncülüğünde gelişen optimal vergileme teorisinin çıkış noktası da Ramsey'in makalesidir.

¹⁶ Keynes'in kendi sözleri: *“The article is terribly difficult reading for an economist, but it is not difficult to appreciate how scientific and aesthetic qualities are combined in it together.”*

¹⁷ Keynes'in burada işaret ettiği makale esasen vergileme konusunda yazdığı makale değil tasarruflar konusunda yazılmış olanıdır.

¹⁸ Ramsey'in vergileme konusunda yazdığı makaleden hareketle İngilizce literatürde devasa bir *“optimal vergileme”* literatürünün mevcut olduğunun altını çizelim. Literatürün doğuşuna öncülük eden temel kaynaklar ve giriş niteliğindeki makaleler şunlardır: Diamond & Mirrlees, 1971a, 1971b; Mirrlees, 1971, 1972, 1976, 2006; Diamond, 1975; Alm, 1996; Auerbach, 1985; Slemrod, 1990; Stern, 1976, 1984, 1987. Türkçe optimal vergileme literatürü ise oldukça zayıftır; az sayıda tez ve makale ile sınırlıdır. Ramsey özelinde bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece iki makale yayınlanmıştır. Bkz. Oğuz, 2008a, 2008b. Oğuz'un makalelerinin oldukça karışık, dolayısıyla okumanın ve anlamının fevkalade zor olduğu tespitini burada not düşmek isteriz.

Ramsey'in vergileme konusunda kaleme aldığı 14 sayfalık bir kısa makalesinden esinlenerek yazılan onlarca makale onun etkisini ve gücünü göstermektedir. Ramsey'in göz kamaştırıcı kısa entelektüel yaşamına olan hayranlığımızı ifade ederken bir taraftan da onun ideal (optimal) bir vergi sistemi dizaynına somut ne katkılar sunduğunu sorgulamaktan çekinmemeliyiz.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Aktan, C.C. (2024). "Optimal Vergilemeye Karşı Optimal Vergileme (Nobel Ekonomi Ödülü Sahibi James Mirrlees'in Aşırı Teorik ve Karmaşık Matematiksel Vergi Modeli'ne Eleştiriler), ResearchGate Preprint, <https://www.researchgate.net/profile/Coskun-Can-Aktan> (E.T. 02.10.2024)

Alm, J. (1996). "What is an Optimal Tax System?", *National Tax Journal*, 9(1), 1996, 117-133.

Auerbach, A. (1985). "The Theory of Excess Burden and Optimal Taxation", in: Auerbach, A. and Feldstein, M. (eds) *Handbook of Public Economics*, Volume 1, Amsterdam: Elsevier Science.

Auerbach, A. J. & Hines, J. Jr., (2002). "Taxation and Economic Efficiency," *Handbook of Public Economics*, in: A. J. Auerbach & M. Feldstein (ed.), *Handbook of Public Economics*, edition 1, volume 3, chapter 21, pages 1347-1421 Elsevier.

Ballard, C. L. & Fullerton, D. (1992). "Distortionary Taxes and the Provision of Public Goods", *Journal of Economic Perspectives*, 6 (3):117-131.

Buchanan, J. M. (1993). “The Political Efficiency of General Taxation”, National Tax Journal, Vol 46, December.

Buchanan, J. M., & Congleton, R. D. (1998). Politics by Principle, Not Interest: Towards Nondiscriminatory Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.

Corlett W. J. & D. C. Hague. (1953). “Complementarity and The Excess Burden of Taxation”, The Reivew of Economic Studies, 21, 1, pp. 21-30.

Diamond, P.A. & J. A. Mirrlees (1971). “Optimal Taxation And Public Production, I: Production Efficiency And II: Tax Rules.”, American Economic Review LXI(1), 8–27 and LXI(3), 261–278.

Diamond, P.A. 1975. “A Many Person Ramsey Tax Rule”. Journal of Public Economics 4 (4). S. 335– 342.

Diamond, P.A. & J.A Mirrlees (1971). ‘Optimal Taxation and Public Production I: Production Efficiency’. American Economic Review, 61(1): 8-27.

Diamond, P.A. & J.A. Mirrlees (1971). ‘Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules’. American Economic Review, 61(3): 261-78.

Duarte, P.G. 2009. “Frank Ramsey’s Notes on Saving and Taxation”, History of Political Economy 41:3 DOI 10.1215/00182702-2009-048..

Ebrahimi, A. & Heady, C. (1988). “Tax Design and Household Composition”. The Economic Journal, 98(390), 83-96.

Feldstein, M. (1978). “The Welfare Costs Of Capital Income Taxation”, Journal Of Political Economy, vol 86, no 1, part 2, April.

Feldstein, M. (1999). “Tax Avoidance And The Deadweight Loss Of The Income Tax”. Review of Economics and Statistics 81(4), 674-80.

Gentry, W. M. (2005). “Optimal Taxation”. The Encyclopedia of Taxation and Tax Policy, ed. Joseph J. Cordes, Robert D. Ebel, Jane Gravella, Washington: The Urban Institute Press, 281-283.

Golosov, M. & Tsyvinski, A. (2010). "Optimal Fiscal and Monetary Policy (without commitment)". In: Durlauf, S.N., Blume, L.E. (eds) *Monetary Economics. The New Palgrave Economics Collection*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230280854_32

Gül, H. 2001. Vergi Sistemlerinin Optimum Vergileme İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Haveman, R. H. (1994). "Optimal Taxation and Public Policy". in: *Modern Public Finance*, ed. John M. Quigley, Eugene Smolensky, Cambridge: Harvard University Press, 247-256.

Hillman, A. L. (2009). *Public Finance and Public Policy: Responsibilities and Limitations of Government*, Second Edition, New York: Cambridge University Press.

Holcombe, R. G. (2002). "The Ramsey Rule Reconsidered". *Public Finance Review*, 30(6), 562-578. <https://doi.org/10.1177/109114202238003>

Holcombe, R. G. (2004). "Taxation, Production, and Redistribution". in: *Handbook of Public Finance*, ed. Jürgen G. Backhaus, Richard E. Wagner, First Edition, Boston: Kluwer Academic Publishers, 139-164.

Howard, M. (2001). *Public Sector Economics for Developing Countries*, Jamaica: University of the West Indies Press.

Karaş, E. (2019). Refah İktisadı Bağlamında Optimal Vergi Arayışı: Türkiye Örneği, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.

Keynes, J. M. (1930). "Frank Ramsey", *Obituary*, *Economic Journal*. s.153. (also published in: Keynes, J. M. [1933] 1972. *Essays in Biography*. Vol. 10 of *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, edited by Elizabeth Johnson and D. E. Moggridge. London: Macmillan.

Mankiw, N. G., Weinzierl, M. C. and Yagan, D. F. (2009). "Optimal Taxation in Theory and Practice". *Journal of Economic Perspectives*, 23(4), 147-174.

Mankiw, N. G. (2015). *The Principles of Economics*, 7th ed. Stamford, CT: Cengage Learning.

Mirrlees, J.A. (1971). ‘An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation’. *Review of Economic Studies*, 38(114): 175-208.

Mirrlees, J.A. (1972). ‘On Producer Taxation’. *Review of Economic Studies*, 39(1): 105-11.

Mirrlees, J.A. (1976). ‘Optimal Tax Theory: A Synthesis’. *Journal of Public Economics*, 6(4): 327-58.

Mirrlees, J.A. (2006). *Welfare, Incentives, and Taxation*. Oxford: Oxford University Press.

Musgrave R. A. and P. Musgrave (1989). *Public Finance in Theory and Practice*, Fifth Edition, New York: McGraw-Hill Book Company, 1989.

Oğuz, H. (2008a). “Normatif Politika Analizinde Yeni Eğilim: Mali ve Parasal Politikalara Ramseyci Yaklaşım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 41-64.

Oğuz, H. (2008b). “Devresel Dalgalanmalarda Optimal Mali Ve Parasal Politikalara Ramseyci Yaklaşım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13(3),27-48.

Ramsey, F. (1927). “A Contribution to Theory of Taxation”, *The Economic Journal*, 37(145), 47-61.

Ramsey, Frank P. 1920–1930. *Frank Plumpton Ramsey Papers, 1920–1930*, Archives of Scientific Philosophy, Special Collections Department, University of Pittsburgh. Cited as “ASP.1983.01” by box and folder
<https://digital.library.pitt.edu/islandora/object/pitt%3AUS-PPiU-asp198301/viewer>

Rosen, H. S. & Gayer, T. (2008). *Public Finance*, Eighth Edition., Singapore: McGraw Hill International Edition.

Sandmo, A. (1976). “Optimal Taxation”, *Journal of Public Economics*, 6, 1976, 37-54.

- Slemrod, J. (1990). "Optimal Taxation and Optimal Tax System", *Journal of Economics Perspectives*, 4(2), 157-178.
- Stern, N. H. (1976). "On the Specification of Models of Optimum Income Taxation." *Journal of Public Economics* 6 (July-August 1976): 123-62.
- Stern, N. H. (1984). "Optimum Taxation and Tax Policy", *Staff Papers (International Monetary Fund)*, 31(2), 339-378.
- Stern, N. H. (1987). "The Theory of Optimal Commodity and Income Taxation: An Introduction." In *The Theory of Taxation for Developing Countries*, edited by David Newbery and Nicholas Stern, pp. 22-59. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Stiglitz, J. E. (1987). "Pareto Efficient and Optimal Taxation And The New Welfare Economics". in: *Handbook of Public Economics*, ed. A. J. Auerbach, M. Feldstein, Amsterdam: Elsevier, 991-1042.
- Stiglitz, J. E. (2015). "In Praise of Frank Ramsey's Contribution to The Theory of Taxation.", *The Economic Journal*, 235-268.